

KUKKANIITYLTÄ TAPULITARHAAN

Muistoja merkityksellisistä paikoista

Pateniemen entisen sahan alueella

Marjo Juola

Oulun yliopisto
Historian, kulttuurin ja viestintä-
tieteiden tutkimusyksikkö,
Arkeologia
Pro gradu -tutkielma
Kevät 2020
Ohjaajat:
Tiina Äikäs ja Timo Ylimaunu

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	2
Pateniemen historia	5
Tutkimushistoria.....	7
1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	9
1.1. Muistaminen ja unohtaminen	9
1.2. Paikan muisti	11
1.3. Aineisto ja menetit.....	12
1.3.2. Arkistoaineisto	14
1.3.3. Menetit	16
2. PATENIEMI LASTEN SILMIN	17
2.1. Työläisten penskat ja herrojen penskat	17
2.1.1. Porilan oma porukka	20
2.2. Seikkailijan paratiisi	23
2.3. Pommeja pakoon	32
3. RUUMIINKULTTUURIA JA RANTALEIKKEJÄ.....	35
3.1. Urheilukentältä maailmalle	35
3.2. Rantaleikkejä.....	37
3.2.1. Mahtava Kiikkukenttä.....	38
3.2.2. Mereen hyljätyt proomut.....	41
4. SAHAN MONET KASVOT	45
4.1. Saha, kielletty hedelmä.....	45
4.2. Sahasta leipä.....	49
4.2.1. Sahan vanki.....	51
5. KESKEISET RAKENNUKSET	55
5.1. Honkapirtti	55
5.2. Koulut.....	60
5.3. Sauna.....	62
5.4. Navetta	67
5.5. Nikkaripirtti.....	70
5.6. Ruokala	76
6. MUISTOJEN PAIKAT	79
6.1. Millaisia paikkoja ihmiset muistavat ja miksi.....	79
6.2. Maiseman muutos.....	81
PÄÄTÄNTÖ.....	85
LIITTEET	

JOHDANTO

Noin kymmen kilometriä Oulun kaupungin keskustasta pohjoiseen sijaitseva Pateniemi on monelle oululaiselle tuttu kaupunginosa (kuva 1). Alueen elinkaarella on tapahtunut vuosien varrella suuria muutoksia: elinvoimaisesta sahatyöläisten yhteisöstä, rajaseudun asumalähiöksi ja edelleen tulevaisuuden Oulun asuinalueiden lippulaivaksi. Tämä tutkielma tarkastelee, miten nämä muutokset näkyvät alueella asuneiden muistoissa.

Olen aina ollut kiinnostunut ympäröivästä maisemasta, sen monimuotoisuudesta sekä siihen liittyvistä muutoksista. Yksi tutkielmani aiheen valintaan vaikuttaneista tekijöistä on se, että asun museosuojellussa, entisessä sahan työntekijöiden käytössä olleessa asuinrakennuksessa. Asunto sijaitsee maisemallisesti kiinnostavalla alueella; kaupungin laidalla, luonnon ympäröimänä uuden asuinalueen ja meren läheisyydessä. Toinen tutkielmani aiheen valintaan vaikuttanut tekijä on ollut työskentely Museo- ja tiedekeskus Luupin ylläpitämässä, sahan vanhaan verstarakennukseen perustetussa Pateniemen sahan museossa¹, jossa toimin museo-oppaana kesällä 2017. Vuonna 2018 osallistuin museon läheisyydessä suoritettuihin, arkeologi Tiina Äikkään johtamiin arkeologisiin kaivaustutkimuksiin, joissa mukana oli Pateniemen yläkoulu.

Vuosina 1873–1990 toimineella Pateniemen sahall on ainutlaatuinen historia. Koska alueen sahan aikaista kulttuuriperintöä on tuhottu ja sahan toimintaan liittyviä rakennuksia purettu, on tärkeää kertoa alueen historiasta hyödyntämällä olemassa olevia suullisia ja kirjallisia lähteitä. Näitä ja materiaalista kulttuuria tarkastelemalla voidaan rakentaa kuva menneestä; millaista elämä oli ja miten se on koettu alueella asuneiden näkökulmasta. Vaikka tätä mennyttä kulttuuriperintöä ei ole enää nähtävissä, jatkavat paikat ja rakennukset elämäänsä ihmisten muistoissa.

Suullisella perinteellä on ollut merkittävä rooli tarinoiden ja erilaisten tapahtumien siirtämisessä sukupolvelta toiselle. Kirjoitustaidon yleistettyä suullinen tieto kirjattiin ylös yhteisöjen historiallisina asiakirjoina. Kirjoitettua tekstiä ja dokumentoitua materiaalia on aiemmin pidetty ainoana luotettavana tietolähteenä ja suullisen historian käyttöön on suhtauduttu epäillen.² Tällaista suullista historiaa on todennäköisesti arvotettu ja ainoastaan vallanpitäjien muistoja tai heihin liittyviä muistoja, on pidetty ylös kirjaamisen arvoisina. Suullista historiaa eli muistitietoutta on alettu käyttämään yhä enemmän viime vuosien aikana myös historiallisen arkeologian tutkimuksissa, erityisesti lähimenneisyyteen ja nykyaikaan liittyvissä tutkimuksissa.³ Haastatteluiden kaltaista muistitietoa käyttämällä voidaan kuitenkin saada aikaan laaja-alaista ja demokraattista keskustelua,

¹ <https://www.ouka.fi/oulu/luuppi/pateniemen-sahan-museo> (Luettu 2.3.2020).

² Carlton & Roberts 2014: 46–47.

³ Moshenska 2007: 91.

paikkatunteeseen tai yhteisön identiteettiin liittyen. Muistitietoa hyödyntämällä saadaan uusia näkökulmia, sekä erilaista taustatietoa tutkittavaan aiheeseen.⁴

Tutkielmani aihe käsittelee merkityksellisiin paikkoihin liittyviä muistoja. Olen haastatellut Pateniemen saha-alueella asuneita tai sahalla työskennelleitä henkilöitä. Tarkastelen haastatteluissa esiinnousseita merkityksellisiä paikkoja niiden elinkaaren kautta. Tämänkaltaista haastatteluihin perustuvaa paikan muistoja käsittelevää tutkimusta ei Pateniemestä ole vielä tehty. Esille nousutta arkipäiväiseen elämään liittyvää paikan arkea tarkastelen kahden seuraavan kysymyksen avulla:

1. Millaisia paikkoja ihmiset muistavat ja miksi?

- Millaisia muistoja henkilöillä on alueeseen ja sen rakennuksiin liittyen?
- Miksi tietyt paikat ovat jääneet muistoihin?

2. Miten muistoihin liittyvät paikat ja niiden käyttötarkoitukset ovat muuttuneet?

- Millaisia muistoissa esiintyneet paikat ovat nykyään?
- Millaisia muutoksia alueen maisema on kokenut?

Haastattelujen kaltaisella muistitiedolla ja sen talteen keräämisellä on ollut suuri merkitys yhteisössä muistojen säilyttäjänä, sekä menneisyyden kuvittajana ja kertojana myös tuleville sukupolville. Pateniemessä alueen asukkaat ovat kiinnostuneita paikallishistoriasta, sekä saha-alueen ympäröivään maisemaan jääneestä aineellisesta ja aineettomasta kulttuuriperinnöstä. Saha-aikaan liittyvää historiaa on jäljellä alueen teiden nimissä, kuten Hakkurintie, Sahantie ja Sahanhoitajantie, sekä muutamissa sahan ajoista säilyneissä rakennuksissa. Pateniemen alueen muistitiedon talteen keräämistä sekä alueen historian vaalimista ovat tehneet Pateniemi-Seura⁵ sekä Pateniemen yhtenäiskoulun opettajien vetämä projekti ”Pateniemen raitilla”. Molemmilta toimijoilta löytyvät myös omat Facebook-sivut, joilta löytyy Pateniemessä asuneiden jakamia valokuvia, sekä muistitietoa.⁶

Tutkimusaiheeni on ajankohtainen, sillä entinen sahan alue on kokemassa suuren muutoksen uuden asuinalueen rakentamisen myötä.⁷ Pateniemen entisen sahan alueen kaltaisista entisistä

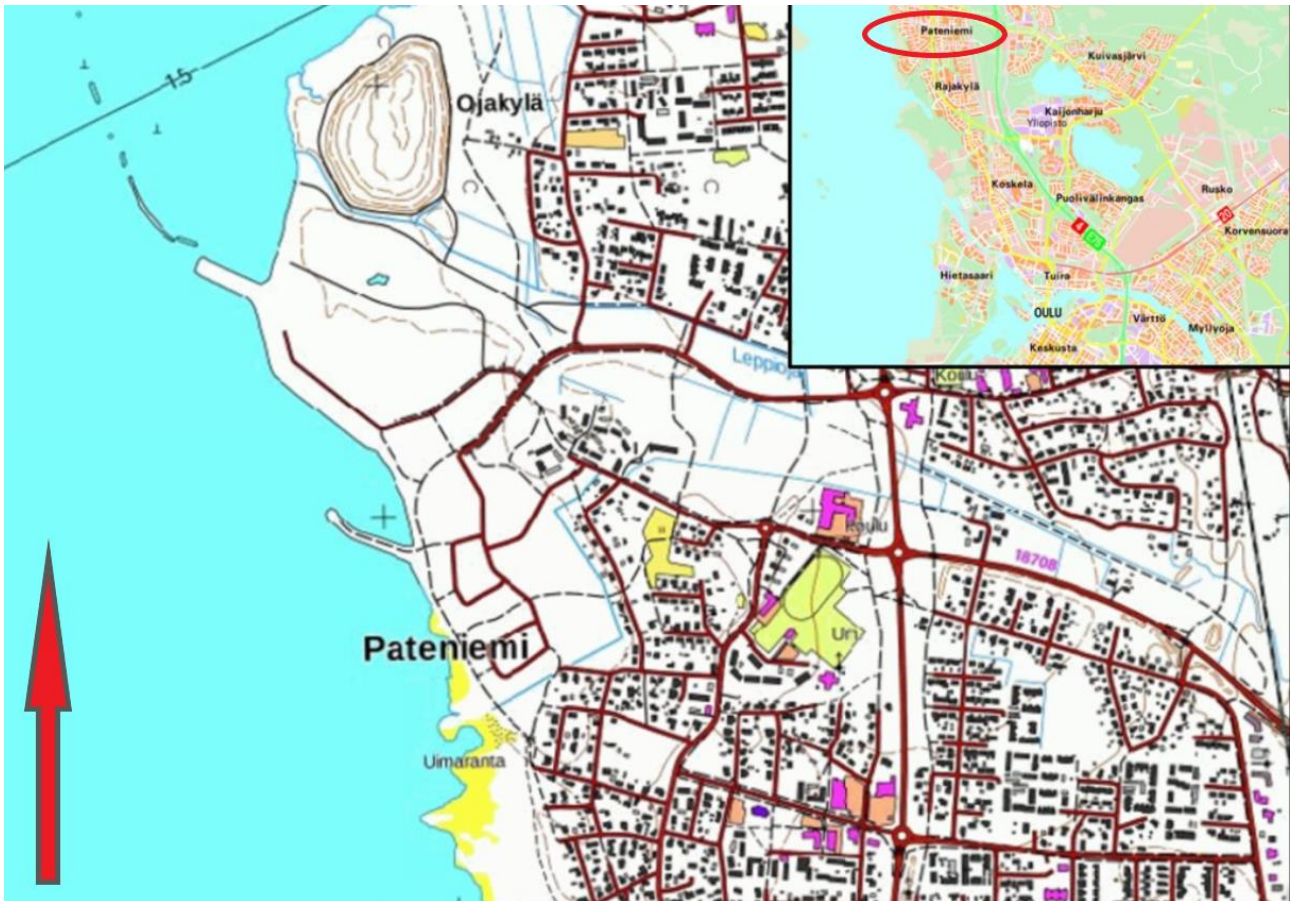
⁴ Moshenska 2007: 91.

⁵ Vuonna 2002 perustetun Pateniemi-Seura ry.:n tavoitteena on ”[---] vaalia ja tallentaa Pateniemen laivanrakennus- ja sahaustoiminnan, sekä aikalaistoimintojen perinnetietoa ja lisätä kotiseututietoutta.”
<https://pateniemiseura.wordpress.com/> (Luettu 2.3.2020).

⁶ <https://www.facebook.com/groups/350491278639234/> (Luettu 2.3.2020).

⁷ <https://pateniemenranta.fi/> (Luettu 26.4.2020).

teollisuusalueista voidaan käyttää termiä *brownfield*- alue.⁸ Tällaisia *brownfield*- alueita on alettu uusiokäyttää 1980-luvun puolenvälin jälkeen muun muassa viheralueiksi sekä asuinalueiksi. Vaikka huoli alueen puhtaudesta ja uusien rakennusten turvallisuudesta on läsnä, voi kuitenkin tällaisella uusiokäytöllä olla positiivisia sosiaalisia sekä taloudellisia vaikutuksia alueen kehitykselle.⁹

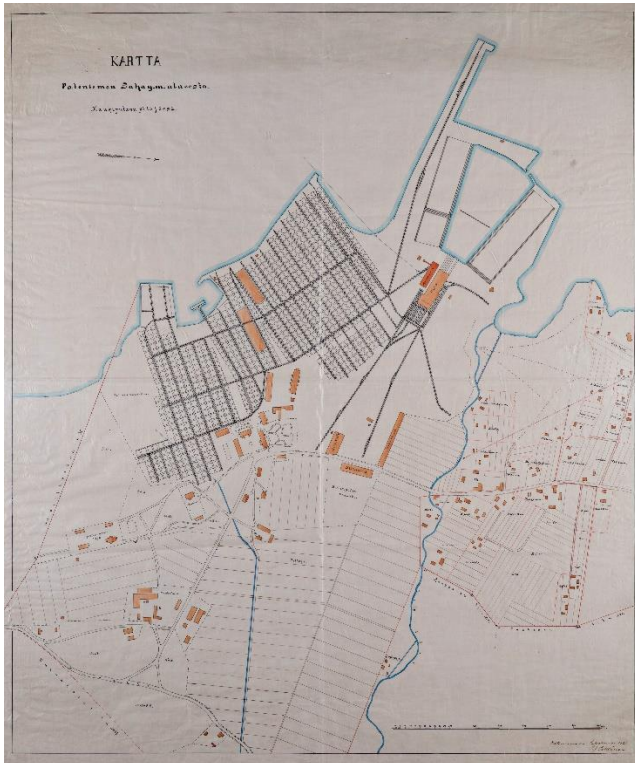
Kuva 1. Pateniemien sijainti noin 10 kilometriä pohjoiseen Oulun keskustasta. Kartta: Oulun kaupunki, yhdyskunta ja ympäristöpalvelut 2020.

⁸ ”Käytöstä poistuneita tai alikäyttöisiä entisiä teollisuusalueita kutsutaan englanniksi vakiintuneesti *brownfield*-alueiksi. Nimi viittaa alueiden usein ruosteenruskeaan yleisilmeeseen vastakohtana viheralueita tarkoittavalle *greenfield*-termille. *Brownfield*-alueet määritellään yleisellä tasolla hylätyiksi tai alikäyttöisiksi teollisuus- tai liikealueiksi, joiden käyttöä tai käytön kehittämistä haittaa joko todellinen tai mahdollinen alueen ja sen maaperän pilaantuminen.” Rambolin raportti Kouvolan kaupungille 9.2.2015. Pateniemen entisen sahan kaltaiset *brownfield*- alueet ovat olleet arkeologisten tutkimusten kohteena, erityisesti Englannissa. Symonds 2006.

¹⁰ De Sousa 2003: 181. Katso myös: <https://fi.ramboll.com/media/rfi/ramboll-selvitti-suomi-tarvitsee-brownfield-politiikan/> (Luettu 10.2.2020).

Pateniemen historia

Pateniemi sijaitsee Oulun keskustan ja Haukiputaan puolessa välissä¹⁰, rajoittuen lännessä Perämereen (kuva 2)¹¹. Meren läheisyys on tarjonnut hyvät olosuhteet maanviljelylle, ja meren pohjukan luonnonsatama otollisen paikan merenkulkuun ja sahateollisuuteen liittyvälle toiminnalle. Pateniemen saha on ollut olemassaolonsa aikana alueen suurin työllistäjä. Se on myös muokannut alueen historiaa antamalla sille oman leimansa työläisten asuinalueena.

Kuva 2. Yhtiön laatima kartta Pateenien saha-alueesta vuodelta 1921. Kuvan yläreunassa Perämeri. Kuvassa näkyvät sahan laajat tapulitarhat. Kuva PPM.

Pateniemeen perustettiin Oulun kauppaseuran omistama laivavarvi eli telakka vuonna 1857.¹² Konsuli Johan Gustav Bergbom (1818–1893) lunasti laivavarvin itselleen huutokaupassa vuonna 1865. Vuosien 1858–1874 välisenä aikana laivatelakalla valmistui kolmetoista laivaa. Laivanrakennus toi Pateniemeen myös ulkopuolista työvoimaa ja tämän myötä alue sai uusia asukkaita ja väestö alkoi kasvaa. Eri ammattikuntien edustajia palkattiin länsirannikolta, missä oli pitkät perinteet laivanrakentamisesta. Laivanrakennus työllisti kerrallaan keskimäärin 30 työmiestä. Korvetti laiva *Varjagin*¹³ rakentaminen vaati kuitenkin paljon suuremman työpanoksen ja sen rakentamiseen osallistui jopa 300 miestä.

Laivanrakennus ei kuitenkaan pidemmän päälle kannattanut, ja niin Bergbom perusti vuonna 1873 laivavarvin läheisyyteen höyrysahan.¹⁴ Vuosien 1887–1912 välisenä aikana työntekijämäärä kohosi yli 350 henkilöön. Sahan uusien työntekijöiden myötä Pateenien väkiluku jatkoi kasvuaan. Pateenien

¹⁰ Ennen Pateeniemi kuului Haukiputaan kuntaan, mutta vuoden 1965 kuntaliitoksen myötä siitä tuli osa Oulun kaupunkia. Haukipudas puolestaan liittyi osaksi Oulun kaupunkia vuonna 2013.

¹¹ Valokuvien yhteydessä käytän Pohjois-Pohjanmaan museosta lyhennettä PPM.

¹² Asunmaa et al. 1986: 26.

¹³ Varjag (Waräg) oli ainut Pateeniemessä päivänvalon nähnyt sotalaiva, jonka nimenantopäivät olivat 18.12.1860. ”Waräg oli 220 jalan pituinen ja yli 1000 lästia vetävä sekä hinnaltaan 267 175 hopearuplan arvoinen”. Laukka 2006: 32.

¹⁴ Laukka 2006: 25–27, 30–31.

sahan siirryttyä osaksi *aktiebolaget Uleåå*¹⁵ työntekijämäärä kohosi vuosina 1913–1936 jopa 1200 henkilöön.¹⁶

Toinen maailmansota vaikutti negatiivisesti Suomen teollisuuden tuotantoon ja Pateniemen sahan työntekijämäärään. Osittaista helpotusta työvoimapulaan saatiin venäläisistä sotavangeista. Pateniemessä oli sahan junaportin läheisyyteen pystytetyssä parakkirakennuksessa vankileiri.¹⁷ Kyseessä on todennäköisesti ollut Oulun vankileiri 19:ään liittynyt, yhdestä parakkirakennuksesta koostunut työleiri. Sodanjälkeisen talouden nousun aikana 1938–1959 Oulu osakeyhtiön¹⁸ liitetyn Pateniemen sahan työntekijä määrä kohosi noin 900 henkilöön.¹⁹ Kun melkein 117 vuoden sahaustoiminta, tuolloin Veitsiluoto Oy:n hallussa olleella Pateniemen sahalla loppui 27.4. klo 14:55, oli kuivaamolinjalla vielä 15 työntekijää.²⁰

Pateniemen saha työläisineen oli tyyppillinen 1900-luvun teollisuusyhteisö, jossa yhtiöllä oli suuri rooli alueen asukkaiden elämässä. Yhtiö huolehti työntekijöiden taloudellisen hyvinvoinnin lisäksi erilaisista sosiaalisista tarpeista, kuten koulutuksesta, terveydenhuollosta ja vapaa-ajan harrastuksista. Muutoksia yhtiön hallinnointiin tuli, kun vastuu työntekijöiden sosiaalisesta hyvinvoinnista siirtyi yhtiöltä kunnalle.²¹

Suomessa sahatollisuudella on pitkä historia. Sahojen kehityksellä 1500-luvun varhaisista vesisahoista, 1860-luvulta lähtien höyryllä toimiviin sahoihin, on ollut merkityksellinen vaikutus maatalousvaltaisen Suomen muuttumisessa teollisuusmaaksi.²² Oulun seutu on tullut vesistöjen läheisen sijaintinsa vuoksi tunnetuksi useista sahoista. Vuonna 1912 perustettuun *Uleå Aktiebolagetiin* kuului aikoinaan Pateniemen sahan lisäksi Varjakan, Toppilan sekä Korkeasaaren sahat.²³ Viereisessä Haukiputaan kunnassa sijaitti Martinniemen saha. Tarkasteltaessa Pateniemen sahan elinkaarta nähdään, kuinka se on muuttunut toimivasta tehdasyhteisöstä monimuotoiseksi kulttuuriperinnöksi ja mielenkiintoiseksi tutkimuskohteeksi.

¹⁵ ”Suuret puutavarayhtiöt (Bergbom, Snellman, Uleåborgs Sågverks Ab ja Varjakka Trävaru Ab) liittyivät vuonna 1912 suureksi Uleå Oy:ksi (Aktiebolaget Uleå).” Laukka 2006: 69.

¹⁶ Laukka 2006: 45, 72, Diagrammi 1, 4.

¹⁷ Laukka 2006: 102.

¹⁸ Kajaani Oy ja Veitsiluoto perustivat Oulu Osakeyhtiön (Oulu Oy) vuonna 1935, joka otti haltuunsa Uleå-yhtiön Pateniemen sahan. Laukka 2006: 100.

¹⁹ Laukka 2006:100, Diagrammi 6

²⁰ Laukka 2006: 156.

²¹ Kts. Metsäranta 2006:197–235.

²² Katso esim. Ahvenainen 1984: 11, 429–438.

²³ Ahvenainen 1984: 272–273.

Tutkimushistoria

Suomessa teollisuusyhteisöt ovat herättäneet kiinnostusta erilaisten tutkimusten kohteena jo 1800-luvun lopulta lähtien.²⁴ Historiallisen ajan arkeologiaan kuuluvan teollisuusarkeologian taitekohtana voidaan pitää 1990-lukua. Tutkimuskohteina ovat olleet etupäässä erilaiset tuotantolaitokset sekä niiden tuotteet. Tutkittavana ovat arkeologisissa kenttätöissä olleet esimerkiksi kaivokset sekä ruukit. Näiden kohdalla on lähinnä keskitytty teollisuuteen liittyvien rakenteiden dokumentoimiseen sekä teollisuuden eri prosessien tarkasteluun.²⁵

Viime vuosina mielenkiintoa on kuitenkin herättänyt myös teollisuusyhteisöjen sosiaalinen elämä²⁶ sekä se, millaisia vaikutuksia esimerkiksi kaivostoiminnalla on ollut alueen kulttuuriin.²⁷ Erityisesti etnografiassa on tehty paljon tällaista teolliseen kontekstiin liittyvää tutkimusta, ja Joensuussa sijainneesta Penttilän sahayhteisön sosiaalisesta elämästä on tehty kattava väitöskirjatutkimus.²⁸ Tämän lisäksi kansantieteissä on tehty mittavaa työväentutkimusta, jossa vuosien varrella tutkimuksen pääpaino on siirtynyt aineellisen ja sosiaalisen kansankulttuurin tutkimuksesta teollisuustyöväen tutkimiseen. Näissä tutkimuksissa on usein paneuduttu eri ammattiryhmien ja tehdasyhteisöjen arkipäiväiseen elämään.²⁹

Oulun yliopistossa on pro gradu -tutkielmissa paneuduttu lähialueiden entisiin sahoihin. Laura Ohenoja tarkastelee Martinniemen entisen sahan aluetta kulttuuriperinnön näkökulmasta ja Maria Koskela Varjakan sahan naisten elämää valmistuvassa pro gradu -tutkielmassaan.³⁰ Varsinaisesti Pateniemen saha-alueita ovat käsitelleet tutkimuksissaan esimerkiksi Pasi Laukka historian pro gradu -tutkielmassaan, jossa hän keskittyy tarkastelemaan sahatuotannon kehitystä³¹, Pateniemi-Seuran historiatyöryhmä kirjoittamissaan Pateniemen historia I ja II -teoksissa³² käydään laajasti läpi Pateniemen historiaa sahan olemassaolon ajalta. Näissä teoksissa tarkastellaan esimerkiksi koulujen toimintaa ja harrastusten kautta pateniemeläisten monipuolista sosiaalista elämää. Äikäs et al. ovat artikkelissaan ”Sosiaalinen näkökulma teollisuusarkeologiaan - Tapausesimerkkeinä Varjakan ja Pateniemen sahat Oulun alueella” käyttäneet Pateniemeä toisena esimerkkinä tarkastellessaan

²⁴ Kortelainen 2008: 22.

²⁵ Immonen et al. 2018: 25.

²⁶ Hyttinen et al. 2015, käsittelee käsikirjoituksessaan Pikisaaren pikiruukkiyhteisöä materiaalsen muistin kautta.

²⁷ Herva 2014.

²⁸ Kts. esim. Kortelainen 2008, Vanha-Similä 2017.

²⁹ Vanha-Similä 2017: 22–24.

³⁰ Ohenoja 2018.

³¹ Laukka 2003.

³² Laukka et al.: ”Laivoista Lankkuihin – Pateniemen historia I” 2007 sekä Pateniemi-Seura ”Rannoilla ja raitilla” 2016.

millaisia mahdollisuuksia teollisuusarkeologia tarjoaa sosiaaliarkeologisessa tutkimuksessa.³³ Pateniemessä on suoritettu arkeologi Tiina Äikkään johdolla koekaivaukset syksyllä 2018.³⁴

Tutkielmani rakentuu tämän johdanto-osion lisäksi kuudesta eri pääluvusta sekä päätäntökappaleesta. Ensimmäisessä luvussa käyn läpi tutkimukselliset lähtökohdat. Toisesta luvusta viidenteen tarkastelen haastatteluissa esille nousseita paikkoja sekä niihin liittyviä muistoja, edeten laajemmasta kokonaisuudesta yksittäisiin rakennuksiin. Kuudes luku on yhteenveto muistetuista paikoista sekä siitä, miksi kyseiset paikat ovat jääneet muistoihin.

³³ Äikäs et al. 2015.

³⁴ Äikäs et al. 2020.

1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

1.1. Muistamien ja unohtaminen

Edellä mainitussa etnografisessa teollisen menneisyyden tutkimuksessa aineisto koostuu usein muistitiedosta. Muisti ja muistaminen ovat tärkeitä myös arkeologialle.³⁵ Arkeologiassa tutkimus kohdistuu kuitenkin etnografiasta poiketen muistamisen ja materiaalisen kulttuurin, tässä tapauksessa sahamiljööön, yhteyteen. Tässä tutkielmassa tarkastelun keskiössä ovat sahan alueella asuneiden henkilöiden erilaisiin paikkoihin³⁶ liittyvät muistot. Seuraavassa käyn läpi tämän tutkielman kannalta olennaiset käsitteet: muistaminen ja unohtaminen, paikan muisti sekä topobiografia.

Sosiaalinen muisti muodostuu sosiaalisen yhteisön keskuudessa, pitäen sisällään niin yksilöllisen, kuin yhteisöllisenkin ulottuvuuden. Sosiaalisen muistin avulla muodostamme käsityksen menneestä, yhdistämällä viralliseen historiaan valikoituja ajanjaksoja. Sosiaalisessa muistissa yhdistyvät yksittäisen henkilön ja yhteisön kokemukset.³⁷ Muistaminen on aktiivinen prosessi, joka luo uusia ja poistaa vanhoja muistoja.³⁸ Muistista voidaan erottaa useita eri tasoja. Sosiaaliantropologi Paul Connertonin mukaan sosiaalisesta muistista voidaan erottaa kolme erilaista osa-aluetta. Ensimmäinen on henkilökohtainen muisti, joka viittaa yksilöön ja hänen henkilökohtaiseen muistiinsa ja muistoihinsa. Tällaisissa muistoissa minä olen se, joka sanoi jotain tai minä olin jossain paikassa ja tein joitain. Toinen muistin tasoista on kognitiivinen muisti, minkä kautta tiedostamme aiemmin kokemamme ja oppimamme asiat. Muistamme sanojen merkityksen, millainen on asuinalueemme; eli henkilö on kohdannut, kokenut tai oppinut muistetun asian menneisyydessä. Kolmatta muistin osa-aluetta voidaan kutsua tapamuistiksi, jonka kautta pystymme toistamaan aiemmin oppimaamme, kuten kuinka olemme oppineet lukemaan ja kirjoittamaan tai ajamaan polkupyörällä. Emme kuitenkaan aina muistele, missä olemme kyseisen taidon oppineet, vaan sen suorittamisen kautta pystymme havaitsemaan ja näyttämään muille, että todellakin muistamme.³⁹ Tekemissäni haastatteluissa näyttäytyvät kaikki nämä muistin eri tasot. Henkilöt muistavat mitä ovat tehneet missäkin paikassa, millainen alue Pateniemi on ollut asuinalueena ja miten he ovat lapsena ajaneet polkupyörillä.

³⁵ Historiallisen arkeologian tutkimuksissa muisti ja materiaallinen kulttuuri yhdistyvät tutkittaessa muun muassa konflikteja ja niihin liittyvää muistamista kts. Ylimaunu et al. 2013: 527, Moshenska 2010: 33, Šnē 2009: 17.

³⁶ Paikka on käsitteenä moniulotteinen. Tila (*space*) voidaan ymmärtää laajana, abstraktina alueena. Kun tila muuttuu meille tutuksi ja merkitykselliseksi, muuttuu se paikaksi (*place*) (Tuan 2001 [1977]: 6). Kulttuurimaantieteessä paikka määritellään yleensä sen kautta, että siihen liittyy merkityksiä, kuten esimerkiksi ajatus kuulumisesta johonkin tai pysyvyydestä (Kymäläinen 2016: 203).

³⁷ Tieteen termipankki: https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:sosiaalinen_muisti.

³⁸ Harrison 2013: 579.

³⁹ Connerton 2009: 22–23.

Kulttuuriantropologi Aleida Assmannin mukaan muistomme ovat välttämättömiä, koska ne muodostavat kokemuksemme, vastuuntuntomme sekä identiteettimme.⁴⁰ Connertonista poiketen, Assmann jakaa muistin neljään eri tasoon: henkilökohtainen muisti, sosiaalinen muisti, poliittinen muisti ja kulttuurinen muisti. Hänen mukaansa henkilökohtainen muisti syntyy sosiaalisesta kanssakäymisestä ja jaetuista kokemuksista. Tässä tutkielmassa entisen sahan alueella asuneet muodostavat yhteisön, jolla on jaettuja kokemuksia. Yksi sosiaalisen muistin muodoista on sukupolvien sisäinen muisti, jossa enemmän tai vähemmän samanikäiset jakavat samoja uskomuksia, arvoja ja tapoja.⁴¹ Tutkielmassani mukana olleista henkilöistä suurin osa on syntynyt 1920–1930-luvulla, joten heiltä löytyy tällaisia jaettuja muistoja. Poliittinen ja kulttuurinen muisti toimivat erilaisten ulkoisten symbolien ja aineellisten esitysten välittäjinä. Instituutioilla ja suurilla sosiaalisilla ryhmillä, kuten yrityksillä, kirkolla ja valtioilla ei ole muistia, vaan muisti syntyy erilaisten muistin apujen, kuten symbolien, kuvien, seremonioiden ja paikkojen avulla.⁴²

Arkeologi James Delle puolestaan käyttää termiä kollektiivinen tai julkinen, ylhäältäpäin johdettu muisti, muistamisesta jossa tulkinnat ja muistot tulevat muualta. Kun muistellaan asioita, jotka ovat tapahtuneet ennen henkilön syntymää, joudutaan tällöin turvautumaan muiden tulkintoihin menneisyydestä. Näihin tulkintoihin liitetään myös usein erilaisia rituaaleja ja muistotilaisuuksia. Erilaisten tapahtumien tai käytäntöjen tullessa osaksi kollektiivista muistia, sulautuvat ne perinteisiin ja niitä aletaan pitää aitoina menneisyyden tapahtumina. Kollektiivista muistia voivat käyttää erilaiset poliittiset, uskonnolliset ja kansalliset ryhmät ajamaan omia näkemyksiään samalla ehkäisten vaihtoehtoisten muistojen syntymistä.⁴³ Entiseen sahaan ja sitä ympäröivään alueeseen liittyvät muistot rakentuvat täten niihin liittyvien paikkojen ja yhtiön järjestämien tapahtumien kautta. Sahaan liittyvää kulttuurista muistia on tämän lisäksi nähtävissä alueen teiden nimissä sekä koko alueen identifioitumisena sahan alueeksi.

Muistamiseen liittyy olennaisesti unohtaminen. Ilman toista ei olisi toista. Jotta muistamisella olisi merkitystä, pitää meidän myös unohtaa kokemaamme. On asioita, joita ei haluta muistella ja ne unohtuvat. Unohtaminen ei ole ainoastaan välttämätöntä, vaan normaalia.⁴⁴ Tekemissäni haastatteluissa yksi haastateltava koki lapsuusajan koulumuistot niin ahdistavina, ettei hän halunnut muistella niitä. Tällöin kyseessä on henkilökohtainen unohtaminen, muiston tukahduttaminen. Muisti

⁴⁰ Assmann 2006: 111, Lowenthal 2015: 324.

⁴¹ Assmann 2006: 211–212.

⁴² Assmann 2006: 215–216.

⁴³ Delle 2008: 65.

⁴⁴ Lowenthal 2015: 318–319, Fentress & Wickham 1992: 39.

ei tallenna passiivisesti menneisyyden tapahtumia, vaan järjestää niitä aktiivisesti uudelleen.⁴⁵ Muistot eivät siis pysy samanlaisena läpi vuosien, vaan ne elävät ja muuttuvat tilanteiden mukaan.

Muistin osa-alueena muistitieto määritetään Tieteen termipankin mukaan ”omaehtoiseksi omakohtaisiin tai yhteisöllisiin kokemuksiin perustuvaksi historialliseksi tiedoksi”.⁴⁶ Tämän määritelmän kautta voidaan tarkastella millaiset kokemukset ovat vaikuttaneet siihen, mitä paikkoja Pateniemessä asuneet muistavat. Muistitietoa ovat tutkielmassani käyttämät haastattelut.

Muistitieto voidaan myös ymmärtää ”yksilön tiedollisena rakennelmana, joka kertoo kertojan tavasta ajatella ja ymmärtää maailmaansa”.⁴⁷ Muistitiedon avulla saadaan täten yksittäisten ihmisten ja ihmisryhmien ääni kuuluville. Tällöin täytyy kuitenkin ottaa huomioon muistitiedon subjektiivisuus, ja se, että kyseessä ovat jokaisen henkilökohtaiset muistot; oli ne sitten koettu yksin tai yhdessä. Muistitiedosta saatavaan informaatioon tulee suhtautua kriittisesti. Muistot ovat henkilökohtaisia kuvaelmia menneisyydestä, eikä niiden paikkansapitävyydestä voida olla täysin varmoja. Muistitietoa käyttämällä voidaan kuitenkin saada vastauksia menneistä tapahtumista, sekä niiden merkityksistä muistelijoilta.⁴⁸ Muistitiedon käyttö antaa tutkittavalle aiheelle sisältöä, jota voidaan laajentaa ja tarkentaa muun aineiston avulla. Tämä pohjalta voidaan miettiä miten haastateltujen henkilökohtaiset muistot ovat muokkautuneet heidän elinaikanaan, millaisen maailmankuvan muodostumiseen muistot ovat vaikuttaneet ja millaisen kuvan muistot piirtävät menneestä ja alati muuttuvasta, nykyisestä Pateniemestä.

1.2. Paikan muisti

Paikan kokemiseen liittyy olennaisesti muistaminen. Tutkielmassani olen kiinnostunut Pateniemen entisen sahan alueella asuneiden paikkoihin liittyvistä muistoista. Arkeologien Ruth Van Dyken ja Susan Alcockin mukaan tunne paikasta ja siihen kuulumisesta ovat peräisin aiemmista sosiaalisista tapahtumista ja muistoista joita paikkaan liittyy.⁴⁹ Paikkakokemukset ovat henkilökohtaisia ja ainutlaatuisia. Näihin kokemuksiin liittyvät muistot muovaavat meitä.

Ranskalainen historioitsija Pierre Nora tarkastelee teoksessaan *Les Lieux de Mémoire*, muistin paikkoja. Hänen mukaansa muistin paikkoja ovat mitkä tahansa merkitykselliset kokonaisuudet, olivat ne sitten materiaalisia tai aineettomia, joista ihmistoiminnan myötä tai ajan kuluessa on

⁴⁵ Lowenthal 2015: 305.

⁴⁶ Tieteentermipankki: <http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:muistitieto>.

⁴⁷ Pohjamo 2011: 35.

⁴⁸ Makkonen 2009: 17.

⁴⁹ Van Dyke & Alcock 2003: 5.

muodostunut yhteisölle kulttuurisia symboleita.⁵⁰ Kyseessä ovat siis paikkamuistot, jotka syntyvät tietyssä ajassa ja paikassa, konkretisoituen erilaisiin esineisiin, asioihin tai paikkoihin. Tässä tutkielmassa paikan muistot konkretisoituvat erityisesti rakennuksiin ja niitä ympäröivään luontoon.

Noran kanssa samoilla linjoilla on maantieteilijä Pauli Tapani Karjalainen, joka käsittelee paikan muistia nimittämänsä topobiografian⁵¹ kautta. Hänen mukaansa kaikki ihmistoiminta tapahtuu aina jossain paikassa tai tilassa (*space*).⁵² Muistaminen on aikaan ja paikkaan sidottua. Muistomme sijoittuvat jollekin ajanjaksolle. Karjalainen on todennut, että ”topobiografisessa tarkastelussa muistin kysymys liittyy paikkakokemuksiin.”⁵³ Analysoitaessa muistettuja paikkoja, voidaan niistä erottaa topobiografian avulla viisi erilaista Karjalaisen mainitsemaa paikan muotoa: piiloutuva paikka, näkyvä paikka, muotoutuva paikka, muistuva paikka ja odotettava paikka.⁵⁴

Ihmistoiminta liittyy kiinteästi ympäröivään maisemaan niin, että muistamme kulkiessamme eri rakennukset, puut, sillat, ojat ja ne tulevat osaksi meidän maisemaamme.⁵⁵ Kulkemiimme reitteihin liittyy muistoja, jotka vievät entiseen aikaan, polkujen päähän, elettyyn elämään. Paikkoihin liittyvä muisti konkretisoituu ihmisten sosiaalisen kanssakäymisen kautta; kokemukset ja muistot, joita jaamme näistä paikoista voivat siirtyä sukupolvelta toiselle.⁵⁶

1.3. Aineisto ja metodit

Lähtökohdan tutkielmalleni muodostavat haastattelut, joissa henkilöt kertovat muistojaan sahan aikaisesta Pateniemestä. Haastatteluaineisto koostuu kahdesta eri aineistosta: itseni tekemistä haastatteluista sekä Pateniemen koulun tekemistä haastatteluista. Haastateltuja oli molemmat aineistot yhteenlaskettuna 13, joissa naisia oli kymmenen ja miehiä kolme.

Haastatteluihin neljä haastateltavaa valikoitui mukaan heidän vierailtua Pateniemen sahan museolla kesällä 2017, ja kolme haastateltavaa valikoitui suullisen tiedonannon kautta. Viisi haastattelua, joista yhteen osallistui kaksi haastateltavaa kerralla, tein Pateniemen sahan museolla ja yhden haastateltavan kotona. Näiden lisäksi käytössäni oli kolme vuonna 2013 Pateniemen koulun keräämää videohaastatteluaineistoa, joissa on haastateltu kuutta henkilöä. Kaikki haastatteluihin

⁵⁰ Nora 1996: xvii.

⁵¹ ”Topobiografia on uudissana, joka muodostuu klassisen kreikan sanoista *topos* + *bios* + *graphos* = paikka + elämä + kuvattu, kirjoitettu”. Karjalainen 2006: 88.

⁵² Ks. Cresswell, 2009: 169–170, Ylimaunu et al. 2014: 5.

⁵³ Karjalainen 2006: 91.

⁵⁴ Karjalainen 2006: 84–85.

⁵⁵ Kts. Tilley 1994: 27.

⁵⁶ Kallio-Seppä 2013: 32.

osallistuneet henkilöt ovat asuneet Pateniemessä. Sahalla heistä on työskennellyt kymmenen henkilöä. Kolmella ainoastaan vanhemmat olivat töissä sahalla.

Omiin haastatteluihin valitsin henkilöitä, joiden kanssa keskustelin museossa, ja jotka olivat innokkaita jakamaan muistojaan. Naiset olivat tässä suhteessa aktiivisempia ja näin heitä on suurempi määrä aineistossa edustettuina. Tällä on varmasti myös vaikutusta siihen, minkälaisia muistoja tähän tutkielmaan on valikoitunut. Tekemieni haastattelujen kohdalla voidaan miettiä, miten haastattelutilanne olisi ollut erilainen ja millaisia vastaukset olisivat olleet, jos olisi järjestetty kaksi tapaamista kunkin haastateltavan kanssa, ja näin olisimme tulleet tutummaksi toisillemme ja he olisivat kertoneet itsestään ja taustoistaan vielä avoimemmin. Kahdesta itse haastattelemani miehestä toinen valikoitui mukaan hänen lapsensa kertoessa, että iäkäs isä haluaisi varmasti kertoa muistojaan. Toinen mies valikoitui mukaan hänen kanssaan museossa käymäni keskustelun myötä.

Molempien aineistojen haastateltavat ovat syntyneet vuosien 1912–1976 välillä (Taulukko 1), joten muistitietoaineiston aikarajaus käsittää pääosin tuon aikavälin aina vuoteen 1990, jolloin sahatoiminta Pateniemessä loppui. Enemmistö haastatelluista on syntynyt 1930-luvulla, mutta mukana on yksi 1970-luvulla Pateniemessä syntynyt nainen. Haastateltava on täten elänyt saha-alueella sahan neljäntoista viimeisen olemassaolon ajan ja kokenut sen toiminnan loppumisen lapsen näkökulmasta, toisin kuin muut haastateltavat, jotka olivat jo aikuisia tapahtuman aikana. Haastattelukysymykset ovat tämän takia hieman poikenneet nuorimman haastatellun kohdalla; hänellä ei ollut sotaan liittyviä omakohtaisia muistoja, joten niistä ei häneltä kysytty.

Oman haastatteluaineistoni kysymykset oli laadittu yhdessä Pohjois-Pojanmaan museon amanuenssi Tuula Turusen kanssa, lähtökohtaisesti museota kiinnostavista aiheista ja näkökulmista otsikoituna: ”Haastattelu Pateniemen saha-alueen historiasta, muutoksesta sekä elämästä alueella”. (Kysymykset kts. Liite 1.) Pateniemen koulun haastattelut painottuvat ymmärrettävästi koulua kiinnostaviin aiheisiin, eli lapsuuteen ja koulu-aikaan.

Taulukko 1. Haastateltujen ikäjakauma sukupuolen mukaan.

	1910– 1919	1920– 1929	1930– 1939	1940– 1949	1950– 1959	1960– 1969	1970– 1979
Nainen	1	2	4	1	1		1
Mies		1	1		1		

Selite: Kahden Pateniemen koulun aineiston henkilön iät puuttuvat. Haastattelujen perusteella voi kuitenkin päätellä heidän syntyneen 1930-luvulla.

1.3.2. Arkistoaineisto

Haastattelujen lisäksi olen käyttänyt aineistona karttoja ja valokuvia. Nämä materiaalisien kulttuurin ilmentymät ovat muistamisen apukeinoja.⁵⁷ Haastateltujen muistelemia paikkoja voidaan tarkastella näiden aineistojen avulla eri näkökulmasta. Kartat ovat hyvä väline tutkittaessa miten rakennettu kulttuuriperintö, kuten rakennukset ja tiet, ovat muuttuneet vuosien varrella. Tutkielmassani analysoin miten haastateltavien muistamat paikat sijoittuvat kartoissa ja miten paikkojen näkyminen on muuttunut vuosien kuluessa kartoissa; osa paikoista näkyy ainoastaan vanhemmissa kartoissa, osa uusimmissa ja osa kaikissa käyttämissäni kartoissa. Valokuvat puolestaan avaavat meille sen maailman, miltä muistoihin liittyneet paikat ovat aiemmin näyttäneet.

Kartat ovat historiallisia dokumentteja ja edustavat virallista kuvausta eri alueista, ja siitä miten ihmiset ovat käyttäneet tilaa. Karttojen ymmärtäminen perustuu ennalta sovittujen symbolien lukemiseen ja tulkitsemiseen. Niissä ei selitellä mitään, vaan asia ilmaistaan ainoastaan niin kuin se on näkyvillä. Kartat ovat arvolatautuneita kuvia. Niiden avulla rakennetaan maailmaa, joka on puolueellinen tai kiinnostunut tietynlaisista sosiaalisista suhteista.⁵⁸ Karttoja on käytetty vallanvälineinä; niihin on kerätty tietoa ja niiden avulla on voitu hallita alueita. Erityisesti historiallisia karttoja tulee tarkastella kriittisesti, sillä ne edustavat aikakautensa ajatusmaailmaa ja ne voivat toimia propagandan välittäjinä.⁵⁹ Karttojen avulla voidaan tutkia alueen tilankäyttöä sekä muutosta.

Olen käyttänyt Pohjois-Pohjanmaan museon Pateniemen entisen sahan alueelta laadittua vuoden 1921 karttaa, sekä Oulun kaupungin, yhdyskunta- ja ympäristöpalveluiden (Oulun karttapalvelu) sekä GoogleMapsin tarjoamia ilmakuvia vuosilta 1939, 1999, 2004, 2009, 2012, 2018 ja 2020 tarkastellessani yksittäisten rakennusten elinkaarta ja alueen muutosta. Tähän olen käyttänyt myös Oulun kaupungin, yhdyskunta- ja ympäristöpalveluiden ja Maanmittauslaitoksen peruskarttoja vuosilta 1955, 1972, 1981 ja 2020. Kartta-aineiston alueellisena rajauksena olen keskittynyt tarkastelemaan entisen sahan aluetta sekä Pateniemestä aluetta, joka rajautuu pohjoisessa Ojakylään, etelässä Karinkannan alueelle, idässä Itä-Patelaan ja lännessä Perämereen. Muutokset erityisesti rakennuskannassa ovat nähtävissä vuoden 1955 kartasta lähtien. Käyttämän kartat ovat valikoituneet sen mukaan, mitä edellä mainituilla karttojen tarjoajilla on ollut vapaasti saatavilla.

Paikat esiintyvät ihmisten muistissa, mutta myös valokuvissa, joissa muistot heräävät henkiin. Haastatteluissa puhuttiin muistikuvista, muistot nähtiin ikään kuin valokuvana silmien edessä. ”--

⁵⁷ Jones 2007: 1.

⁵⁸ Harley 1988: 278.

⁵⁹ Ylimaunu 2007: 20–21.

semmonen muistikuva mulla on --”⁶⁰. Kirjailija ja filosofi Susan Sontagin mukaan valokuvan ottaminen antaa kuvauksen kohteelle kuolemattomuuden.⁶¹ Valokuvissa kuvatut kohteet säilyvät sellaisenaan läpi vuosien. Valokuvia katsellessa palataankin aina menneisyyteen, vanhoihin muistoihin. Osa haastatteluissa muistelluista kohteista on nähtävissä enää ainoastaan valokuvissa, kuten entinen saha ja siihen kuuluvat rakennukset. Kuvia katsellessa on hyvä miettiä, kenen toimesta kuva on otettu, mikä on ollut kuvauskohteena, sekä millainen suhde kuvan ottaneella henkilöllä on kuvauskohteeseen; omakohtainen suhde vai onko kuvaaja saanut toimeksiannon kuvan ottamiseen.

Valokuvaus on ”pohjimmiltaan syrjässä pysymistä”.⁶² Valokuvat esittävät aina kuvan ottajan näkemyksen kuvatusta kohteesta. Kuvaaja ei itse näy kuvassa. Nykypäivänä tilanne on toisin, sillä suosittujen selfieiden ottaminen asettaa kuvaajan itsensä pääosaan ja tausta muuttuu toisarvoiseksi. Sanonta ”kuva vastaa tuhatta sanaa” pätee hyvin muisteltaessa asioita. Valokuvia tarkastelemalla voimme ymmärtää kokemaamme menneisyyttä sekä nykyisyyttä.⁶³

Valokuva-aineistona olen käyttänyt Pohjois-Pohjanmaan museon ja Kansallisarkiston Oulun toimipisteen kokoelmista saamiani valokuvia sekä yhtä SA-kuva-arkiston valokuvaa. Tämän lisäksi olen käynyt valokuvaamassa paikan päällä muistoissa esille nousseita paikkoja ja rakennuksia niiltä osin kuin ne ovat vielä olemassa. Ottamiani kuvia voin verrata vanhoihin valokuviin, jossa muistellut kohteet ovat vielä näkyvissä.

Hakkeita-henkilöstölehteä olen käyttänyt taustoittamaan erilaisia muistoissa esille nousseita yhtiön järjestämiä sosiaalisia tapahtumia. Tämä vuosina 1942–1944 *Ounastuksia*-nimisenä aloittanut henkilöstölehti muutti nimensä *Hakkeita*-lehdeksi, ja ilmestyi tällä nimellä vuodesta 1945 aina vuoteen 1986. *Hakkeita*-lehdet antavat hyvän kuvan kyseisen aikakauden teollisen yhteisön sosiaalisesta elämästä, miten sitä on ylhäältä päin, työnantajan toimesta on pyritty ohjaamaan. Jari Pernu on pro gradu -työssään kattavasti tarkastellut *Hakkeita*-lehden kautta sosiaalista toimintaa sekä sen motiiveja Oulu Osakeyhtiössä 1940-luvulla.⁶⁴ Näihin lehtiin on hyvä peilata haastatteluissa esiin tulleita asioita.

⁶⁰ Nainen s.1940.

⁶¹ Sontag 2002: 11.

⁶² Sontag 2002: 11, Ruchatz 2008: 370.

⁶³ Ylimaunu & Koponen 2017: 19.

⁶⁴ Pernu 2016.

1.3.3. *Metodit*

Yksi tämän tutkielman menetelmistä on haastattelujen avulla kerätyn muistitiedon analysointi. Aineiston vertailuun olen käyttänyt haastatteluiden sisällönanalyysiä, jonka avulla aineistoa voidaan tarkastella etsien siitä yhtäläisyyksiä ja eroja.⁶⁵ Käytännössä olen tehnyt tämän vertailemalla haastateltujen muistoja keskenään. Tämän lisäksi, olen valikoinut tutkimuskysymyksiin parhaiten vastaavat aiheet ja jakanut ne ryhmiin teemoittain. Sisällönanalyysin tekniseen toteutukseen olen tarkastellut haastattelulitteraatteja⁶⁶ lähilukumenetelmää käyttäen. Folkloristi Jyrki Pöysän mukaan lähilukeminen on moneen kertaan tapahtuvaa lukemista ja tarkastelussa on koko ajan sama teksti. Tekstiä lukiessa lukukerrat eivät ole samanlaisia ja tekstistä paljastuu joka kerralla uusia yksityiskohtia.⁶⁷ Mitä useamman kerran kävin litterointeja läpi, sitä enemmän aineisto ja haastateltavat tulivat tutuksi. Tällainen lähilukeminen on toimiva keino, sillä itse haastattelutilanteessa ei pysty muistamaan kaikkia kuulemaansa.

Tämän lisäksi olen eri aineistosta koostuvassa tutkielmassani käyttänyt aineistotriangulaatiota,⁶⁸ eli useiden aineistojen yhdistämistä; tässä tapauksessa haastattelujen sekä arkistoaineiston. Tätä menetelmää käyttäen olen voinut yhdistää haastatelussa mainitut paikat alueelta otettuihin valokuviiin ja karttoihin. Tällä tavalla paikkamuistot konkretisoituvat visuaalisesti. Haastattelu- ja arkistoaineiston yhdistämisen avulla on helpompi havaita muistetuissa paikoissa tapahtunut muutos. Näiden menetelmien avulla olen pystynyt käsittelemään ja vertailemaan aineistoa mahdollisimman laajasti, sekä antamaan mahdollisimman kattavat vastaukset tutkimuskysymyksiini.

Seuraavissa luvuissa haastateltujen jakamat paikkoihin liittyvät muistot heräävät henkiin eri aistien saattelemina. Lapsuusmuistoissa mielikuvitus on mukana muuttamassa viheraluetta jännittäväksi viidakoksi, saunamuistoissa saunan tuoksu on yhä tallella sekä sodan kauheuksista ovat muistoissa ilmahälytyksien huutavat sireenit. Muistot ja niihin yhdistyvä muistitieto ovat aineetonta kulttuuriperintöä, jota tulee vaalia.⁶⁹ Muistot ovat henkilökohtaisia ja ne häviävät ihmisen kuollessa. Kuolleiden muistot ja muistitieto jatkavat kuitenkin olemassaoloon kollektiivisen muistin avulla. Tällä tavoin he tulevat osaksi yhteisöä nyt ja tulevaisuudessa, myös kuoleman jälkeen.⁷⁰

⁶⁵ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

⁶⁶ ”Litterointi on puhutun ääni- tai videoaineiston, esimerkiksi nauhoitetun tutkimushaastattelun kirjoittamista tekstimuotoon.” <https://spoken.fi/litterointi/> (Luettu 21.3.2020).

⁶⁷ Pöysä 2006: 157–159.

⁶⁸ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006

⁶⁹ Karjalainen 2006: 84.

⁷⁰ Ylimaunu & Koponen 2017 viitaten Sonntagiin 2017: 19, Assmann J. 2011: 20.

2. PATENIEMI LASTEN SILMIN

2.1. Työläisten penskat ja herrojen penskat

”-- Aina mielikuvitus lähti lentoon, ku näki jotaki, koska ympäristö oli hirveän semmonen kiehtova. Se pikkupojan maailmaa kiehto tosi paljo tämä Pateniemen ympäristö.”⁷¹

Kuten yllä oleva lainaus osoittaa, on Pateniemi ollut mielenkiintoinen asuinalue, varsinkin lasten näkökulmasta. Suurin osa muistoista liittyy lapsuuteen ja siihen, miten elämä on koettu lapsen näkökulmasta. Tämän takia olen osassa paikkoihin liittyviä muistoja keskittynyt ainoastaan lapsuusmuistoihin. Pitää kuitenkin muistaa, että henkilöt muistelevat menneisyyttään nykyhetkestä käsin, joten aineistossa on myös tämänhetkisiä muistoja.⁷²

Haastatteluissa yhdeksi laajemmaksi paikkamuistojen kohteeksi nousi Pateniemen saha-alueen ympäristö⁷³ peltoalueineen, rantoineen ja rannan tuntumassa olevine tapulitarhoineen.⁷⁴ Lapsuuteen liittyvät muistot keskittyivät paljolti leikkimiseen, mille Pateniemi tarjosi hyvät puitteet. Pateniemessä oli paljon lapsia, mikä oli tyypillistä samankaltaisissa teollisuusyhteisöissä, jossa työväestö edusti suurinta sosiaaliluokkaa.⁷⁵ Haastateltavat olivat taustaltaan työläisiä tai työläisten lapsia. Ainoastaan yksi haastatelluista edusti taustaltaan ylempää yhteiskuntaluokkaa. Hierarkkinen järjestys koski koko perhettä, niin lapsia, kuin aikuisiakin.⁷⁶ Tämä tuli esille kotioloissa, harrastusmahdollisuuksissa sekä asuinalueissa. Molempia yhteiskuntaluokkia yhdisti kuitenkin samoihin paikkoihin liittyvät, niin hyvät kuin huonotkin muistot. Vaikka osa haastatelluista on kokenut pula-ajan köyhyyttä, koettiin lapsuus yleisesti ihanana aikana; oli paljon ystäviä ja vapaus mennä ja leikkiä.

Tiiviissä tehdasyhteisössä oli jyrkkiä luokkaeroja, jotka tulivat esille haastatteluissa. Paikan muistiin ja rakennuksiin voidaan liittää luokkaeroista kertovia statusarvoja. Rakennukset voidaan arvottaa, asettaa paremmuusjärjestykseen, esimerkiksi niiden sijainnin, tai sen mukaan kuka niissä asuu. Rakennukset saattavat pysyä samalla paikalla vuosia, vaikka niiden entiset omistajat olisivat muuttaneet pois tai niiden käyttötarkoitus olisi muuttunut. Muistot rakennusten menneisyydestä voivat kuitenkin säilyä pitkään.

⁷¹ Mies s. 1950.

⁷² Kts. Vanha-Similä 2017: 11.

⁷³ Ympäristö - sanalla voidaan käsittää niin luontoa, kuin ihmisen rakentamaa ympäristöä, miljööttä, Rossi 2010: 80.

⁷⁴ Valmiiksi työstetyt lankut aseteltiin kuivumaan tapuleiksi kutsuttuihin kuution mallisiin latomuksiin.

⁷⁵ Lapsuutta teollisuusyhteisössä ovat tarkastelleet esimerkiksi Hemminki 2018 ja Vanha-Similä 2017.

⁷⁶ Kortelainen 2008: 168.

Pateniemen entisen sahan alueella osa asuinrakennuksista määrittyi sosiaalisen hierarkian mukaan. Näissä rakennuksissa oli voimakas eriarvoisuuden lataus. Työläisille, mestareille ja johtajille oli omat asuinalueet.⁷⁷ Kuvan alakulmassa näkyvät työläisten asuttamat Porilan talot ovat kauimpana sahasta. Porilan talojen takana olevan metsikön, Honkalan⁷⁸ alueella asui pikkumestareiden perheitä. Porilan taloista sahalle johtavan Sahantien varrella, lähimpänä sahaa asuivat isännöitsijä⁷⁹ ja konttoripäällikkö. Vasemmalla olevan metsäalueen siimeksessä, lähellä sahan tapulitarhaa sijaitsevaa Koulukankaan aluetta kutsuttiin herrojen peräksi, jolla asui muuta niin sanottua ylempää luokkaa. Sosiaaliluokkien alueellinen jako voidaan nähdä tällä tavoin valokuvassa (kuva 3). Arkeologit Jamie Brandon ja James Davidson tarkastelevat artikkelissaan tällaista rakennusten sijoittelun ja statuksen välistä yhteyttä; yleinen sahalle johtava tie kulki ”herrojen” asuntojen ohi, joten osa työläisistä ohitti nämä talot päivittäin. Kulkiessaan töihin, työläiset altistuvat, ehkä huomaamattaan, asuinalueen luomalle hierarkialle.⁸⁰

Kuva 3. Pateniemen sahan aluetta ja lähiseutua 1950–1960 luvulla. Etualalla työläisten asuttamat Porilan talot, vasemmalla tapulitarhan alapuolella herrojen perä. Keskellä kuvaa olevan Sahantien varrella vasemmalla isännöitsijän talo. Kuva: PPM.

⁷⁷ Museossa työskennellessäni museovieraan kanssa käymä keskustelu. Sekä haastattelu mies s.1950.

⁷⁸ Porilan ja sahan välille jäävä honkametsikön mukaan nimetty alue.

⁷⁹ Isännöitsijä-nimitys on muuttunut vuosien varrella ja Pateniemen sahan aikaista isännöitsijää voidaan nykyään kutsua toimitusjohtajaksi.

⁸⁰ Brandon & Davidson 2005.

Tällaisella asuntojen sijoittelulla ja työnantajan tarjoamilla asunnoilla pyrittiin ylläpitämään järjestystä. Järjestäytynyt asuinympäristö tarkoitti järjestäytyntä työvoimaa, minkä puolestaan katsottiin myös parantavan tuottavuutta.⁸¹ Pateniemessä tällainen ylhäältäpäin ohjattu kontrolli näkyi yhtiön asuntojen sijoittelulla, sekä erilaisissa palveluissa joita yhtiö työntekijöilleen tarjosi, kuten koulunkäynti, maataloustuotteiden ostomahdollisuus sekä harrastustoiminta.⁸²

Luokkaerot näkyivät myös muissa haastateltujen lapsuuteen liittyvissä muistoissa. Työläisten lapset leikkivät keskenään ja johtajien lapset keskenään. Luokkaerot näkyivät esimerkiksi siinä, miten koulussa kohdeltiin eri sosiaaliluokan lapsia. Vaatetuksessa tulivat luokkaerot niin ikään esille, ja työläisten lapsia saatettiin pilkata erilaisten vaatteiden vuoksi. Vanhempien ikäluokkien lapsuudessa nämä erot olivat selvempiä kuin 1970-luvulla syntyneen lapsuudessa. Kysyttäessä luokkaeroista osa haastatelluista kertoo erojen olleen hyvinkin selkeitä, joista seuraavassa työläistäustainen nainen kertoo:

”Kyllä työläisen penskat oli työläisten penskoja, pikku herrojen penskat oli sitte niitä parempia. Sehä oli jo koulussa, tuota ne eroteltiin ne -- Sen kyllä tuli tuntemaan. Ei kait me niin välitetty siitä. Mutta kyllä se oli siihen aikaan se luokkaerotus. Hyvin vähä niitten kanssa tekemisissä muutako koulussa, ku meillähä oli oma piiri Porilassa, ku oli nii paljo lapsia. Ei siinä tarvinnu sivullisia [naurahtaa]. Eikä ne varmaan ois tullukkaan. Että kyllä ne sen eron piti.”⁸³

Yllä olevasta lainauksesta on havaittavissa oman identiteetin arvostus, pärjääminen omana itsenään, sosiaaliluokasta riippumatta. Koska lapsia oli paljon, viihtyivät työläisten lapset hyvin keskenään, eivätkä kaivanneet muita leikkeihinsä. Lasten kesken vallitsi solidaarisuus oman sosiaaliluokan edustajia kohtaan.⁸⁴ Ainoastaan koulussa oltiin eri yhteiskuntaluokkaan kuuluvien kanssa tekemisissä. Luokkarajat saattoivat olla hyvin tiukkoja ja kotona saatettiin ohjeistaa lapsia leikkikavereiden valinnassa. Saatettiin jopa kieltää leikkimästä työläisten lasten kanssa, kuten seuraavassa ylempään sosiaaliluokkaan kuulunut mies muistelee:

”Ainakin meijä perheessä, että minun isä oli tällanen -- hyvin luokkatietoinen -- mulle suurin piirtein sanottiin kenen lasten kans saan leikkijä. Elikkä piti olla kaikki vähä niinkö täältä herrojen perältä. Ei ollu puhettakaan, että porilalaisten kans --”⁸⁵

Haastateltava tuntui olevan pahoillaan entisestä käytännöstä ja kertoi ihmetelleensä asiaa myös lapsena. Nykyajan näkökulmasta tällainen näyttää hyvin kontrolloidulta ja rajatulta toiminnalta, koska kyseessä on laajemmassa mittakaavassa ajateltuna kuitenkin pieni ja tiivis yhteisö, jossa ihmiset ovat eri yhteiskuntaluokista huolimatta tekemisissä keskenään. Eri yhteiskuntaluokkien

⁸¹ Mrozowski 2006: 97.

⁸² Äikäs et al. 2015: 29–30.

⁸³ Nainen s. 1940.

⁸⁴ Kts. Koskinen-Koivisto 2013: 115.

⁸⁵ Mies s. 1950.

asuinalueet oli Pateniemessä selkeästi rajattu. Vaikka mitään virallisia rajoja ei ollut, asuivat ihmiset sosiaalisen asemansa mukaisella alueella.

2.1.1. Porilan oma porukka

Puhuttaessa ympäristöstä, tarkoitetaan sillä myös kulttuuriympäristöä. Tällaista rakennettua kulttuuriympäristöä edustavat esimerkiksi edellä mainitut Porilan talot. Porin seudulta muutti 1920-luvulla uusia työntekijöitä Pateniemen sahalle. Heille rakennettiin kuusi kaksikerroksista taloa Pateniementien varteen. 1930-luvulle tultaessa taloja asuttivat vienankarjalaiset, joita saapui evakkoina Pateniemen sahalle työskentelemään.⁸⁶ Porilan talot edustivat tyyllisesti aikakauden työläisasuntoja. Kuudessa talossa asuttiin tiiviisti ja jokaisessa asui neljä perhettä. Yhtiö suoritti työläisten asunnoissa säännöllisiä tarkastuksia, joissa arvioitiin huoneiden kuntoa ja sitä kuinka siistinä asukkaat huoneistonsa pitivät.⁸⁷

Työläiset muodostivat suurimman sosiaalisen ryhmän Pateniemessä, joten haastatelluista osa on jossain vaiheessa asunut näissä Porilan taloissa. Porilan talot olivat varmasti yksi suurimmista, ellei jopa suurin yksittäinen työläisten asuttama alue. Nämä kuusi punavalkoista mansardikattoista, nykyisin Museoviraston suojelemaa puutaloa sijaitsee kauniissa rivissä Pateniementien pohjoispäädyn varrella (kuva 4). Taloja on enää jäljellä viisi, sillä kuvassa oikealta toinen talo on purettu 1970-luvulla uuden tien alta. Porilan kamarin ja keittiön käsittävässä asunnossa saattoi asua seitsemänhenkinen perhe. Tällaisia keittiöstä ja kamarista koostuneita asuinhuoneistoja on ollut noin kolmasosa 1920-luvun alun työläisasunnoista.⁸⁸ Vaikka tilaa oli niukasti, vieraita kestettiin aina ja heille löytyi yösija.

⁸⁶ Hakkeita 1985, n:o 1/maaliskuu, s.13. ja www.karjalansivistysseura.fi

⁸⁷ Hakkeita 1951/2: 8.

⁸⁸ Talve 1979: 347–348.

Kuva 4. Porilan talot 1950-luvulla. Kuvassa näkyvät kaikki kuusi alkuperäistä taloa. Uuden tien alta on purettu toinen talo oikealta. Kuva: Kansallisarkisto, Oulu.

” -- Ja aattele, miten tuota Porilassa, ku siinä ei ollu, ku kaks isua huonetta, keittiö ja kamari, ja äiti ensin nukku keittiössä ja sitte meitä oli vielä viis kotona siinä, nii siitä huolimatta, oli aina yövieraita. Oli tuttuja, joilla ei ollu majapaikkaa, nii löyty aina siskonpeti sieltä kamarin lattialta --”.⁸⁹

Nykyään tällainen vieraanvaraisuus on harvinaisempaa, mikä saattaa osaksi johtua yhteiskuntarakenteen muutoksesta. Myös sukupolvien välisten suhteiden muuttumisessa saattaa olla yksi syy. Ihmisillä on nykyään enemmän rahaa mennä hotelliin, asutaan väljemmin ja oman tilan arvostus on lisääntynyt.

Porilan talot rakennuksina helpottivat asukkaiden arkea. Avun pyytäminen oli helppoa ja joskus riitti pelkkä seinään koputtaminen, kuten seuraavassa 1927 syntynyt naishenkilö muistelee:

”-- Äiti kerran koputti sillan yöllä, muistattako -- Siinä asu se mies, joka ajo sitä Patelan yhtiön henkilöautoa, nii äiti koputti sitte siihe seinää, ja se kysy että mikä hätänä ja sitte tota se äiti selevitti, nii sano sitte -- että oottakaapa ko minä käyn tallista hakemassa auton ja nii vei sairaalaan. Että eikö ollu hyvä puhelin.”⁹⁰

Tiivis yhteisö loi myös turvallisuutta. Naapurin apu oli lähellä, eikä sitä epäroity pyytää. Kaikki tunsivat toisensa ja vieraat kulkijat erottuivat oman alueen asukkaista helposti. Pystyttiin luottamaan siihen, että naapurit katsovat myös toistensa omaisuuden perään. Oman asuinalueen arvostus tuli esille haastatteluissa. Se, että oltiin työläisiä ja asuttiin työläisalueella loi varmasti yhteenkuuluvuuden tunnetta.

⁸⁹ Nainen s. 1940.

⁹⁰ Nainen s. 1927.

”[Naurahtaa] siitä muuten muistui mieleen, nii ei koskaan ollu ovet lukossa. Ei koskaan. Mut ei koskaan käyny varkaitakkaan. Ne oli kyllä yötä päivää auvaimet ulukona”.⁹¹

Lapset muodostivat Porilassa myös omia sosiaalisia ryhmiä, joissa leikkivät. Ryhmät koostuivat yleensä oman sosiaaliluokan edustajista. Joskus näiden luokkien sisällä syntyi erimielisyyksiä ja silloin ystävyys oli katkolla, ainakin väliaikaisesti.

”Sehän siinä jäi mieleen, kuulekko tuota oltiin Porilassa ja siinä oli viis rakennusta ja siinä keskellä meni sitte kato tie ja kummassaki puolen oli kauheesti lapsia, nii sitte, minä en tiijä mistä se alako, sitä sanottii isovihaksi tuota, meidän lasten kesken. Siitä puolet, me oltiin tässä päässä ja toiset lapset oli tuossa päässä. Ja se kesti tuota, monta viikkoa -- me oltu missään tekemisissä, muuta ku räkytettiin vaan tuota seiltä tien poskesta. Nii mää en vieläkkään muista, -- että mistä se sai aikaansa se, sitä sanottiin muka isovihaksi, siis lasten kesken. Mutta sitte se sopu tuli. Nii. Mutta ei menty sinne tien toiselle puolen. Eikä sieltä tultukaan, auta armias jos ne tuli, [naurahtaa] nii ne sai kyllä lähöt.”⁹²

Porila tarjosi turvallisen kasvuympäristön alueen työläisten lapsille. Oman alueen rajat tiedettiin tarkasti ja niitä myös puolustettiin ulkopuolisilta; asuivat he sitten herrojen perällä tai tien toisella puolella.

Sittemmin alueen identiteetti on muuttunut. Yhtiö myi talot Insinööri Oy:lle, jonka toimesta ne peruskorjattiin vuosien 1984–1985 aikana, ja jolloin ne myös siirtyivät yksityisomistukseen.⁹³ Ennen lähes yksinomaan työläisperheiden asuttamat Porilan talot ovat muuttuneet luokkarakenteen muutoksen myötä vapaaksi sosiaaliluokka ajattelusta. Nykyisin Porila on vihreä asuinalue visuaalisesti kauniine taloineen, jotka eivät ole vuosien saatossa paljoa ulkoisesti muuttuneet (kuva 5). Tänä päivänä Porilan asuinrakennukset ovat osa kulttuurihistoriallisesti merkittävää entisen Pateniemen sahan aluetta. Porilan talot ovat muuttuneet vuosien saatossa työläisten asuintaloista yhdeksi Pateniemen tunnetuimmista maamerkeistä.

Haastatteluissa esiin noussut Porila nähtiin hyvänä asuinpaikkana lapsen näkökulmasta katsottuna. Nykyisyydestä käsin tarkasteltuna muistoista välittyi nostalgisuus, elettyä elämää ja vanhaa Pateniemeä kohtaan. Eletty elämä aikana, jolloin on koettu puutetta, on epäilemättä kasvattanut haastateltuja ihmisenä.

⁹¹ Nainen s. 1940.

⁹² Nainen s. 1940.

⁹³ Hakkeita 1985/1:12–13.

Kuva 5. Porilan taloja 2017. Talorivistön takana Pateniementie. Kuva: Pateniemen koulu.

2.2. Seikkailijan paratiisi

Porilan lasten tavoin, myös muut Pateniemen alueen lapset käyttivät leikkeihinsä hyväkseen alueen tarjoamaa virikkeellistä ympäristöä. Leikki on lapsen työtä. Siinä missä saha-alueen aikuiset kävivät ansiotyössä, viettivät alueen lapset aikaansa leikkien. Erilaiset ulkoleikit olivat suosittuja ja Pateniemen alue tarjosi näille leikeille mielikuvituksen liikkeelle saavia paikkoja ympäri vuoden. Tällaisia paikkoja olivat esimerkiksi läheinen merenranta, metsäalueet, pellot ja erilaiset kulkureitit.

Monet haastatteluissa mainituista ulkoleikeistä ovat varmasti outoja nykypäivän lapsille, mutta osa on pysynyt samana, nimi vain on muuttunut. 1930-luvulla syntyneet serkukset kertoivat piirtäneensä myrryn ja hyppineensä siinä, eli kyseessä oli ruutuhyppely maahan piirrettyssä ruudukossa. Eri vuosina syntyneillä oli myös samoja leikkejä. Televisiosarjat tarjosivat uusia esikuvia 50-luvulta lähtien. Yksi näistä vuosikymmeniä lasten sankarina pysynyt hahmo oli Robin Hood. Tämän ikonisen sankarin seikkailujen innostamana lähialueen metsä- ja peltoalueilla juoksenteli pieniä Robin Hoodeja, jota sekä vuonna 1950 syntynyt mies, että vuonna 1977 syntynyt nainen muistelevat. Ulkoleikeissä sukupuolierot eivät paljon näkyneet. Tyttöjen keskuudessa suosittuja olivat myös ”poikien” leikit, joissa rakennettiin majoja ja leikittiin pyssysankareita.

”-- me oltu niinku aika moni meistä ollu semmosia poikatyttöjä sitte tytöistäki siinä -- nii me ollaan poikien kanssa miekkailtu ja rakenneltu jousipyssyjä ja ammuttu ja kilpaa, että kuka ampuu pisimmälle --”⁹⁴

Sisäleikeissä tytöt omaksuivat kuitenkin usein perinteisempiä tyttöjen leikkejä, kuten koti- ja nukkeleikkejä. Poikija puolestaan kiinnostivat pikkuauto- ja ulkoleikit.

Lapset antoivat usein leikkipaikoilleen omia nimiä. Yhtenä mielenkiintoisena muistojen paikkana voi mainita entisen lammen, josta vuonna 1924 syntynyt mies kertoo, muistellessaan luisteluharrastusta:

”-- Talavella luisteltiin ensinnä. Se oli Isolampi-niminen lampi tuossa -- nykyisen Lidlin paikalla. Siinä luisteltiin niin kauan, ku pysty. -- Siinä oli luistelurata meille ja se harrastus oli hirviän tärkeä syksyllä siinä”.⁹⁵

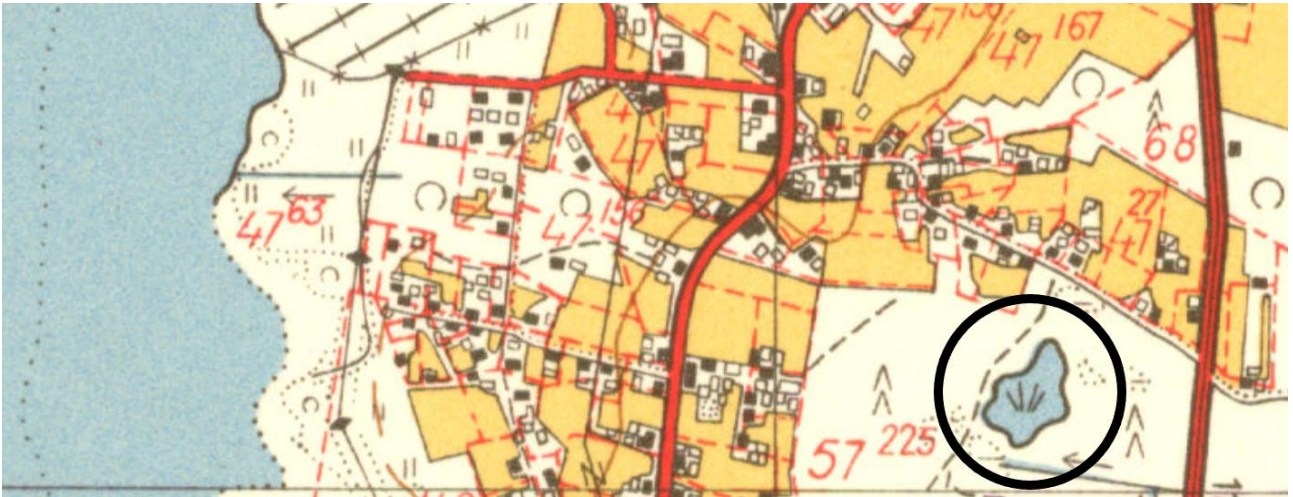
Tämän lammen elinkaarta voidaan tarkastella seuraavien karttakuvien kautta. Kartoissa näkyy miten maisema ja muistettu paikka ovat muuttuneet vuosien kuluessa. Edellä mainittu Isolampi on näkyvissä selkeästi vuoden 1939 ilmakuvassa (kuva 6) ja vielä vuoden 1955 kartassa (kuva 7), mutta vuoden 1972 kartassa (kuva 8) lampi on kuivunut ja merkitty soistuvaksi maaksi. Vuonna 1981 Isolammen alueella on nähtävissä suuria muutoksia, kun alueelle on noussut taloja (kuva 9). Nykyisin Isolammen alueella sijaisevat Lidl sekä S-market (kuva 10), jotka ovat tänä päivänä alueen nykyisille asukkaille merkityksellisiä paikkoja.

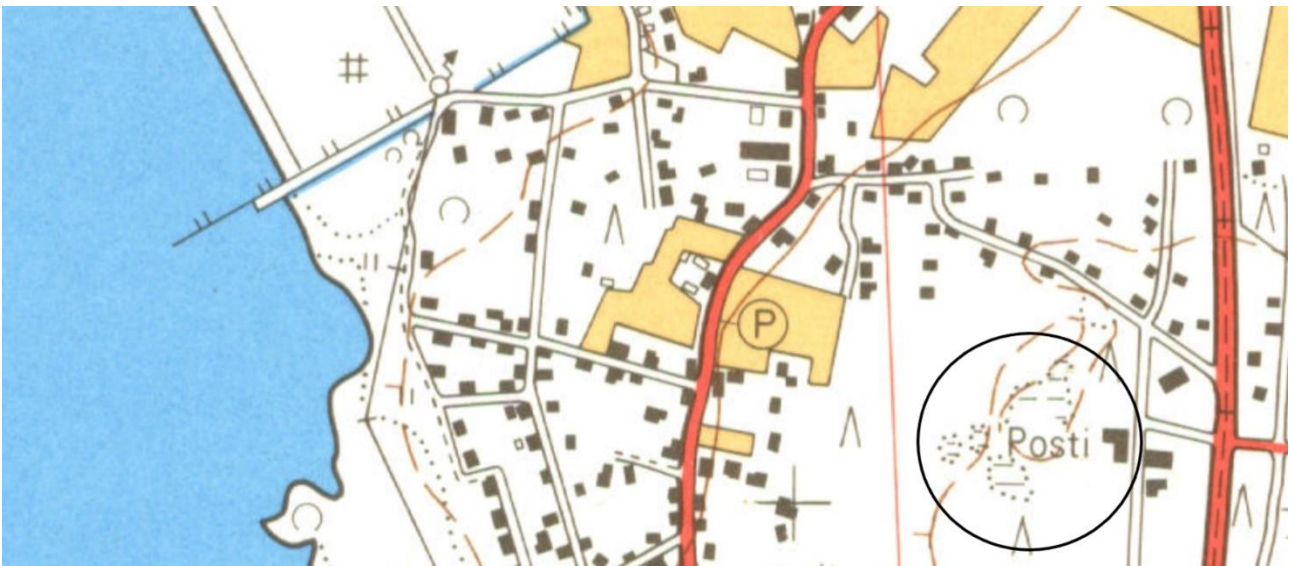
Kuva 6. Ilmakuva Isolammen alueesta metsän ympäröimänä vuonna 1939. Vasemmalla Patenientie. Kuva: Oulun kaupunki, yhdyskunta ja ympäristöpalvelut.

⁹⁴ Nainen s. 1977.

⁹⁵ Mies s. 1924.

Kuva 7. Isolammen alue selkeästi näkyvillä vuonna 1955. Kuva: Maanmittauslaitos⁹⁶.

Kuva 8. Isolammen soistunut alue vuonna 1972. Kuva: MML.

⁹⁶ Maanmittauslaitokseen kuvista käytän tässä tutkielmassa lyhennettä MML.

Kuva 9. Isolammen täysin muuttunut alue vuonna 1981. Alueelle on noussut rakennuksia. Kuva: MML.

Kuva 10. Isolammen alue vuonna 2020. Rakennuskanta on edelleen alueella kasvanut. Ympyrän yläpuolella Lidl sekä S-market. Kuva: GoogleMaps 2020.

Isolampi sijaitsee nykyään enää vain muistoissa. Muistot syntyvät elettyjen kokemusten lisäksi myös kommunikaation, oppimisen, tunnistamisen ja omimisen kautta.⁹⁷ Toisille paikka on ollut todellinen ja toisille se esiintyy ainoastaan materiaalisen kulttuurin, kuten kuvien ja karttojen kautta. Muistot liittyvät aina johonkin aikaan ja paikkaan, mutta myös tiettyyn identiteettiin.

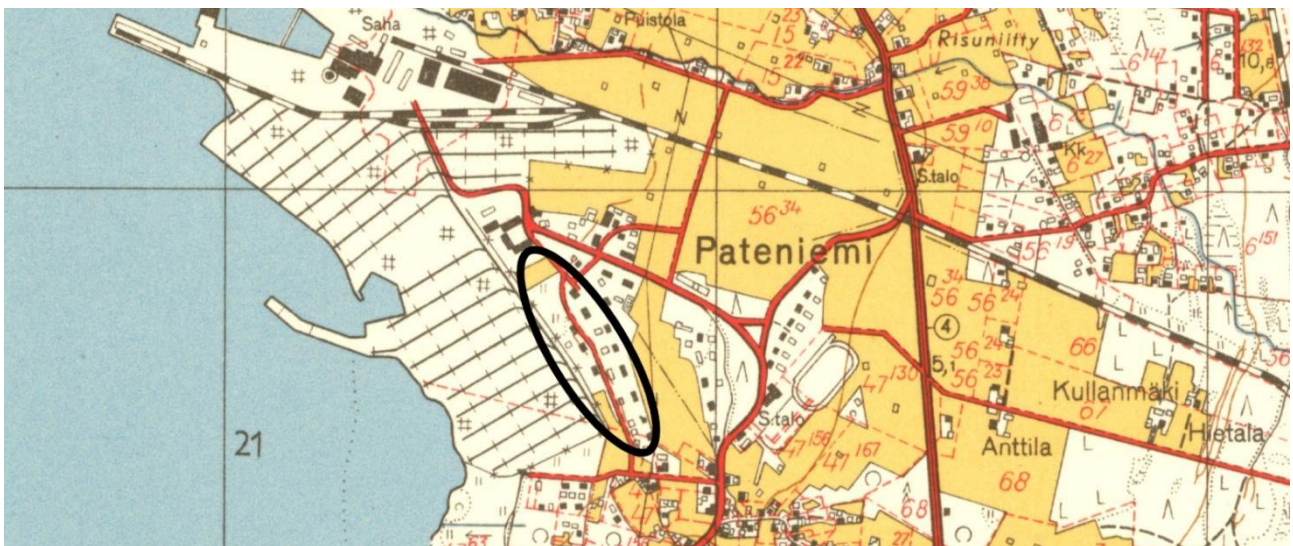
⁹⁷ Assmann 2006: 211.

Kollektiivinen muisti ei välity eteenpäin satunnaisesti, vaan se liittyy ryhmään tai yhteisöön, eli tässä Pateniemessä asuneisiin ja heidän muistoihin Isolammesta.⁹⁸

Isolammen lisäksi haastatteluissa nousi esiin kaksi muuta lasten nimeämää merkityksellistä paikkaa. Vuonna 1950 syntynyt mies muistelee, kuinka he leikkivät *viidakoksi* nimetyllä alueella:

”-- Alko tästä Nikkaripirtistä⁹⁹ tota, tuonne Kuuselaan päin, elikkä tuonne rantaan päin, uimarantaan päin, niin sitä sanottiin viidakoksi -- ja tuossa viidakossa me sitte seikkailtiin --”.¹⁰⁰

Tämä viidakko laittoi mielikuvituksen liikkeelle ja siellä olivat erilaiset rooleileikit suosittuja; leikeissä esiintyivät niin cowboyt ja intiaanit kuin beduiinitkin. Viidakko oli vehreä kaistale Tokantien ja saha-alueen aidan välissä. Siellä kasvoi puita ja pensaita, joiden lomassa oli hyvä leikkiä. Nyt muistojen viidakko on kutistunut vuosien kuluessa monimuotoisesta viheralueesta rakennustonteiksi ja uusien teiden pohjiksi. Vuoden 1955 (kuva 11) ja 2009 (kuva 12) välillä on viidakon alueella nähtävissä viheralueen lisääntyminen. Vuosien 2012 (kuva 13) ja 2018 (kuva 14) välillä muutos on kuitenkin päinvastainen; viheralueet ovat muuttuneet hiekkamaaksi uuden kaavan myötä.

Kuva 11. Karttakuva ympyröidystä viidakon alueesta vuodelta 1955. Alue on merkitty niityksi tai laidunalueeksi. Vasemmalla yhtiön rauta-aita. Kuva: MML.

⁹⁸ Assmann 2011: 25.

⁹⁹ Nikkaripirtistä enemmän kappaleessa viisi.

¹⁰⁰ Mies s. 1950.

Kuva 12. Viidakon alue 2009. Sahan toiminnan loputtua viheralue on päässyt kasvamaan. Kuvat: Oulun kaupunki, yhdyskunta ja ympäristöpalvelut.

Kuva 13. Viidakon alue 2012. Viheraluetta on raivattu uusien rakennusten alta. Kuva: Oulun kaupunki, yhdyskunta ja ympäristöpalvelut.

Kuva 14. Viidakon alue 2018. Uusia rakennuksia on noussut alueelle. Kuvat: Oulun kaupunki, ympäristö ja yhdyskuntapalvelut.

Viidakon lisäksi haastatteluissa nousi esille *viidakon* kaltainen, kukkaniityksi kutsuttu alue. Vuonna 1977 syntynyt nainen kertoo mielellään, kuinka pelloilla olleista viinimarjapensaista on poimittu marjoja ja *kukkaniityksi* nimetyllä pellolla on kiipeilty puissa ja rakennettu puumajoja:

”Kyllähän ne oli tietenkin just ne meidän mettät ja pellot ja kaikki muut, että ne oli meille tosi tärkeitä -
- Siinä oli semmonen iso pelto. Me sanottiin sitä kukkaniityksi ja siellähän oli silloin tosi paljon niitä isoja
-- valtavia puita, aivan niinkö hurjan isoja runkoja. Meillä oli niissä aina sitte semmosia puumajoja ja -
- me rakennettiin sinne sitte kauheesti semmosia majoja ja oksia irroteltiin ja tehtiin semmosia
lehtikattoja ja oksakattoja ja kaikkia --”.¹⁰¹

¹⁰¹ Nainen s. 1977.

Edellä mainittu kukkaniityksi nimetty alue sijaitsi vuonna 1951 rakennetun paloaseman vieressä, Sahantien päässä. Vuonna 1999 (kuva 15), vain yhdeksän vuotta sahan lopettamisen jälkeen niitty tai viheralue on vielä ollut olemassa, mutta vuonna 2004 (kuva 16) niityn tilalle on rakennettu asuintaloja ja viheraluetta on raivattu laajemmalla alueella. Vuonna 2009 (kuva 17) viheralue on jälleen päässyt rehevöitymään, vaikka alue on saanut asfalttipäällysteen teiden päälle. Selkeä muutos on nähtävissä vuonna 2020 (kuva 18), jolloin laajat alueet viheralueesta on raivattu pois. Uuden asuinalueen rakennustyöt on aloitettu ja uusien kulkureittien paikat alkavat hahmottua. Kukkaniti on tyystin hävinnyt.

Kuva 15. Kukkaniti 1999. Alueella on vielä rehevä kasvillisuus. Kuva: Oulun kaupunki, ympäristö ja yhdyskuntapalvelut.

Kuva 16. Kukkaniti 2004. Viheralue on raivattu asuinrakennusten tieltä. Kuvat: Oulun kaupunki, ympäristö ja yhdyskuntapalvelut.

Kuva 17. Kukkaniti 2009. Alueen tiet on asfaltoitu. Kuvat: Oulun kaupunki, ympäristö ja yhdyskuntapalvelut.

Kuva 18. Kukkaniitty 2020. Viheralue on hävinnyt melkein kokonaan. Alueen uudet tiet ovat hahmottumassa. Kuva: GoogleMaps.

Edellisten kaltaiset muistetut paikat ovat mielikuvituksemme kohteita. Paikat voivat myös olla mielikuvituksemme tuotetta, ja ne voivat olla nykyisiä, menneitä tai tulevia paikkoja.¹⁰² Maiseman muistaminen liittyy kokemuksiimme, joita saamme vietettyämme aikaa edellä mainittujen Isolammen, viidakon ja kukkaniityn kaltaisissa paikoissa. Näihin kokemuksiin liittyvät eri aistiärsykkeet antavat luonteen muistamallemme paikalle. Aistiärsykkeet puolestaan riippuvat siitä mitä paikassa tehdään. Tässä haastateltavat ovat luistellet ja leikkineet muistetuissa paikoissa. Eri vuodeajat ovat vaikuttaneet siihen miltä paikka on näyttänyt, mitä ääniä siellä on kuulut, millainen hajumaailma paikoissa on ollut. Aistiärsykkeet ja kokemukset suhteessa ympäröivään asuinympäristöön tekevät näistä paikosta merkityksellisiä.¹⁰³

Koska Pateniemi oli hyvin pitkään maatalousaluetta, tarjosivat erilaiset maatilan töihin liittyvät rakennukset oivallisia leikkipaikkoja, joita lapset hyödynsivät mahdollisuuksien mukaan.

”-- kyllä meillä tietenkin leikit oli siellä, ku meillä oli myös niitä heinälatoja ja siellä oli kaikkia piharakennuksia, missä oli kaiken maailman liitereitä ja vinttejä ja et meillä oli paljo semmosia niin ko mahiksia siellä leikkiä, niiko joku ullakolla, jonku piharakennuksessa --.”¹⁰⁴

Vuonna 1957 syntyneen naisen muistoissa näyttäytyvät erilaiset mielenkiintoiset leikkipaikat, jotka kelpasivat leikkipaikoiksi todennäköisesti ympäri vuoden. Tällaisia paikkoja oli suuret puun kuori, eli parkkikasat, joissa lapset leikkivät:

”-- Ja sitten täällä oli nuo isot parkkikasat, nii ni mehä käytiin siellä paljo hiihtelemässä ja laskemassa mäkiä, pyllymäkijä ja suksilla kans käytiin laskemassa mäkiä”.¹⁰⁵

¹⁰² Karjalainen 2006: 85–86.

¹⁰³ Ingold 1993: 155.

¹⁰⁴ Nainen s. 1957.

¹⁰⁵ Nainen s. 1957.

Metsien ja peltojen hiihtoladut, ja alueen mäet ja kumpareet tarjosivat hiihtäjille myös oivia harrastuspaikkoja. Vaikka aikuisten arki oli pitkälti määritelty työn kautta, saivat lapset kulkea ja leikkiä vapaasti. Aikuiset katsoivat sangen suopeasti lasten leikkejä pihapiirin eri rakennuksissa.

Talvisin suosittuja urheilulajeja olivat hiihto, jääpallo ja luistelu. Talviurheilupakkoina esille nousivat niin luonnon jäät kuin myöhemmin keinotekoiset jäät. Haastateltavat, jotka olivat syntyneet 1910–1920-luvuilla muistelivat, kuinka luistimina käytettiin sahanterästä ja puusta isän valmistamia luistimia. Sahan raaminterästä valmistetut luistimet (kuva 19) kiinnitettiin remmeillä kenkiin ja niillä oli hyvä viilettää jäätä pitkin.

”-- Sahan terästähän ne luistimet tehtiin ja puuhun upotettiin sitte ja sitte laitettiin remmit niihi. Semmosilla ne on ensi alussa luistellu - - monnoihin sitte kiinnitettiin niillä remmeillä - -”¹⁰⁶

”Ei sitä parempaa luistinta oo olemasakaan ko puuluistin. Se oli pitkäteränen ja sillä sai hyvän vauhin”.¹⁰⁷

Kuva 19. Raaminteräluistin. Piirros: Marjo Juola.

Tällaiset raaminteräluistimet olivat käytännölliset, sillä ne voitiin kiinnittää remmeillä erilaisiin kenkiin, ja näin samoista luistimista pystyi nauttimaan useampi lapsi. Sosiaalinen eriarvoisuus näkyi materiaalisena kulttuurina kautta myös urheiluvälineissä. Haastatelluista osa muisteli joululahjaksi saamiaan luistimia. Siinä missä toiselle luistinten saaminen oli harras toive, jonka toteutumisesta oltiin yllättyneitä, olivat toiselle joululahjaluistimet enemmän arkipäivää, eikä niitä tarvinnut jakaa muiden kanssa. Muistoissa materiaallinen kulttuuri nivoutuu yhteen muisteltujen paikkojen kanssa. Erilaiset esineet, kuten tässä raaminterä luistimet, ovat selkeästi mielessä vielä vuosien jälkeen ja ne yhdistävät muistot tiettyihin paikkoihin; meren ja lammen jäälle. Esineillä itsessään ei ole muistia, mutta ne ovat muistin paikkoja meille tärkeistä muistoista.¹⁰⁸

Muistamme asioita elämämme eri ajanjaksoilta. Yhteistä näille lapsena muistelluille leikkipaikoille on niiden muuttuminen. *Brownfield*-alueiden rakennuspaineet muuttavat ympäristöä ja sitä kautta lasten leikkipaikat kokevat muutoksia. Nyt alueelle on rakentunut uusi lapsille osoitettu oma leikkipuisto. Näin lasten leikit koetetaan ohjata tiettyyn, valvottuun paikkaan ja ennen lasten vapaampi leikkipaikkojen valinta muuttuu kontrolloiduksi, aikuisten määrittämäksi paikaksi.

¹⁰⁶ Nainen s. 1912.

¹⁰⁷ Mies s. 1924.

¹⁰⁸ Assmann 2008: 111.

2.3. Pommeja pakoon

Pateniemen lasten elämä ei tietenkään ollut pelkkää leikkimistä. Vaikka lapsuus on haastateltujen muistoissa koettu köyhyydestä ja puutteesta riippumatta yleisesti ihanana aikana, liittyy siihen myös pelkoja, ahdistusta ja surua. Muistettuihin merkityksellisiin paikkoihin liittyi myös synkempiä muistoja. Tällaisia olivat sota-aikanaan liittyvät muistot, koulussa tapahtunut kiusaaminen tai kotona koettu väkivalta. Usein tällaiset ikävät muistot halutaan unohtaa. Unohtaminen voi olla omaehtoista tai pakotettua, ylhäältäpäin ohjattua. Unohtaminen voi olla myös selviytymiskeino, jolla ikävät muistot pyritään tukahduttamaan. Näin saadaan rakennettua uudenlainen menneisyys, muistelijalle mieluinen, joka ei kuitenkaan välttämättä ole todenperäinen.¹⁰⁹ Menneisyyden tapahtumien merkitys saattaa kuitenkin olla muistelijalle tärkeämpää kuin itse tapahtumien todenperäisyys.¹¹⁰

Vuosina 1912–1940 syntyneet haastateltavat kertoivat sotaan liittyviä muistojaan. Näissä muistoissa esiintyvät paikat liittyvät useassa tapauksessa luontoon, kuten merenjäää, metsä sekä tiet, joilla on juostu. Nämä synkissä muistoissa esiintyneet luonnonpaikat liittyvät ilmahälytyksiin ja pommituksiin. Sota on koettu lapsen näkökulmasta pelottavana ja haastatteluissa muisteltiin muun muassa, kuinka talvella juostiin pommituksia pakoon. Muistoissa ovat mukana erilaiset aistiärsykkeet ja tässä ilmahälytyksestä varoittava ääni sekä lakanan alla oleminen vahvistavat muistoja. Lakanaa on todennäköisesti käytetty näkösuojana ylilentävien pommikoneiden varalta.

”-- Mää muistan yhen sota-aikana, varmasti se oli talvisota¹¹¹, koska mää olin siinä nelijän, viiden ikänen. Mää muistan ko yöllä soi sireenit ja lähettiin sitte -- pakkoon sinne kellariin ja siellä oltiin.”¹¹²

Käytössä olleet lankuin vuoratut sirpalesuojat eivät olisi suojanneet suoralta pommien osumisilta. Kahden naispuolisen serkuksen¹¹³ haastattelut sujuivat välillä vuoropuhelumaisesti. Seuraavassa he muistelevat kuinka sota-aikana juostiin sirpalesuojaan:

A:”Nehän ne oli ne pommitusajat silloin [...]”¹¹⁴

B:”Pelottavia. Meilläki tontin reunaan putos palopommi.-- Aina ku ilimahällyytys tuli uuuu, uuuu [naurahtaa] nii kotia piti lähtä juoksemaan. -- ketähän kaikkia siinä oli, ja kyllähän se joukko haijjaantu äkkiä ku alako ujeltamaan.-- Seki on ollu päivä, vaikka harvon, ku tuntu, että ne tuli illalla tai yöllä ne.”¹¹⁵

¹⁰⁹ Connerton esittelee artikkelissaan *Seven types of forgetting* seitsemän eri unohtamisen muotoa, joista tukahdutettu ja ohjaileva unohtaminen tapahtuu valtion, hallitsijan tai johdon ohjaamana. Muistin kumoaminen puolestaan tapahtuu kun asioiden muistamisen taakka muodostuu liian raskaaksi. Connerton 2008: 59–71.

¹¹⁰ Fingerroos et al. 2016: 33.

¹¹¹ Ilmeisesti kyseessä on kuitenkin ollut jatkosota 1941–1944 tai Lapin sota 1944–1945, koska haastateltu on syntynyt 1940.

¹¹² Nainen s. 1940.

¹¹³ A: Nainen s. 1933 ja B: Nainen s. 1935.

¹¹⁴ Nainen s. 1933.

¹¹⁵ Nainen s. 1935.

A:”Nii tuli monesti. Me ojakylläläiset juostiin aina lakana korvilla, aina silloin nelekytä luvulla ku oli se sota. Lakana korvilla sinne pommisuojaan, sirpalesuojaan.-- Ne oli kaivettuja ja sitten lankkuja niinku seininä siinä.-- Sirpaleilta suojaas vaan, jos ois tullu.”¹¹⁶

B: ”Eikä se mikkään pommisuoja, sirpalesuoja. Jos ois tullu, nii kyllä kait sinne ois ihmiset kuollu”.

Haastatteluissa tuli esille sirpalesuojien tehottomuus, jos pommit olisivat osuneet kohdalle. Koska suuri joukko kokoontui yhteen tilaan ja suojat eivät olisi kestäneet suoraa iskuja, olisi yhdestä perheestä tai yhteisöstä todellakin suurin osa saanut surmansa. Tapahtumahetkellä suojiin on varmasti uskottu enemmän, kun nyt jälkikäteen muisteltaessa.

Pelottavat asiat jäävät helposti mieleen, vaikka niistä olisi kulunut jo useita vuosia. Haastateltavat muistelevat, kuinka kovalla kiireellä talviyönä isolla lapsiperheellä on jouduttu lähtemään pommituksia suojaan ja tämä on koettu pelottavana ja rankkana.

A:”Että tuota, jäi mieleen, ku sitä juostiin sinne sirpalesuojaan, hangessa kahalattiin sinne mettään ja pikkusisko oli justiin syntyny ja se pantiin pyykkikorriin täkkien mutkaan ja isä ja äiti kanto sitä. Ja minä reppasin perässä ja taivas oli ihan kirkas, se oli yö, ku tuota niistä pommituskonneista puotettiin niitä valoraketteja, että kylä oli ihan kirkas. Että nii palijo tiputettiin. Mutta kumma kyllä, ei se tuohon tehtaaseen osunu koskaan”.

B:” -- se minun miehen sisko -- nii se kerto, että ko he menivät jonneki tuonne, sinne mettään, ja sitä nuorinta lasta, se oli ollu kelekassa ja joku vetäny perässä ja se oli puonnu siitä, nii se oli sanonu -- että: ”Jätetään sinne se!” [naurahtaa]. Se muisti vielä vanhempana ihmisenä, että kun hän sano: ”Jätetään se sinne”. Se on ollu kauhialla varmasti lapsilaumaa viijä”.

Haastattelutilanteessa aiheutunut naurahdus saattaa tuntua absurdilta. Huumorin avulla voidaan lieventää stressaavia tapahtumia.¹¹⁷ Tällainen humoristinen reaktio voi psyykkisesti suojella meitä, antamalla välimatkaa vaikeiden tilanteiden aiheuttamaan stressiin.¹¹⁸ Naurahduksella voidaan myös tarkoittaa ”yhteisöllisesti jaettua tietoa ja kokemusta”.¹¹⁹ Haastateltu muistelee sukulaisensa kertomaa tapahtumaa ja osaa samaistua siihen omien sotakokemustensa ansiosta.

Pateniemen saha joutui vihollisten pommitusyritysten kohteeksi. Tässä ei ihme kyllä kuitenkaan onnistuttu. Valorakettien valaisema talvimaisema on varmasti ollut mieleenpainuva näky. Ilmeisesti sahaan tarkoitetut pommit putosivat meren jäälle, josta ääni ja ääniaallot ovat todennäköisesti kantautuneet pitkän matkan päähän. Tämä pommituksista johtuva tärinä on ollut pelottavaa ja se on aiheuttanut epäilemättä jopa fyysisiä tuntemuksia.

¹¹⁶ Nainen s. 1933.

¹¹⁷ Lefcourt et al. 1995: 374.

¹¹⁸ Ayan 2009: 27.

¹¹⁹ Naarminen 2018: 375.

”Minä muistan ku pommitettiin tuota, ne yritti tuota sahhaa pommittaa, mutta se ei koskaan osunu kumma kyllä, nii merelle jälle, tuota se oli se toinen sota, nii tuonne jälle tippu, nii mejän ikkunat tärisi ku ne särky ne jäät. Se oli semmosta aikaa se. Kyllä se pelotti. Lapsi ku on, nii pelekäähän sitä.¹²⁰

Muistin voidaan ajatella koostuvan kahdesta eri tasosta; objektiivisesta, passiivisesti faktoja sisältävästä sekä subjektiivisesta, aktiivisesti tunteita ja kokemuksia käyttävästä muistin tasosta.¹²¹ Haastatteluiden yhteydessä esiin nousivat erityisesti tunteisiin liittyvä muistintaso, jossa haastateltavissa oli havaittavissa erilaiset emotionaaliset reaktiot. Sota-aikaa muisteltaessa haastatteluissa tuli esille tällaisia muistamiseen liittyviä tunnetiloja. Näihin liittyy usein tapahtumien ennalta-arvaamattomuus, pelko sekä epätietoisuus tulevaisuudesta. Tähän on varmasti vaikuttanut tapahtumiin liittyneet kokonaisvaltaiset aistituntemukset, jolloin eri aistiärsykkeiden, kuten näkö, kuulo ja varmasti myös haju, mukanaolo on voimistanut muistamista.

Sota ja siihen liittyvät muistot ovat vaikuttaneet haastateltaviin kokonaisvaltaisesti. Muistot ovat pysyneet heidän mukanaan kauan ja tulevat varmasti pysymään myös loppuelämän. Vaikka sota-aika oli täynnä kärsimystä, ihmiset jatkoivat elämäänsä niin hyvin kuin se sillä hetkellä oli mahdollista. Turhasta ei valitettu eikä asioita turhaan ennakkoon murehdittu. Sota-ajan kokeneiden sukupolvi on tottunut erilaisiin vaikeuksiin, kuin mitä nykyään koetaan. Tällaiset kokemukset ovat osaltaan muokanneet haastateltujen maailmankuvaa, ja sitä miten he kokevat nykyisyyden.

¹²⁰ Nainen s. 1933.

¹²¹ Fentress & Wickham 1992: 5.

3. RUUMIINKULTTUURIA JA RANTALEIKKEJÄ

3.1. Urheilukentältä maailmalle

Lapsuuden leikkien ja sotamuistojen lisäksi, haastateltujen muistoissa tulivat esille erilaiset urheiluun ja muuhun vapaa-aikaan liittyvät muistot. Pateniemessä harrastettiin ahkerasti urheilua ja kulttuuria. Seuratasolla urheiltiin jo 1920-luvulta lähtien. Pateniemessä oli kaksi kilpailevaa urheiluseuraa, joille molemmille löytyi omat harrastajat ja kannattajat: Pateniemen Vesa ja Pateniemen Urheilijat. Naisille oli oma urheiluseura Naisvoimistelijat ry. Nämä seurat takasivat hyvät harrastusmahdollisuudet monelle nuorelle ja aikuiselle.¹²² Yhdeksi merkitykselliseksi harrastuspaikaksi koettiin urheilukenttä (kuva 20), joka sijaitsi vuonna 1937 rakennetun Pateniemen seurantalonsa takana.¹²³ Tämä kenttä oli urheilijoiden aktiivisessa käytössä, kunnes seurantalonsa paikalle vuonna 1951 rakennetun Yhteisötila Honkapirtin¹²⁴ taakse alettiin rakentaa uutta urheilukenttää. Kenttä rakennettiin viimeisimpien säännösten mukaan ja näin se mahdollisti kansallisen tason kilpailut Pateniemessä. Kentän vihkiäiset olivat 9.7.1952, jolloin olympiakisojen soihtuviesti kulki Pateniemen ohitse.¹²⁵ Kentällä pidettiin kansalliset kisat ainakin vuosina 1957 ja 1970.¹²⁶

Pateniemen urheilukentällä vierailivat aikansa huippu-urheilijat. Eri seurojen välisiä otteluita seurattiin kentän laidalle aktiivisesti. Usein joku oman perheen jäsenistä oli kisilemassa ja kannustus yleisön joukossa oli kovaa.

” -- Oli kiva olla siskon kans kantomassa kentällä, ku nelijä velipoikaa pelas siellä. -- Ja palijo oli sitä urheilutoimintaa. Mää muistan sillon, ku se Eeeles Landström se seiväshyppääjä¹²⁷, oli tuolla Pateniemen kentällä sitte hyppäämässä, nii se jäi kyllä mieleen. Niitä kuuluisuuksia kävi siellä ja oli niitä kilpailuja.”¹²⁸

Yhtiö järjesti erilaisia urheilukilpailuja Pateniemen sahan ja Nuottasaaren tehtaiden työntekijöiden kesken. Erityisesti 1950-luvulla suosittuja olivat vuosittaiset massahiihdot, joissa osallistujia oli aina useampi sata.¹²⁹ Urheilukenttä on ollut suosikkipaikka myös myöhemmin syntyneiden keskuudessa

¹²² Pateniemen Vesa eli Pateniemen Työväen Voimistelu- ja Urheiluseura Pateniemen Vesa ry. perustettu 1921, Pateniemen Urheilijat, entinen Pateniemen Vapaat Työväen Urheilijat ry. perustettu 1931 sekä Pateniemen Naisvoimistelijat ry., ennen Pateniemen Urheilijoiden Naisvoimisteluosasto, perustettiin 1951: Mikkonen 2016: 280–281 ja Nyssönen 2016: 311.

¹²³ Hyvärinen 2016: 329.

¹²⁴ Honkapirtistä enemmän kappaleessa viisi.

¹²⁵ Mikkonen 2016: 282.

¹²⁶ Hyvärinen 2016: 329.

¹²⁷ Suomalainen seiväshyppääjä, s.1932. Useita Suomen ja Euroopan mestaruuksia. Sekä Olympia pronssia Roomassa 1960. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/09/08/eeles-landstrom-oli-suomen-vakaa-seivasvaltti>. (Luettu 16.1.2020).

¹²⁸ Nainen s. 1940.

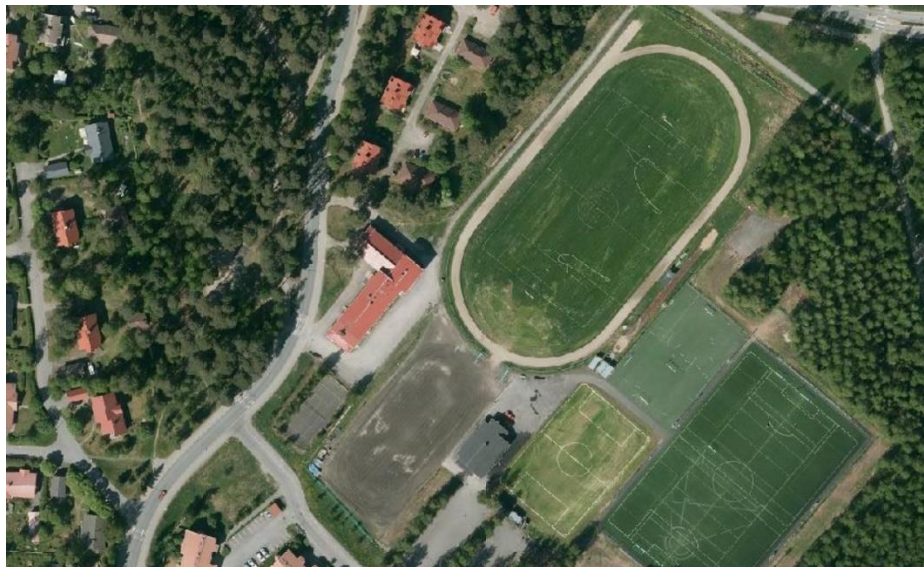
¹²⁹ Metsäranta 2006: 229–231.

”-- Mutta luisteltiin paljo siellä Honkapirtin kentällä sitte kyllä --”¹³⁰.

Verrattuna vuoden 1939 ilmakehuvaan (kuva 20), voidaan huomata entisten peltojen antaneen sijaa uusille kenttärakenteille. Nykyisin urheilukenttää (kuva 21) käyttävät lähinnä viereisen Pateniemen koulun oppilaat sekä eri urheiluseurat. Kenttä on saanut ympärilleen muita kenttiä eri urheilulajien harrastajien iloksi. Urheiluun halutaan edelleen satsata, vaikka entisen yhtiön alaisuudesta on siirrytty kaupungin ylläpitämien palveluiden alaiseksi.

Kuva 20. Urheilukenttä vuoden 1939 ilmakehuvaan oikeassa alakulmassa. Kuva: Oulun kaupunki, ympäristö ja yhdyskuntapalvelut.

Kuva 21. Urheilukentän ympäristö vuonna 2018. Keskellä yhteisötaalo Honkapirtti ja kenttä juoksuratoineen. Lisäksi kuvassa näkyy kentän päädyn alapuolella talvisin käytössä oleva luistinkaukalo. Kuva: Oulun kaupunki, ympäristö ja yhdyskuntapalvelut.

¹³⁰ Nainen s. 1977.

3.2. Rantaleikkejä

Urheiluun ja liikuntaan liittyvien paikkojen lisäksi meri ja merenranta ovat kuuluneet, ja kuuluvat edelleen osaksi pateniemeläisten elämää. Ihmiset ovat kalastaneet, uineet ja veneilleet meressä, joka vielä tänä päivänä antaa Pateniemelle oman leimansa. Haastatteluissa rannan ja meren läheisyyden merkitys nousi esille lähes kaikilla. Tämä on ymmärrettävää, sillä ranta ja meri ovat tarjonneet paikan monenlaiselle työnteekoon ja vapaa-aikaan liittyvälle toiminnalle, sekä lapsille että aikuisille.

”No kesällä uitettiin, tehtiin parkkilaivoja rannassa -- pyyettiin pikkukaloja ja semmosia [naurahdus] - - Avojalon sillon juostiin sit puolen kilometrin ku ei ollu kenkiä kellään. -- Poloku meni sinne rantaan. Siellä oli venneitä ja kaikkia ja siellä meni päivät leikkiessä -- Lehemä paimennettiin tuota, tuosa rannassa ennen ku tuli tuo sähkövoimalinja Nuottasaaresta tähän Pateniemeen, nii siinä lehemipaimenesa oltiin -- Se oli laijunmaana kesäsin tuo ranta --”.¹³¹

Erilaiset vesileikit olivat lasten suosiossa. Useat rantaleikit olivat kuitenkin epäilemättä vaarallisia ja hukkuminen on ollut usein lähellä. Yksi naispuolinen haastateltava¹³² kertoi hurjista sukellusleikeistä rannalle uintiharjoittelua varten asennettujen ponttonien päältä. Toinen nainen muisteli kuinka rannalla olleiden puomien päältä on hypelty mereen, jossa todennäköisesti on myös ollut uppotukkeja.¹³³ Vanhemmille näistä leikeistä ei ole kerrottu ja tuskin leikit olisivat enää kauaa jatkuneetkaan, mikäli vanhemmat olisivat saaneet tietää lastensa puuhista.

Rannalla olon muistelu sai usealla haastatellulla aikaan positiivisia tunnereaktioita, hyviä muistoja. Eri vuosikymmeninä syntyneillä oli myös erilaisia muistoja, kuten yllä oleva lainaus osoittaa; rannan tuntumassa oli karjalla laidunmaata, jolloin pelkän leikin lisäksi joutui tekemään myös töitä. Haastateltava mainitsee erikseen myös polun, jota pitkin matka kulki rannalle. Rannalla, veden äärellä viihdyttiinkin usein päivittäin tuntikausia. Ranta on ollut tärkeä ja merkityksellinen paikka sukupuolesta ja sukupolvesta riippumatta.

”-- mulla oli tuota lempipaikka tuolla Pateniemen uimarannan, siinä kivikolla, josta näkkee siihen just tuohon laivasatamaan ja siinä näki sitä touhua et siinä aijan vieritte meni tie, mennee vielä tänä päivänäki siihen kivikolle. Se oli lempipaikka. Istuin siellä merenrannalla ja kattellu merta ja kirjottanu runoja --”.¹³⁴

Meri on varmasti ollut inspiraation lähde monelle. Ranta on saattanut merkitä toisille vapautta ja pakoa arjesta. Rannalla on mielikuvitus ollut vapaa luomaan uutta, runoja.

¹³¹ Mies s. 1924.

¹³² Nainen s. 1936.

¹³³ Nainen s. 1957.

¹³⁴ Nainen s. 1957.

”-- Mutta sitten me käytiin siellä kans soutelemassa isän ja veljen kans ja ollaan ongella käyty. -- mä ä istuskelin tuossa rannalla, nii kyllähän se oli melekosta hyöriinää tuossa. Ku niitä lastattiin niitä laivoja ja tapuleita rakennettiin --.”¹³⁵

Ranta ja meri voidaan nähdä myös perheitä yhdistävän tekijänä; yhdessä on kalastettu ja soudettu. Laivaliikenteen ja sahatoiminnan seuraaminen on kuulunut monen pateniemeläisen lapsen arkeen. Meri on myös erottanut perheitä. Haaksirikoissa ja hukkumisonnettomuuksissa on menehtynyt useita pateniemeläisiä.¹³⁶

3.2.1. Mahtava Kiikkukenttä

Ranta oli osittain yhtiön omistuksessa ja yhtiö halusi hyödyntää rannan tarjoamia mahdollisuuksia panostamalla työntekijöidensä hyvinvointiin eri osa-alueilla. Lapsille yhtiö rakensi saha-alueen laidalle rantaan, omistamalleen maakappaleelle leikkikentän erilaisine keinuineen ja urheilutelineineen, jota kutsuttiin Kiikkukentäksi. Rakennushankkeesta ilmoitettiin vuoden 1947 toukokuun *Hakkeita*-lehdessä. Alue valikoitui rakennuspaikaksi sen tasaisuuden, aurinkoisuuden ja uimarannan läheisyyden vuoksi. Leikkikenttä oli tarkoitettu yksinomaan pienille lapsille ja erityisesti muistutettiin: ”Varttuneemmat pojat, tämä ei ole teidän leikkejänne varten”.¹³⁷ Sukupuoliroolit olivat tuolloin vielä selkeät ja ilmeisesti varttuneimpia tyttöjä ei koettu samanlaisena uhkana leikkikentälle kuin poikia.

”Ja uimarantaha siellä oli ja se kiikkuranta, mistä oli kiikut ja telineet --”.¹³⁸

”Niin merenrannassa, jossa oli se kenttäki, Kiikkukenttä. Hyvä, että äitille ja isälle kolomen aikaan kahavi keitettiin ja takasi meren rannalle. -- Se oli mahtava. Se oli yhtiön tuota, perustama ja se pijettiin kunnossa --”.¹³⁹

Kiikkukenttä saavutti nopeasti lasten suosion ja sieltä ei maltettu pysyä poissa. Tarjoamalla lapsille tällaisen leikkipaikan, yhtiö on epäilemättä pyrkinyt vaikuttamaan koko perheen hyvinvointiin.

Yksi vuoden kohokohdista oli rannalla kesäisin yhtiön järjestämät kesäjuhlat. Juhlat oli suunnattu koko perheelle. Alkuun juhlat järjestettiin yhtiön puutalotehtaalla. Puutalotehdas kuitenkin paloi vuonna 1954¹⁴⁰ ja yhtiö rakensi rantaan esiintymislavan (kuva 22).

¹³⁵ Nainen s. 1957.

¹³⁶ Esimerkiksi laiva Oulu 2, entinen Warma, katosi Oulun ja Kalajoen välisellä matkalla marraskuussa 1943 mukanaan miehistö: Karvonen 2016:26. Sakari Virtanen teoksessa ”Nuottasaaresta Wall Streetille”, mainitsee miehistön olleen yhdeksänhenkinen. S.79

¹³⁷ Hakkeita 1947/5 : 9.

¹³⁸ Nainen s. 1936.

¹³⁹ Nainen s. 1940.

¹⁴⁰ Hiltunen 2006: 120.

Kuva 22. Pateniemen rantaa, jossa juhلالava ympyröitynä laajan tapulitarhan läheisyydessä. Kuva: PPM

”Sittehan yhtiö järjesti juhannuksena perhejuhlat rannassa. -- oli rakennettu lava sinne rantaan. -- lava ja oli Kipparikvartetti muun muassa ja [...] ketä kaikkia, Rautavaara oli ja ne esiintyi siellä ensin ja lopussa oli tansseja.¹⁴¹

”-- ja sitten joka kesä oli tuota, ne juhulat ja rakennettiin se näyttämö ja siellä oli sitten näytelmä --”.¹⁴²

Kesäiset perhejuhlat olivat suosittuja työntekijöiden keskuudessa ja juhlayleisöä oli paikalla yleensä jopa 2000–3000 henkeä.¹⁴³ Yhtiö satsasi juhliin ja esiintyjiksi hankittiin kyseisen aikakauden viihdemaailman supertähtiä, muun muassa Kansallisbaletin tanssijat (kuva 23) olivat tuttu näky kesäjuhlissa.¹⁴⁴ Balettitanssijoita voidaan tässä pitää kulttuurisen muistin lähettiläinä. Tanssijat luovat arjesta poikkeavia muistoja juhlaväelle.¹⁴⁵ Useat haastateltavat muistelivat tätä kesän kohokohtaa. Paikalle saavuttiin koko perheen voimin ja parhaimpiin vaatteisiin pukeutuneina. Juhla-alue oli sijoitettu sahan tapulitarhan välittömään läheisyyteen. Kauniissa kesäsäässä maistui myös yhtiön tarjoamat pullakahvit (kuva 24). Valokuvat ovat muistin säilytyspaikkoja. Ne ovat myös todistusaineistoa tapahtuneesta.¹⁴⁶ Tässä kuvat ovat muistoja yhtiön kesäjuhlista.

Kyseessä oli arvokkaat juhlat, joihin oli haluttu yhtiön puolesta satsata. Vaikka vallalla olivat voimakkaat kahtiajaot työjohtoportaan ja työntekijöiden välillä, oli juhlissa rento tunnelma, jossa

¹⁴¹ Nainen s. 1936.

¹⁴² Nainen s. 1940.

¹⁴³ Metsäranta 2006: 228.

¹⁴⁴ Metsäranta 2006: 214.

¹⁴⁵ Assmann 2011: 39.

¹⁴⁶ Sontag 2002: 9.

sekä työntekijät että johtoporras saattoivat todennäköisesti keskustella vapautuneessa ilmapiirissä.¹⁴⁷ Haastatelluilla oli pelkästään hyviä muistoja kesäjuhlista. Juhlat koettiin yhtiön puolelta tulleena suurena panostuksena työntekijöiden hyvinvoinnin eteen ja tästä osattiin nauttia.

Yhteisöllinen identiteetti tarvitsi tällaisia yhtiön järjestämien kesäjuhlien kaltaisia tapahtumia. Kesäjuhlien erilaiset ohjelmanumerot sekä vieraiden välinen kanssakäyminen ovat muokanneet haastateltavien muistia.¹⁴⁸

Kuva 23. Rannassa sijainnut siintymislava, jossa meneillään Kansallisbaletin esitys. Kuva: PPM.

Kuva 24. Juhlaväki pitkän kahvipöydän äärellä. Kuva: PPM.

Kiikkukentän ympäristö ja koko ranta ovat kokeneet suuren muutoksen vuosien varrella. Siinä missä laaja tapulitarha hallitsi ennen rantamaisemaa, on se vuonna 2017 tyhjä. Meri on vallannut itselleen enemmän tilaa entisen sahan alueelta (kuva 25). Mahtava kiikkukenttä esiintymislavoineen sijaitsee enää vain muistoissa.

¹⁴⁷ Kts. Alanne 1985: 196.

¹⁴⁸ Assmann 2011: 38.

Kuva 25. Pateniemen rantaa entisine laiturin paikkoineen vuonna 2017 on tyhjänä odottamassa uusia rakennuksia. Kuva: Pateniemen koulu.

3.2.2. Mereen hyljätyt proomut

Kiikkukentän ohella rantaan ja mereen liittyvissä muistoissa merkittäväksi kohteeksi nousivat myös rannan läheisyydessä, meressä osittain upoksissa olevat neljä proomulaivaa, joissa alueen lapset ovat aikoinaan seikkailleet. Vanhat proomut olivat mieluisia, vaikkakin vaarallisia leikkipaikkoja.

”-- mentiin tuota uimarannan kautta, Tarzan uikkarit oli tuota jalassa ja puutikari ja kivi kädessä käveltiin siihen satama-altaan reunaan ku se on ruopattu, sillä tavalla, että oltiin tuossa suuvesillä ja sitte katottiin suuntimat, proomu on tuossa kahenkymmenen metrin päässä ja sitte tuolta takaa katottiin suuntima. Pudotettiin se kivi sinne pohjaan ja sen jälkeen koiraa uitiin. Viimesillä voimilla saatiin siitä proomun kettingistä kiinni, noustiin proomuun ja seikkailtiin siellä usiampi tunti, koska siellä oli hyvät semmoset hiekkavallit siellä proomun sisällä. Oli tuolla veden alla, ne oli aika tukevia. Siellä seikkailtiin ja sitte ku lähettiin pois nii katottiin vaan ne suuntimat ja proomun kannelta otettiin, ko ne oli leveitä ja matalia, nii kova vauhti ja pintasukelluksella sukeltettiin ja huomattiin tuota sitte se oma kivi ja että nyt yltää jalat pohjaan. Vanhemmat ei tienny mitään, että [naurahtaa] tämmöstä, tämmöstä peliä, että sitä vähä niinkö henkensä uhalla sitte siellä kaiken näköstä touhuttiin.”¹⁴⁹

Edelleen pystyssä olevien rakennusten lisäksi sahan aikaan liittyvää materiaalista kulttuuria on säilynyt osittain veden alla unohduksissa. Nämä Kiusalanniemen pohjoispuolella sijaitsevat neljä hylättyä proomua, joista yksi lepää veden alla, ovat olleet betonilla vuorattuina, paikalleen ankkuroituna 1960-luvun alusta lähtien.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Mies s. 1950.

¹⁵⁰ Salo & Huttunen 2015: 14.

” -- niin mä muistelen, että tuo Patelan satama veteli viimesiä. -- Ja se oli, silloin vielä oli, tosiaan satama oli toiminnassa ja ruokatunnilla käytiin uimassa, käytiin proomuhi, proomut oli siinä, nämä aallonmurtajat, käytiin uintireissulla siellä ja siihen lapsuuteen liittyy, ku naureskelin vielä, että nyt täällä aikuisena miehenä täällä proomuilla ollaan ja lapsena tuolta uitiin --”.¹⁵¹

Tässä haastateltu muistelee aikuisena samaa paikkaa, missä leikki lapsena. Muistamiseen liittyy henkilökohtaisia tunnesiteitä, jotka ovat yhteydessä kehoomme. Muistot puolestaan ovat lähtöisin ajatuksista, joita muodostamme kuulumaamme ryhmän kesken.¹⁵² Tässä muistot ovat peräisin lapsuudesta sekä aikuisen työyhteisöstä.

Proomut (kuva 26) ovat edelleen mielenkiinnon kohteena osana Pateniemen rantamaisemaa. Talvisaikaan proomuihin on päässyt jäitä pitkin kannelle kulkemaan. Proomut ovat olleet osa maisemaa noin kuusikymmentä vuotta ja niiden kohtalosta on käyty keskustelua vuosien ajan; maisemoidaanko vai puretaanko ne. Viimeisimmissä pohdinnoissa proomujen käytöstä, maaliskuulta 2019, esille ovat nousseet erilaiset ehdotukset proomujen uusiokäytöstä; muuttaminen yleiseksi oleskelutiloiksi tai käyttö osana ympäristötaidetta.¹⁵³

Kuva 26. Yksi meressä olevista proomuista. Kuva: Marjo Juola

¹⁵¹ Mies s. 1950.

¹⁵² Assmann 2011: 23.

¹⁵³ <https://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/pateniemen-vuosia-ruostuneet-proomut-halutaan-kayttoon-nyt-mietitaan-mihin-kayttoon/814003/> (Luettu 24.10.2019).

Ehkä suurimman muutoksen entisen sahan alueella on kokenut juuri ranta. Rannan voidaan ajatella olevan oma tilansa meren ja mantereen välimaastossa. Meri voidaan kokea sekä kiehtovana, että pelottavana. Monelle meri ja merenranta ovat kuitenkin rauhoittavia paikkoja, pakopaikkoja. toisin kuin maalla, merellä ei ole samalla lailla näkyvissä ihmisten aikaan saamat muutokset. Meri on maan vastakohta; aina liikkeessä ja alati muuttuva.¹⁵⁴ Tämän vastakohtaisuuden voi hyvin havaita, seisoessaan rannassa, entisen Pateniemen sahan alueella. Edessä avautuva merimaisema on säilynyt muuttumattomana vuosikausien ajan, kun taas selän takana oleva maisema on kokenut suuria ihmisen aikaan saamia muutoksia; peltomaisemasta sahateollisuuden rakennuksiin ja tyhjästä teollisuusalueesta alati nouseviin uusiin asuintaloihin, uusiin merkityksellisiin paikkoihin.

Vielä vuonna 2016 osittain rantahietikolle levinnyt, saha-aikaan liittyvä, metalliromu (kuvat 27 ja 28) peitti laajaa aluetta Pateniemen pohjoispuolella. Erilaiset metallinkappaleet ovat osaltaan muistin paikkoja, joiden kautta voimme muistaa mennyttä saha-aikaa. Nyt, ennen alueella viihtyneet ulkoilijat ja koiran ulkoiluttajat ovat saaneet seurakseen työkonet, joiden seurana ovat menneistä ajoista muistuttamassa Pateniemen koulun tekemät opastaulut (kuva 29).

Kuva 27. Vesirajassa olevaa paksua kettinkiä.

Kuva 28. Todennäköisesti sahanaikaisia metallin kappaleita rantakivikolla.

¹⁵⁴ Herva & Lahelma 2019: 95.

Kuva 29. Vuonna 2020 rannalla olevia työkoneita, seuranaan menneistä ajoista muistuttamassa Pateniemen koulun tekemät OR-koodein varustetut opastaulut. Kuvat 27–29: Marjo Juola.

4. SAHAN MONET KASVOT

4.1. Saha, kielletty hedelmä

Sahalla on ollut suuri vaikutus siihen, miten rantamaisema on muokkautunut vuosien saatossa. Saha ja sen välittömässä läheisyydessä sijainnut satama (kuva 30) liittyivät jollain tapaa kaikkien haastateltujen muistoihin. Tämä on ymmärrettävää, sillä saha on ollut Pateniemen sydän koko toimintansa ajan. Alueen elämä ja kaikki toiminta ovat liittyneet sahaan ja sahayhtiön tarjoamiin oheistuotteisiin ja toimintaan. Sahaan ja satamaan paikkana liittyvät muistot käsittelevät lapsuutta, työntekoa sekä ihmissuhteita. Lisäksi sota-aikana sahalle työvoimaksi tuodut sotavangit olivat muistoissa mukana.

Kuva 30. Satama-alueetta 1930–1950-luvulta. Kuva: Kansallisarkisto, Oulu.

Muistojen säilymiseen ovat epäilemättä vaikuttaneet monille ennennäkemättömät suuret laivat, sahalta kantautuvat erilaiset äänet sekä hajut. Erilaisuus ja eksotiikka, jota laivoilla saapuneet ulkomaalaiset vierailijat toivat mukanaan Pateniemeen, ovat varmasti osaltaan muistojen synnyttäjiä. Erilaisiin ääniin liittyvät tuntemukset syntyvät ruumiin ja ympäristön välisestä vuorovaikutuksesta.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Gallagher et al. 2017: 625.

Sahalla on ollut oma äänimaailmansa, joka on tullut tutuksi alueen asukkaille. Muistoissa sahan äänet on liitetty eri tapahtumiin ja tällä tavoin, äänien kautta, on hahmotettu omaa asuinalueetta, ympäristöä.

”-- kaheltatoista soi toi sahan pilli. Se kuulu sinne meillekki asti ja tiesi, että nyt niillä loppuu työpäivä, isä on tulossa syömään kottiin. Et se pilli on kans ollu [naurahtaa], rytmittäny sitä mejän päivää, viikkua --”.¹⁵⁶

Yllä olevassa muistossa sahan pillin ääni yhdistyy kotiin palaavaan isään ja tulevaan ruokailuun. Paikkakokemuksiin liittyvät kaikki aistit. Aistien avulla hahmotamme ympäröivää maailmaa, sen eri värit ja muodot, hajut, maut sekä äänet. Karjalaisen mukaan puhumallamme kielellä on myös suuri vaikutus paikkakokemuksiimme: ”Jos ei ole kieltä, ei ole merkitystä. Jos ei ole merkitystä, ei ole muistoja. Jos ei ole muistoja, ei ole paikkaa.”¹⁵⁷ Ihminen voi muistaa ainoastaan kokemaansa tai hänelle kerrottua. Koemme aistiemme avulla ympäröivää maailmaa. Karjalainen esittää, että ihmiset ovat ”ruumiillisia olioita, jotka näkevät, kuulevat, haistavat ja tuntevat ihollaan”.¹⁵⁸ Nämä erilaiset aistikokemukset jättävät jälkeensä muistoja, joihin palaamme yhä uudestaan. Tällaiset aistimuistot eivät kuitenkaan välttämättä anna luotettavaa kuvaa menneisyydestä. Historioitsija ja maantieteilijä David Lowenthalin mukaan muistot eivät ole valmiita heijastuksia menneisyydestä, vaan ne ovat valinnaisia, valikoituja rekonstruktioita menneisyydestä.¹⁵⁹ Toisin sanoen, valitsemme menneisyydestä sopivimmat muistot kulloiseenkin hetkeen.

Pillin ääni on antanut rytmin arjen kululle. Tämä ääni kertoo myös arjen kontrollista, jota yhtiön puolelta harjoitettiin. Työntekijän tuli noudattaa yhtiön asettamaa aikataulua ja rytmittää arkensa sen mukaan. Toisenlaista, näkyvämpää kontrollia, on ollut yhtiön sahan ympärille pystyttämä vartioitu aita sekä sahan alueen vartiointiin käytetty palotorni (kuva 31).

¹⁵⁶ Nainen s. 1957.

¹⁵⁷ Karjalainen 2006: 88.

¹⁵⁸ Karjalainen 2006: 86.

¹⁵⁹ Lowenthal 2015: 305.

Kuva 31. Kuva sahan satamasta. Etualalla satamakonttori. Taustalla näkyy palotorni, josta vartijat tarkkailivat saha-alueita yötyö-päivää. Kuva: Kansallisarkisto, Oulu.

Lapsia on kiinnostanut jännittäväksi koettu saha-alue ja sahan ympärillä ollut aita lisäsi varmasti mielenkiintoa päästä aidan toiselle puolelle. Aita oli aluksi lankusta valmistettu, joka myöhemmin korvattiin verkkoaidalla. Ennen lapsilla oli kovempi kuri ja sääntöjä noudatettiin kuuliaisemmin, kuten vuonna 1924 syntynyt mies muistelee:

”No saha-alueella oli, ei ollu mahdollisuutta tulla, ku se oli semmonen kolome metriä korkia lankkuaita kierti koko sahan tämän lautatarha-alueen ja saha-alueen -- sinne ei lapset päässeet. -- No kyllä sitä tietenki yritettiin. Minä [naurahtaa] kaivoin niitä tunneleita sinne, mutta ei sinne juuri menty. Kyllä siinä oli sen ajan lapsilla sen verran kuri isompi, että ei sinne menty.”¹⁶⁰

Tapuleiden¹⁶¹ sisään jäi pysty onkalo. Siitä, pääsikö tapuleiden sisään menemään oltiin kahta mieltä.¹⁶² Auktoriteetin kunnioitus oli selkeästi vähentynyt vuosien kuluessa ja saha-alue kiinnosti kuitenkin sen verran kovin, että kieltoja uhmattiin mahdollisista rangaistuksesta välittämättä. Vuonna 1950 syntynyt mies kertoo, kuinka hän oli kavereidensa kanssa päässyt aidasta huolimatta livahtamaan tapulitarhaan (kuva 32) ja jopa tapuleiden sisälle:

¹⁶⁰ Mies s. 1924.

¹⁶¹ Valmiiksi sahattu puutavara kasattiin kuivumaan neliönmallisiin tapuleihin. Aluksi tapulit kasattiin käsin, puisia kouruja apuna käyttäen. Myöhemmin avuksi tuli liukuhihnakäyttöiset nosturit, kiramot. Tapulit saattoivat olla useita metriä korkeita, eikä onnettomuuksilta vältytty kun jouduttiin työskentelemään korkeuksissa ilman turvavälineitä.

¹⁶² Sahan museossa työskennellessäni osa museovieraista oli sitä mieltä, että tapuleihin oli mahdotonta päästä. Yksi haastatelluistani kuitenkin kertoi toisin.

Kuva 32. Tapulitarhaa, joka peitti suuren osan sahan alueesta.
Kuva: PPM.

”-- tietysti nämä kiinnostivat nämä tapulit. Kun sinne alueelle ei saanu mennä. Sakon uhalla oli kielletty, nii tietysti poikien kans käytiin kattoon, että minkä näkösiä ne tapulit ovat. Hiivittiin aidan alta -- mentiin tapulien alle ja siellä oli semmoset hormit -- joita oli helppo sitte kiivetä ja sinne tapulin päälle ja siellähä oli sitte sellainen loiva katto, katos ja siellä sitten makkoiltiin ja katottiin ko aluevahdit, elikkä vartijat käveleskeli siellä, menivät tupakille ja tietysti tämä oli, koska se oli kiellettyä, oli äärettömän jännittävää. Mutta ei koskaa jääty kiinni [naurahtaa]”.¹⁶³

Tupakan poltto oli ymmärrettävästi kiellettyä saha-alueella, missä oli paljon herkästi syttyvää puutavaraa. Kiellosta huolimatta osa työntekijöistä uhmasi auktoriteettia rikkomalla tätä tärkeää määräästä.

Laivojen katselu oli mielenkiintoista puuhaa. Erityisesti laivojen kapteenit ja heidän perheensä olivat tyttöjen ja naisten mielenkiinnon kohteena. Ulkomaalaiset vieraat toivat tullessaan tuulahduksia maailman muodista ja näkymiä erilaisesta elämästä merten takana.

”No olihan se sillä lailla, että tuota aina ko mentiin tuonne, nii ainahan niitä kateltiin ja sitte varsinki niitä, niiku kapteenit ja niillä ku oli ne perheet mukana. Nii niitähän aina seurattiin aina tuota.”¹⁶⁴

Tällaisista kohtaamisista riitti varmasti tarinoita pitkäksi aikaa. Saha säilyi lasten silmissä mielenkiinnon kohteena toimintansa loppuun asti.

Nykyään Pateniemen sahan ja sataman alue on nimetty Veneenveistäjän rannaksi ja se odottaa alueelle rakennettavia uusia asuintaloja (kuva 33). Kuvaa katsoessa oikealla siintävät pientalot näyttävät erehdyttävästi lautatapuleilta. Vaikka aluetta suunnitella vanha saha-aika ja sen rakennukset olisivat olleet jossain vaiheessa suunnittelijoiden mielessä, on alueen lopullisia suunnitelmia tehdessä täytynyt ottaa huomioon erilaisia ristiriitaisiakin tavoitteita. Näitä ovat ”määrälliset, laadulliset sekä taloudelliset” tavoitteet. Hankkeessa on täytynyt ottaa huomioon alueen sijainti ja siihen liittyen tulviin varautuminen sekä tuuliolosuhteet. Alueen erikoisuutena ovat Oulussa harvinaiset omarantaiset tontit, jollaisille on ollut kysyntää.¹⁶⁵

¹⁶³ Mies s.1950.

¹⁶⁴ Nainen s.1940.

¹⁶⁵ Alueen suunnittelusta vastanneen Linja Arkkitehtien projektipäällikkö, arkkitehti Esa Paajasen kanssa käyty sähköpostikeskustelu 8.–9.4.2020.

Kuva 33. Tulevaisuuden näkymä nykyisestä Veneenveistäjän rannasta. Vanha sahan aikainen pihapiiri sijoittuu kuvassa keskellä näkyvän korkean talon taakse. Vanha laituri näkyy oikealla. Kuva: Linja-arkkitehdit.

4.2. Sahasta leipä

Saha tarjosi olemassaolonsa aikana elannon monelle pateniemeläiselle. Sahalle saatettiin mennä töihin hyvinkin nuorena. Usein joku lähisukulaisista oli jo töissä sahalla ja näin töihin pääsi yleensä sukulaisen tai tutun suosittelemana.

”Kuustoista ja nuorempanaki --Minäki olin kuukautta vaille kuustoista ko täti oli kysyny mua töihin ja piti olla kuustoista-vuotias ja se oli valehellu ja minä tota...se oli kesäkuuta ja mää heinäkuussa täytin sitte kuustoista --”.¹⁶⁶

Samasta perheestä saattoi useampi olla töissä sahalla. Tämä käytäntö saattoi jatkua sukupolvesta toiseen. Haastatteluista ei kuitenkaan käynyt ilmi katkeruutta vanhempia kohtaan siitä, etteivät he olisi kannustaneet lapsiaan valitsemaan toisenlaista työuraa.¹⁶⁷

Työteko oli sahalla toisinaan hyvinkin monipuolista ja vuodenajasta riippuvaista. 1920-luvulla syntynyt mies muistelee myös tehneensä sahalla erilaisia töitä, joista proomumiehen homma oli mieluisin. Talvella tehtiin lumitöitä ja muita pikku hommia. Lisäksi hän kertoi olleensa raskaassa tapulointi hommassa lautatarhalla kaksikymmentä vuotta.¹⁶⁸ Tapulointi oli fyysisesti raskasta ja vaarallista, joten se oli yleisesti miesten työtä. 1930-luvulla syntyneet naispuoliset serkukset muistelevat tehneensä miesten tavoin talvella erilaisia lumitöitä ja keväällä siivonneensa saha-alueella paikkoja. Kesän edetessä ja laivojen saapuessa satamaan työt muuttuivat mukavimmiksi.

¹⁶⁶ Nainen s. 1935.

¹⁶⁷ Vrt. Vanha-Similä 2017:152.

¹⁶⁸ Mies s. 1924.

Sahattua puutavaraa merkittiin leimaamalla niihin yhtiön leima, siistittiin lankut rosoista, otettiin puutavaran mitat ylös ja kerättiin ne kokoon odottamaan laivaan lastausta.¹⁶⁹ Osa työvaiheista saattoi olla fyysisesti raskaita, mutta naiset suoriutuivat näistä tehtävistä kuitenkin hyvin.

Sahalle mentiin myös kesätöihin. Toiset kesätöihin menneistä nuorista saattoivat jäädä luomaan työuraa sahalle ja toiset kävivät kesät töissä ja syksyllä jatkoivat opiskelua, kuten yksi haastatelluista kertoi:

”Mää oli silloin, täällä olin paikallismyynnissä, olinkohan mä yhtenä vai kahtena, ei kyllä se yhtenä kesänä oli semmonen, että mä olin osa ajasta paikallismyynnissä”.¹⁷⁰

Uutena työntekijänä sahalle tuleva joutui usein sopeutumaan uusiin työkavereihin ja työmenetelmiin. Eri osastoilla oli omat työvaiheensa ja ryhmähenki saattoi muodostua tiiviiksi. Uutta työntekijää saatettiin koetella, ennen kun hänet hyväksyttiin ryhmän jäseneksi.¹⁷¹

”Merkkari pukkas sitte sen proomuun ja tuota siellä sitten jos sattuu olemaan semmonen äkkinäinen mies joka ei oo ennen ollu, nii siellä oli nii kiire, että mua säälytti aina ku se paita märkänä siellä juoksi, eikä tahtonu keretä millään ja joskus, joissaki sakeissa oli siellä lailla, että siinä oli vähä niinko semmosta [...] miten minä sanosin, vähä semmosta niinku [...] semmosella ilikiällä mielellä pantiin nopiaa menemään, että se ois pulassa se [...]”.¹⁷²

Työnteko oli sahalla raskasta ja välillä yksitoikkoista, mutta huumori toi siihen vaihtelua ja keveyttä. 1930-luvulla syntyneet naispuoliset serkukset muistelevat kuinka he työn lomassa varastivat ratakiskoilla kulkevat kärryt, täyttivät ne työmiesten kiusaksi roskapuilla, tai laittoivat kiiloja vaunujen eteen.

”-- Että semmosta hauskaa siellä piti pittää --”.¹⁷³

”-- Se oli sitä hauskaa sitte silloin ko muuten tylsä työ -- Ja kinttaita käännettiin tupakkakopissa, ukkojen kinttaita nurinpäin [naurahtaa] ku ne ei huomannu ja mitä sitä tehtiin kaikkia [...] yhelle ukolle, joka ei koskaan nauranu, nii laitettiin lappu sille, että tuota [...] elä unohda hymyä [molemmat nauravat]. Että se oli kyllä semmosta mukavaa aikaa.”¹⁷⁴

Tehdaskulttuuriin ja huumoriperinteeseen on yleensä liitetty maskuliinisuus.¹⁷⁵ Tässä naisten pilailun kohteena ovat olleet miehet. Naiset ovat näin huumorin avulla piristäneet työpäiviään, eivätkä pilailun kohteena olleet miehet suuttuneet naisten tempauksista. Joissain tilanteessa tällaisella toiminnalla on voitu hakea vastakkaisen sukupuolen huomiota.¹⁷⁶ Huumorilla on ollut suuri merkitys tehdasyhteisöissä. Teollisuuslaitokset ovat olleet miesvaltaisia työpaikkoja, joissa edellä mainittujen

¹⁶⁹ Nainen s. 1933 ja nainen s. 1935.

¹⁷⁰ Mies s. 1950.

¹⁷¹ Kts. Talve 2012: 344.

¹⁷² Nainen s. 1933.

¹⁷³ Nainen s. 1935.

¹⁷⁴ Nainen s. 1933.

¹⁷⁵ Naarminen 2018: 189–190.

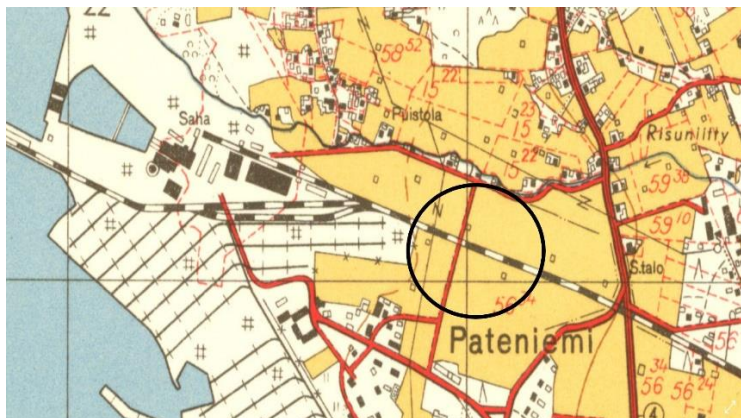
¹⁷⁶ Kts. Naarminen 2018: 200.

serkusten kaltaisten nuorten naisten on pitänyt oppia toimimaan, välillä hurttaa huumoria käyttävien miesten parissa. Nuorten naisten tuli oppia antamaan samalla mitalla takaisin. Kiusoittelemisen kautta vanhemmat työntekijät, niin naiset kuin miehetkin, opettivat nuoria naisia selviämään aikuisten maailmassa ja miesvaltaisessa tehdasympäristössä.¹⁷⁷

4.2.1. Sahan vanki

Osittaista, vaikkakin väliaikaista lisäystä sahan työvoimaan sekä Pateniemen asukasluukuun toivat sahalle töihin tuodut sotavangit. Vankileirit ovat paikkoja, jotka kuuluvat sotiin sekä niihin liittyviin muistoihin. Erityisesti 1930- ja 1940-luvuilla syntyneillä haastateltavilla oli vankeihin ja vankileirin paikkaan liittyviä muistoja. Harva nykyään tietää, että Oulun alueella on sijainnut useita vankileirejä, ja että sotavankeja on käytetty apuna yhteiskunnan rakentamisessa. Oulussa on ollut vankileirejä niin sisällissodan kuin jatkosodankin aikana. Aluksi sotavangit työskentelivät Suomen puolustusvoimille. Vuonna 1941 venäläisiä sotavankeja työskenteli Oulun Merikosken voimalaitoksen työmaalla. Sotavankien työteho ei kuitenkaan ollut tuottavaa.¹⁷⁸ Vankeja siirrettiin Oulusta läheisiin maakuntiin, kuten Tyrnävälle tuomaan helpotusta maaseudun työvoimapulaan.¹⁷⁹

Osansa vankien työpanoksesta sai myös Pateniemi, jossa on ollut venäläisvankien vankileiri¹⁸⁰. Vankileiri sijaitsi junaportiksi kutsutun portin läheisyydessä. Vangit saivat liikkua alueella sangen vapaasti, ja heillä oli majapaikkana parakkirakennus (kuva 34).

Kuva 34. Vuoden 1955 kartassa vankiparakin mahdollinen sijaintipaikka. Kuvassa ympyrän vasemmalla puolella näkyy rastein merkitty saha-alue kiertävä aita. Kuva: MML.

”-- se on ollu tuossa rautatien -- niin siinä ennen junaporttia, sanottiin junaportiksi, nii siinä se on ollu se vankileiri --.”¹⁸¹

”-- ku siinä oli aita Ouluyhtiön alueen ympärillä, siinä junaportilla, mistä juna pääradalta tuli aina junat siihen yhtiön alueelle, niin siinä portin vieressä oli semmonen parakki. Ei mitenkään iso ja siellä oli minun mielestä, nyt ku ajattelin jälestäpäin, niin siinä oli varmaan aika ahasta siihen väkimäärään.”¹⁸²

¹⁷⁷ Koskinen-Koivisto 2013: 84–86.

¹⁷⁸ Hautala 1982: 218.

¹⁷⁹ Matinolli 2005: 380.

¹⁸⁰ Laukka 2006: 102.

¹⁸¹ Mies s. 1924.

¹⁸² Nainen s. 1933.

”-- Yhtiön rautatien portti ko oli, niin aijan Oulun puoleisella alueella nii se oli se vankileiri.”¹⁸³

Kuva 35. Sv-leiri N:o 19, 10.11.1943, Nuottasaaren leiri. Yleiskuva. Taustalla näkyy Oulu Oy:n savupiippu. Kuva: SA-kuva.

Vankiparacki sijoittui rautatien läheisyyteen, Ojakylän¹⁸⁴ ja sahan toimistorakennusten väliin. Vankiparacki on ollut keskellä saha-alueetta, joten sen tarkkailu sahan palotornista on ollut mahdollista. Vankiparacki on ollut todennäköisesti saman kaltainen, kuin Nuottasaaren¹⁸⁵ vankileirin parakit (kuva 35). Erään haastateltavan mukaan parakin yhteydessä oli katos, jossa oli pata missä vangit saattoivat valmistaa ruokaa.

Pateniemessä vangeilla oli enemmän vapaata liikkumatilaa ja he pystyivät hankkimaan vaihtokaupalla lisää ruokaa itselleen. He saivat kerätä pajuja ja valmistaa niistä koreja ja koriste-esineitä myytäväksi, tai ruokaan vaihdettavaksi. Vangit olivat taitavia käsistään, joten kauniit pajuesineet mahdollistivat lisäravinnon hankkimisen muuten niukkaan ravintomäärään.¹⁸⁶

”-- nehän tuota sai vappaasti kulukia tuolla Ojakylässä, siellä rannan puolella, ku siellä pajuja kasvo hirviästi, nii ne niitä pajun oksia saivat sieltä hakia. Tekivät koreja ja ojakyläläiset osti sitte, tai vaihto, antovat leipää niistä koreista niinku maksovat kuitenkin.”¹⁸⁷

Vangit ottivat kontaktia paikallisiin muutenkin kuin käsitöiden kauppaamisen kautta, kuten seuraavassa vuonna 1933 syntynyt nainen muistelee:

”Ko minä oli jo iso tyttö, ko ne vangit oli siellä ja siinä meni sitte poloku tännepäin [Sahan museolle päin], siitä vankileirin vierestä. Kerran tota ku minä menin siitä, nii oli tota ikkuna auki siinä parakissa ja siellä mies sitte katto ikkunasta ja puotti sitte semmosen, vissiin justiin niitä koristerasioita, nii puotti alas ku mää kattoin taakse, nii se sano, että: ”Hei tyttö, laatikko kaatui”. Minä kävin antamassa sen laatikon, tahallaan puotti sen. Tietenki että saa vähä vaihtelua tähän elämään [naurahtaa]. Minä kävin sitten antamassa sille sen laatikon.”¹⁸⁸

Edellisen lainauksen mukaan parakin ympärillä ei olisi ollut aita, koska haastateltu oli mennyt antamaan pudonneen esineen vangille. Vangit ilmeisesti tyytyivät kohtaloonsa ja pitivät vankiparackia vähintään siedettävänä paikkana, koska eivät yrittäneet karata.

¹⁸³ Mies s. 1930-luvulla.

¹⁸⁴ Ojakylän asuinalue sijaitsee Sahantien pohjoispuolella, entisen saha-alueen välittömässä läheisyydessä. Osa haastatelluista on asunut Ojakylässä, kuten monet muutkin sahalla työskennelleet.

¹⁸⁵ Pateniemen saha oli osa Oulu Osakeyhtiöiden Nuottasaaren tehtaita.

¹⁸⁶ Manninen 2003:148.

¹⁸⁷ Nainen s. 1933.

¹⁸⁸ Nainen s. 1933.

”Ne sai varmaan hyvän kohtelun täällä. Saivat vappaasti kulukia tuolla tehasalueella. Eikä niistä kukkaan karannu minnekkään.”¹⁸⁹

Vangin kanssa kohtaamisen muisto on säilynyt selkeänä. Tässä on havaittavissa myös myötätuntoa vankia kohtaan. Vangit ovat varmasti tunteneet yksinäisyyttä ja he ovat pyrkineet ottamaan kontaktia siviilien kanssa aina kun siihen on tullut mahdollisuus.

”-- Niin tota ne oli siinä ja sahalla kulkivat töissä -- ja niillä oli tota, -- vahti ja se osas venäjää kait. Oon aina ymmärtäny niin, niin sen takia kait se oli siellä vahtina. Niin tuota, se päästi, siellä sahalla sitte ollu töissä ne miehet, ne vangit ja siellä näitä Ojakylän naitiaki oli töissä ja tuota -- oli päästäny sen luottovangin sinne saunaan. Niillä oli kyllä yhtiösauna, missä ne sai käyä, mutta se oli päästäny sen sinne tien varteen, sinne yhen tytön tykö, naisen tykö sen saunaan ko ne oli sahalla rakastuneet se vanki ja se nainen. Nii se pääsit sinne saunaan ja se sitä kevon oijjaa myöten aina sinne meni kylläilemmään.”¹⁹⁰

Vangeilla oli vartija, vaikka he saivat liikkua suhteellisen vapaasti alueella. Saha-alueen yleistä vartiointia hoidettiin palotornista käsin. Tornissa oli vartiointi vuorokauden ympäri ja näin myös vangit olivat jatkuvan tarkkailun alla.¹⁹¹ Vankien saunomismahdollisuudella todennäköisesti pyrittiin pitämään tarttuvat taudit, kuten vaatehäiden levittämä pilkkukuume loitolla.¹⁹² Niin siviiliväestön kuin vartiohenkilökunnankaan ei ollut määräysten mukaan suotavaa solmia läheisiä suhteita vankien kanssa ”leikin vuoksi tai jonkinlaisista ihmisystävällisistä syistä”, koska se saattoi olla ”omiaan loukkaamaan isänmaallista mieltä sekä vaikeuttamaan kurin ja järjestyksen säilyttämistä vankien keskuudessa”.¹⁹³ Pateniemessä näytti kuitenkin siltä, ettei näitä määräyksiä kovin kirjaimellisesti noudatettu. Tällaiset suhteet eivät ilmeisesti kuitenkaan aiheuttaneet Oulun alueella suurempia ongelmia. Näin räikeä auktoriteetin uhmaaminen ja määräysten rikkominen onnistui todennäköisesti helpommin syrjässä, etäällä pääesikunnan valvovista silmistä.

Vangit olivat pidettyä työvoimaa Pateniemessä, eikä heidän läsnäolo aiheuttanut suuremmin vastustusta eikä ongelmia.

”-- ne oli hyviä työntekijöitä ja hirviän mukavia ja kilttejä. Että ei mittään muuta ko positiivista sanottavvaa niistä oli.”¹⁹⁴

Näiden muistojen perusteella ei voi yleistää mielipidettä vangeista, mutta heidän työpanokseensa oltiin kuitenkin ilmeisen tyytyväisiä.

Tällainen sodan aiheuttama poikkeustilanne on varmasti vaikuttaneet näiden muistojen säilymiseen. Paikkana vankiparikki on poikennut saha-alueen muista rakennuksista. Siihen liittynyt

¹⁸⁹ Mies s.1930-luvulla.

¹⁹⁰ Nainen s. 1933.

¹⁹¹ Hankkila 2006: 188.

¹⁹² Pilkkukuumeesta enemmän kappaleessa 5.3.

¹⁹³ Manninen 2003: 145.

¹⁹⁴ Nainen s. 1940.

negatiivinen ja ulkopuolisuuden tunne ovat antaneet paikalle oman leimansa. Paikallinen sodan kokenut sukupolvi muistaa vankiparakin, mutta siitä ei kovin mielellään puhuta.¹⁹⁵ Tähän saattaa vaikuttaa vankien ja siviilien välillä solmittujen suhteiden mahdollinen paljastuminen ja yleinen sotamuistoihin liittyvä ahdistus. Kyseessä voi myös olla sukupolvien välinen ero siitä, miten sotaan liittyviä aiheita käsitellään. Unohtamien tai tiettyjen muistojen hävittäminen on muistamisen tavoin sosiaalinen tapahtuma.¹⁹⁶ Haluun unohtaa sotamuistot voi täten vaikuttaa sosiaalinen ryhmäpaine, tai se mitä ryhmän kesken pidetään sopivana muistaa.

Nykyään vankiparakin paikalla on raivattua maa-aluetta, jota muokataan uuden asuinalueen käyttöön. Aluetta ennen halkonut sahalle johtava rautatie (kuva 36), on joutunut väistymään uusien auto- ja pyöräteiden alta.

Kuva 36. Vankiparakin mahdollinen paikka vuoden 2020 ilmakuvassa Pienempi ympyrä osoittaa vanhan palotornin paikan, josta aluetta valvottiin. Kuva: GoogleMaps.

¹⁹⁵ Pateniemen vankiparakista oli vaikea löytää tarkempaa tietoa. Eräässä haastattelussa vankien ja siviilien välisistä suhteista mainittiin, mutta samalla niistä pyydettiin olemaan vaihi.

¹⁹⁶ Assmann 2011: 23.

5. KESKEISET RAKENNUKSET

5.1. Honkapirtti

Muistoissa nousi esille laajempien alueiden lisäksi yksittäisiä rakennuksia, jotka liittyivät haastateltujen elämään jossain vaiheessa. Osa rakennuksista on jo purettu, mutta osa on vielä pystyssä. Pystyssä olevien käyttötarkoitus on kuitenkin saattanut vuosien varrella muuttua, esimerkiksi verstaserakennuksesta museoksi. Eniten muistoja herättänyt yksittäinen rakennus oli Honkapirtti. Tämä rakennus on muodostunut tärkeäksi kokoontumis- ja harrastuspaikaksi, sekä Pateniemen alueen asukkaita yhdistäväksi paikaksi. Muistoissa eriytyvät Honkapirtin elokuvasali, liikuntasali ja erilliset kerhuhuoneet. Ennen valistustalona ja nykyisin yhteisötalona tunnettu rakennus sijaitsee Pateniementien varressa Porilan talojen naapurissa, Honkala- nimistä metsikköä vastapäätä. Honkapirtistä on matkaa entisen sahan alueelle alle kilometri (kuva 37). Vasemmalla näkyy Porilanpihan talorivistöä.

Kuva 37. Honkapirtti 1960–1970-luvulla. Kuvassa näkyvät kaksi mäntyä ovat edelleen pystyssä. Kuva: Kansallisarkisto, Oulu.

Syyskuussa 1950 vietettiin rakennuksen harjannostajaisia ja tuolloin myös julistettiin yhtiöläisille uuden elokuvateatterin nimikilpailu, jonka tuloksena uusi valistustalo kokonaisuudessaan päädyttiin nimeämään Honka-Pirtiksi läheisen Honkala-nimisen alueen mukaan.¹⁹⁷ Yhtiöllä oli suuret odotukset Honkapirttiä¹⁹⁸ kohtaan. Ennen avajaisia *Hakkeita-* lehdessä kirjoitettiin seuraavasti:

”Täytyy olla pateniemeläinen osatakseen antaa tapaukselle täyden arvon ja merkityksen. Yksinkertaisesti: ”Honka-Pirtti” mullistaa tai ainakin voi mullistaa mitä miellyttävimmällä tavalla meidän elämäämme, sillä sitten meidän ei tarvitse mennä elokuvaan kaupunkiin asti, ellei ole joku tietty elokuva kysymyksessä, saamme teatteriesitykset katsoa omassa talossa ja oikealta näyttämöltä, tyttäreemme ja emäntämme pääsevät opetuskeittiössä järjestettävien ruuanlaittokurssien avulla tämän alan salaisuuksista perille, kaikenlainen kerhotoiminta pääsee muotoutumaan, kirjastomme saa sekin oman suojansa ja lopuksi sisäurheilusali yksinomaan tätä tarkoitusta varten pyhitettynä tarjoaa suorastaan rajattomat mahdollisuudet perheitemme kaikille jäsenille. Eikö Niin?”¹⁹⁹

¹⁹⁷ Hakkeita 1950/9: 24, 1950/10: 12, 1950/11: 11.

¹⁹⁸ Talon nimi kirjoitettiin aiemmin muotoon Honka-Pirtti, josta se myöhemmin muutettiin nykyiseen asuunsa Honkapirtti, jota käytän tässä tutkielmassa.

¹⁹⁹ Hakkeita 1951/3: 14.

Yhtiöllä oli selvä pyrkimys rakentaa Honkapirtistä koko perheen yhteinen ajanviettopaikka sekä sitoa uusi rakennus osaksi pateniemeläistä identiteettiä. Honkapirtin tarjoamat harrastusmahdollisuudet korostivat 1950-luvun perinteistä ajatusmallia sukupuolirooleista, joiden mukaan naisten olivat kodin hengettäriä ja niinpä heidän oli hyvä omata ruoanlaiton jalo taito. Tätä varten heille järjestettiin erityisiä kodinhoitoon ja ruoanlaittoon erikoistuneita kursseja. Rakennus poikkesi suuren kokonsa ja niin sisäisen kuin ulkoisen ulkonäkönsä vuoksi alueen muista rakennuksista. Se kuvasti epäilemättä yhtiön ja Pateniemen vaurautta ja kilpailukykyä esimerkiksi Ouluun nähden. Honkapirtin ovet avattiin vihdoon maaliskuussa 1951.²⁰⁰

Honkapirtin toiminnassa korostettiin yhteenkuuluvuutta ja talon koko perheelle tarjoamia harrastusmahdollisuuksia. Honkapirtistä tuli valmistuttuaan koko Pateniemen yhteinen ajanviettopaikka, poliittisista erimieleisyyksistä huolimatta. Honkapirtin elokuvat, teatteri- ja oopperaesitykset tarjosivat kulttuurielämyksiä niin pateniemeläisille, kuin muille lähialueiden asukkaille.

”-- ja siellä oli se teatteriesitys ja ne oli aivan, mää siis vieläki tuntuu, että mää aivan haltioissani, ku mää sain ensimmäisen kontaktin niiku teatteriin nii Honkapirtin kautta. -- Ja jotenki nautin siellä niistä kulisista ja niistä penkeistä --”.²⁰¹

Elokuvanäytäntöjä varten Honkapirttiin hankittiin aikakauden parhaat mahdolliset laitteet sekä laajakangas. Uusien elokuvaprojektoreiden myötä Honkapirtti pystyi kilpailemaan kaupungin elokuvateattereiden rinnalla, ja uutuuselokuvat saapuivatkin heti Oulun esitysten jälkeen Pateniemeen.²⁰² Pateniemeläiset ottivat elokuvaharrastuksen innolla vastaan, ja elokuvateatterin penkkejä kulutettiin erityisesti nuorten keskuudessa ahkeraan. Suurelta näyttämöltä nähdyt esitykset ovat varmasti olleet kokonaisvaltaisia aistikokemuksia ja sellaisia, mitä useat pateniemeläiset eivät olleet ennen nähneet. Nämä esitykset avasivat monelle oven täysin uuteen taiteen maailmaan. Tämä tuli esille myös muistoissa.

”Ko minähän kävin joka elokuvan kattomasa. Ihan se joku harva poikkeus oli -- Ja mulla oli semmone vihkoki, mihin mää panin kaikki ylös ja voi että on harmittanu, ku mää oon hävittäny sen”.²⁰³

”Elokuvat tuli mukkaan sitte, ku mää aloin seurusteleen. -- Käytiin kattoon niitä elokuvia siellä. Se oli se iso sali, jossa näytettiin niitä elokuvia ja siinäähän oli semmonen niiku laskeva tai nouseva penkkirivi, että ne ylemmät oli korkiammalla ja sieltä niikö näki paremmin sitte ne elokuvat --”.²⁰⁴

Uuden elokuvateatterin myötä elokuvia ei enää tarvinnut lähteä kaupunkiin katsomaan, vaan niitä näki omalla kotikylällä. Elokuvien kautta oli mahdollista paeta arkea, ja osaltaan elävät kuvat toivat

²⁰⁰ Metsäranta 2006: 206.

²⁰¹ Nainen s. 1957.

²⁰² Alanne 1985: 201.

²⁰³ Nainen s. 1935.

²⁰⁴ Nainen s. 1957.

tuulahduksen moderniutta kaupungin katveessa sijaitsevalle kylälle. Elokuvanäytäntöjä oli viikossa kahdeksan; sunnuntaisin ja tiistaisin, sekä torstaisin ja perjantaisin kello 18 ja 20. Ensimmäisenä ohjelmistossa oli neljätoista elokuvaa, joista jokaista näytettiin neljä kertaa.²⁰⁵ Tästä voidaan päätellä, että elokuvatoimintaan oli yhtiön puolesta panostettu ja sitä pidettiin hyvänä vapaa-ajanviettotapana.

Eräs haastatelluista kertoo isänsä työskennelleen Honkapirtin elokuvakoneen käyttäjänä. Honkapirtistä oli muodostunut koko perhettä yhdistävä paikka, joka tarjosi perheelle sekä työn että hovin. Honkapirtissä elokuvien näyttäminen lopetettiin 9.6.1974.²⁰⁶ Elokuvatoinimintaa kuitenkin jatkettiin Kirjastokinon toimesta 1980-luvulla parin vuoden ajan²⁰⁷, ja vuoden 1982 Oulun elokuvakeskuksen järjestämällä Kansainvälisillä lastenelokuvafestivaaleilla Pateniemen Kino Honkapirtti toimi toisena elokuvien esittämispaikkana.²⁰⁸

Honkapirtti on toiminut vuosien varrella myös monenlaisen muun toiminnan näyttämönä. Yhtiö järjesti myös omia tilaisuuksiaan sekä monipuolista urheilutoimintaa painiharjoituksista voimisteluun ja erilaisiin palloilulajeihin.²⁰⁹

Ja silloin ku oli tämä yhtiö ja tuota ne, jotka piti sitä, ne kuitenkin järjesti työläisille paljon tätä tekemistä. Kesän tapahtumat ja sitte pikkujoulut --".²¹⁰

Erityisesti joulujuhlat sekä äitienpäiväjuhlat ovat jääneet haastateltavien mieleen. Äitienpäiväjuhlissa muistettiin äitejä kukittamalla, erilaisin tanssi- ja lauluesityksin sekä yhteisellä kahvihetkellä.²¹¹ Joulujuhlassa lapsia puolestaan muistettiin pienillä joulupaketeilla. Yhtiön erilaisilla juhlilla koko perhettä huomioitiin ja tilaisuudet olivat aina niin suosittuja, että niihin osallistuttiin koko perheen voimin.

Muistamiseen liittyy aina jokin tunnetila. Antropologi James Fentressin ja historioitsija Chris Wickhamin mukaan muisti voi pitää sisällään niin henkilökohtaisia ja spontaaneita tunteita kuin julkisia seremonioita.²¹² Kyseessä on siis tapahtuma, joka saa ihmisessä aikaan erilaisia tuntemuksia ja ne voivat aiheuttaa fyysisiä tunnetiloja, kuten iloa tai surua. Nämä tunnetilat ovat tilanteista riippuvaisia ja voivat saada ihmisen tekemään erilaisia asioita, kuten toistamaan tapamuistin kautta opittuja rituaaleja; muistamme miten on juhlistettu itsenäisyyspäivää ja nostettu lippu salkoon juhlapäivän kunniaksi; tai kukitamme ansioituneita ja jaamme lahjoja.

²⁰⁵ Hakkeet 1951/4: 6.

²⁰⁶ Metsäranta 2006: 209.

²⁰⁷ <https://www.facebook.com/kulttuurivalve/photos/oulun-elokuvakeskus-j%C3%A4rjest%C3%A4%C3%A4-kino-honkapirtti%C3%A4-muistelevan-tapahtuman-studiossa/10158572905599972/>

²⁰⁸ Ryhtä 2006: 23, viitaten Oulun elokuvakeskuksen arkistokansio 1982–1983.

²⁰⁹ Metsäranta 2006:212.

²¹⁰ Nainen s. 1940.

²¹¹ Hakkeet 1952/ 5: 8–9.

²¹² Fentress & Wickham 1992: x.

Yhtiön järjestämät juhlat olivat omiaan lisäämään työntekijöiden yhteenkuuluvuutta. Haastateltavat muistelivat kuinka Honkapirtissä toimivat kirjasto ja pyhäkoulu sekä erilaiset yleissivistävät kerhot ja kurssit, kuten keittokurssi.

”-- Ja sitte Honkapirtissä oli sitte tuo pyhäkoulu. No siellähän sitä oltiin joka pyhä -- Minä rupesin käymään lainastossa heti, etten ollu ko, hyvä että osasin lukea. No minähä osasin lukea, ennen ku menin kouluun, ko tuota oli vanhempia jotka luki siinä. Minä opin siinä sivussa. Ja siinä käytiin ahkerasti kyllä siinä kans. Semmonen pieni sivukirjasto --.”²¹³

”-- Ja sitten Honkapirtti on tullu mukkaan vielä sillä lailla, että ku mä oon käyny tuon keskikoulun ja lukion, nii meillä oli sillä jumppasali -- sitten oli nämä köksän, kotitalousluokat siellä. Että me käytiin siellä sitte ne tunnit”.²¹⁴

Pateniemen koulujen ollessa joko remontissa tai rakennusvaiheessa on Honkapirtissä myös järjestetty kouluopetusta. Liikuntatunneilla hyödynnettiin Honkapirtin suurta liikuntasalia.

”-- oisinko ollu kolmannella luokalla, neljännellä luokalla nii sitten kouluhan meni remonttiin, se Herukan koulu, nii me on oltu sitte evakossa siinä Honkapirtillä sillo. Et me oltiin siinä missä oli se elokuvateatteri, nii meillä oli siinä lattiatasolla mejän luokka -- Ja sitten tuota, yläasteella kävin kans tanhuissa sitte. Se oli jo siihen aikaan tuo Pateniemen naisvoimistelijat, että niillä oli kaikkee toimintaa, jumppaa ja tanhua ja kaikkia muuta semmosta sitte siinä -- Ja silloin ku mä oli lapsi, nii mun mielestä silloin siellä pijettiin kanssa semmosia jumppakerhoja ja muita --”.²¹⁵

Rakennuksena Honkapirtti oli valmistuttuaan moderni, ja se on varmasti tehnyt vaikutuksen siellä kävijöihin. Honkapirtin ulkonäkö, jolla se on ihastuttanut alueen asukkaita sukupolvesta toiseen, on säilynyt lähes muuttumattomana nämä 68 vuotta (kuva 38). Kaleva-lehdessä 28.3.2019 kerrottiin Honkapirtin olevan edelleen suosittu urheiluseurojen ja yhdistysten harrastus- ja kokoontumispaikka, ja jossa toimii myös liikunta- ja urheiluvälinelainaamo.²¹⁶ Honkapirtin tilat, kuten juhla- ja liikuntasali, kahvio keittiöineen sekä kokoustilat, ovat asukkaiden ja yhdistysten varattavissa.²¹⁷ Rakennus on näin jatkanut, ja tulee edelleen jatkamaan, olemassaoloaan asukkaiden keskuspaikkana ja eri sukupolvia yhdistävänä merkityksellisenä rakennuksena.

”-- Honkapirttihän on ollu niinku niin keskuspaikka kaiken kaikkiaan”.²¹⁸

²¹³ Nainen s. 1940.

²¹⁴ Nainen s. 1957.

²¹⁵ Nainen s. 1977.

²¹⁶ <https://www.kaleva.fi/uutiset/galleriat/pateniemen-honkapirtti-tunnetaan-kulttuuri-ja-urheilutoiminnan-tyyssiijana/11102/> Luettu 12.12.2019

²¹⁷ <https://www.ouka.fi/honkapirtti> (Luettu 12.12.2019).

²¹⁸ Nainen s. 1957.

Kuva 38. Honkapirtti vuonna 2020. Vanhat männyt ovat edelleen rakennuksen edessä. Ulkonäkö on pysynyt samana. Kuva: Marjo Juola.

Honkapirttiä voidaan tarkastella Karjalaisen mainitsemien viiden paikan muodon kautta. *Piiloutuvana paikkana* se koetaan niin arkipäiväiseksi ja tutuksi osaksi Pateniemen maisemaa, että sen voidaan ajatella jäävän piiloon. *Näkyväksi paikka* muuttuu silloin, kun tapahtuu jotain yllättävää, vaikkapa Honkapirtin ikkunoista rikotaan lasia. Paikka nousee silloin esille ja ihmetellään kuka ja miksi lasit ovat rikkoutuneet. Kun aikaa kuluu, totutaan tilanteeseen, että Honkapirtin koskemattomuus on menetetty ja lasit voivat joutua ilkeiden kohteeksi. Tällöin voidaan ajatella paikan *muotoutuvan* arkipäiväisestä näkyväksi. Ajan myötä Honkapirtti muuttuu jälleen piiloutuvaksi, ”vanhaksi” Honkapirtiksi. Myöhemmin voidaan esimerkiksi valokuvia katsellessa muistella kiven rikkomia ikkunoita, tällöin puhutaan *muistuvasta paikasta*. Pateniemeläisillä on varmasti ajatuksia ja odotuksia Honkapirtin tulevaisuudesta; millaisessa käytössä rakennus on ehkä kymmenen vuoden kuluttua tai onko se edes enää pystyssä. Honkapirtti on näin muuttunut *odotettavaksi paikaksi*, jonka tulevaisuutta vielä odotetaan.

5.2. Koulut

Honkapirtin lisäksi ehkä keskeisimmiksi yksittäisiksi rakennuksiksi haastateltujen muistoissa nousivat koulut. Lapsuuteen liittyvät muistot olivat voimakkaasti esillä suurimmassa osassa haastatteluista. On ymmärrettävää, että myös nämä koulumuistot esiintyvät haastateltujen muistoissa, sillä lapsuudessa koululla on ollut merkittävä rooli. Koulumuistot liittyivät yleensä mukavina pidettyihin opettajiin, saatuihin rangaistuksiin, erilaisiin koulutyöstä poikkeaviin tehtäviin sekä ruokailuun.

Kouluopetusta on Pateniemessä järjestetty vuodesta 1873 lähtien, jolloin ensimmäinen kansakoulu avattiin sahan perustaja Gustav Bergbomin ja hänen sisarensa Charlottan toimesta.²¹⁹ Haastateltavat ovat käyneet seuraavia kouluja: Pateniemen piirin kansakoulu (Risuniitty, nykyisin alakoulu), Etelä-Kellon kansakoulu (Kuivasojan koulu), Pateniemen yksityinen yhteiskoulu (ennen myös lukio oli samoissa tiloissa, nykyisin yläkoulu).

Koulupäivät saattoivat koostua muustakin kuin opetuksesta ja päivät sisälsivät lisäksi erilaisia tehtäviä. 1910–1930-luvuilla syntyneet haastateltavat muistelivat kuinka oppilaat toimivat vuorollaan järjestäjinä. Järjestäjien tehtävänä oli esimerkiksi luokkahuoneiden lämmittäminen, lattioiden luuttuaminen ja pulpettien pyyhkiminen. Lisäksi koululaiset saattoivat hoitaa koulun kasvimaata ja kuoria perunoita muille oppilaille. Koulukuri oli ankaraa, eikä fyysiseltä kuritukselta aina säästytyt:

”-- muistan kolmannella luokalla jotaki veistossa tapahtu jonku pojan kanssa, että meillä tuli hämminkiä nii tämä mejän opettaja nosti rinnuksista seinälle ja läppäsi poskille ja auta armias jos mä oisin kotona kertonu sitte nii mä oisin saanu kotona toisen kerran selkään, että jos vertais mitä tänä päivänä tapahtuis siellä ois opettaja oikeudessa [naurahtaa]. Mutta se oli siihen aikaan ihan normaalia.”²²⁰

Vaikka kotona ja koulussa tapahtui yleisesti fyysistä kurittamista, eivät kaikki haastattelemani pitäneet sitä pahana, vaan asiaan ja aikakauteen kuuluvana. Miten kunakin aikakautena esimerkiksi väkivalta on koettu, riippuu sen hetkisestä maailmankuvasta ja yleisestä ajattelutavasta; se mikä ennen on ollut normaalia, voidaan se nykypäivänä kokea vähintäänkin arveluttavaksi.

Vuonna 1964 Pateniemessä toimintansa aloitti yksityinen yhteiskoulu, jossa ”opiskelun aloittaneiden tuli itse maksaa lukukausimaksu, ostaa oppikirjat ja muut opiskelutarpeet.”²²¹ Koulunkäynti saattoi rasittaa perheen taloutta merkittävästi, ja tätä muisteltiin vielä vuosien jälkeen.

”-- Ja yksityiskouluhan se oli, silloin se oli hirvittävän kallis ku mä oon keskikoulun käyny. Että siellä piti kaikki lukukausimaksut ja kirjat ja ruuat maksaa. Että ei se mittää heleppua oo ollu. Ja mä vieläki

²¹⁹ Launonen 2016: 126, 129.

²²⁰ Mies s. 1950.

²²¹ Launonen 2016: 219.

äitiltä kuulen, kuinka kallista se on minun kouluttaminen ollu ku mä oon mejän perheestä ainut joka keskikoulun kävi sitten. Kyllä siitä on saanu kuulla sitten joo --”.²²²

Ilmaisesta kouluruokailusta pääsivät pateniemeläislapset nauttimaan 1940-luvun alkupuolelta lähtien.²²³ 1950-luvulla syntynyt muistelee koulun tarjoamia ruokia, jotka kaikki eivät kuitenkaan olleet mieluisia. Opettajat olivat kuitenkin auktoriteetteja, joita yleensä toteltiin.

”-- Mää muistan semmosen, että mää inhosin, olikohan se riisi-omenapuuroa, jota oli niikö pakko syyä. Se oli jotaki aivan hirviää ja opettajat pakotti syömään omenista siemenkodat, ku niissä on kuulemma nii paljo kauheesti vitamiineja --”.²²⁴

Koulumuistot ovat säilyneet hyvinkin tarkkoina. Tähän vaikuttaa osaltaan varmasti se, että koulu on iso osa lapsuutta. Leikkien ohella koulunkäynti on kuulunut lasten arkeen, siinä missä työteko aikuisten. On siis ymmärrettävää, että koulut ovat säilyneet jokaisen haastatellun paikkamuistoissa.

Muistitieto kiinnostaa myös nykypäivän koululaisia. Pateniemen koulun Pateniemen raitilla -työryhmä on ahkerasti kerännyt aineistoa vanhasta Pateniemestä. Tässä työryhmässä yhteistyötä tekevät opettajat, oppilaat, heidän vanhempansa sekä Pateniemen asukasyhdistys ja muut yhteistyökumppanit. Yhdessä he suunnittelivat Pateniemen alueelle ulkoilureitin, jonka varteen tulee alueen historiasta kertovia opastauluja QR-koodeineen.²²⁵ Tämän lisäksi Pateniemen raitilla-työryhmä järjestää avoimia yleisöluentoja, joissa asukkaiden muistietoa voidaan kerätä.

Jotta alueen historia tulisi konkreettisemmin tutuksi, järjestettiin entisen sahan alueella 27.–31.8.2018 oppilaiskaivaukset Pateniemen koulun yläasteen oppilaille, arkeologi Tiina Äikkään johdolla. Olin mukana näillä kaivauksilla, joissa avasimme kolme koeojaa: koeoja 1 Honkapirtin läheisyydessä olleen entisen rakennuksen pohjan viereen, koeoja 2 konekaivuun paljastamien irtolöytöjen kohdalle, sekä koeoja 3 Sahan museon läheisyyteen. Löytörikkain kohde oli Sahan museon koekuoppa, jossa mahdollisesta tunkiokuopasta löytöaineistona esille nousi tiiltä, lasia, keramiikkaa sekä eläinten luita. Suurin osa oppilaista oli innokkaasti mukana kaivauksilla, ja joku olisi jopa halunnut jäädä vielä kaivamaan koulupäivän päätyttyä.

²²² Nainen s. 1957.

²²³ Launonen 2016: 195.

²²⁴ Nainen s.1957.

²²⁵ <https://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/pateniemen-koululaiset-suunnittelivat-digitaalisen-historiareitin-koulun-ja-vanhan-sahan-alueelle-qr-koodeilla-avautuu-videoita/828376/> (12.5.2020).

5.3. Sauna

Yhtiön ylläpitämät sauna ja pesutupa nousivat selkeänä haastateltujen muistoissa esille. Puhtaus on ollut tärkeää, koska asuinolot olivat tiiviit ja fyysinen työ sahalla oli likaista. Saunassa pestiin työviikon pölyt pois ja rentouduttiin. Sauna ja saunominen ovat olleet tärkeitä suomalaisille. Saunominen on sosiaalinen, ruumiillinen tapahtuma, jossa toistetaan tietyt rituaalit. Tällainen ruumiillisen toiminnan kautta tapahtuva muistaminen pitää yllä yhteisöllistä muistia.²²⁶

Yhtiön saunassa oli eri saunavuorot naisille, miehille ja perheille. Saunaan liittyviä muistoja oli sekä naisilla että miehillä. Yhtiön sauna sijaitsi Sahantien varrella (kuva 39), navettarakennusta vastapäätä.

Kuva 39. Saunarakennus vuonna 1939. Vasemmalla näkyvät Porilan talot, yläpuolella entiset navettarakennukset. Kuva: OKP.

Yhtiö rakensi uuden pesula- ja saunarakennuksen (kuva 40), joka otettiin käyttöön 18.3.1952.²²⁷ Saunassa käynti saattoi olla monelle viikon kohokohta. Saunan pukuhuone oli paikka ” jossa lopullisesti virkistäydytään - useinkin mehevien juttujen parissa.”²²⁸ Vaikka osalla oli oma sauna, olivat yhtiön saunavuorot suosittuja; ihmiset pääsivät helpommalla, kun heidän ei tarvinnut lämmittää saunaa itse – varsinkaan talvisin .

” -- Ja sitten oli se saunarakennus, joka oli tuossa se yleinen sauna -- me käytiin täällä, niinku siellä onko se nyt naisten saunavuoro vai mikä se on -- ihana sielläki on se tuoksu ollu. Ja sitte oli ne

²²⁶ Connerton 2009: 102.

²²⁷ Hakkeita 1952/4: 12.

²²⁸ Hakkeita 1952/4: 13.

pläkkiastiat ja sitte oli se lippupiste ja pukukopit ja sitte saatiin sitä portteria. Ainako käytiin saunasa, nii äiti osti sen portteri limukan. Ja se on ollu aivan ihana lapselle.”²²⁹

Tässä sauna on muistin paikkana. Muistaminen on aika- ja paikkasidonnaista. Paikkaan liittyviä elementtejä, jotka ankkuroivat meidät muistoihin, ovat omistamamme ja ympärillämme olevat esineet.²³⁰ Materiaalinen kulttuuri yhdistää muistot tähän tiettyyn paikkaan, saunaan ja lapsuuden onnellisiin hetkiin.

Kuva 40. Uusi pesula- ja saunarakennus vuonna 1952. Kuva: Kansallisarkisto, Oulu.

”No sillä tavalla, että ensinnäki tuo saunahan oli, meilläki oli, se saunarakennus missä oli pyykkituvat ja sitte siinä oli niin sanottu yleinen puoli ja sitten oli tällainen yksityinen puoli. Ja tietysti ku me oltiin Koulukankaalta, herrain perältä, nii meillä oli yksityisellä puolella se saunavuoro. Ja sauna oli sillä tavalla kiintosa paikka, että se aina, oliko se lauantaina, ko me mentiin sinne saunaan ja siinä sitte oli tämmönen pikkunen kanttiini mistä ostettiin limpparia --.”²³¹

Sosiaaliset luokkaerot ylsivät myös saunaan. Yhtiöllä oli saunassa myös yksityinen puoli, joka oli varattu ylemmän sosiaaliluokan perheille, kuten yllä oleva lainaus osoittaa. Saunassa käyntien muistelu ja erityisesti saunan kioskista lapsena saatua portteri-limonadi, ylitti kuitenkin sosiaaliset luokkarajat. Limonadi oli monelle lapselle saunassa käynnin kohokohta.²³²

²²⁹ Nainen s. 1957.

²³⁰ Assmann 2011: 24.

²³¹ Mies s. 1950.

²³² Katso myös Vanha-Similä 2017: 191.

Sauna koettiin merkittävänä paikkana; oli yksi yhtiön työntekijöilleen tarjoama sosiaalinen etuisuus. Saunan lauteilla kohtasivat erilaiset ihmiset, sekä eri sukupolvet. Tiivis yhdessäolo vieraiden ihmisten kanssa sai aikaan erilaisia tuntemuksia, kuten seuraavassa 1930-luvulla syntyneet naispuoliset serkukset²³³ muistelevat erästä saunassa käyntiään:

A: ”Nii [...] Kävin minä joskus siinä Oulu yhtiön saunassaki. Sehä oli saunaki ja siellä sai työntekijät käyvä ja muutki maksua vastaan”.

B: ”Nii se oli tuossa portin likellä”.

A: ”Nii”.

B: ”Joo, ko minä lähin kans kerran sun kans sinne saunaan ja minusta se oli nii kauhistuttava paikka että mä ootin siellä sauna etteisessä [naurahtaa], enkä käyny vaikka mummo anto rahanki”.

A: ”Miksi se oli kauhistuttava?”

B: ”No pimeää ja pikkunen oli se [...]”

A: ”Mummoja täynnä niikö?”

B: ”Mitä?”

A: ”Että mummoja täynnäkö?”

B: ”En minä muista kettään ihmistä sieltä, että istuinko mä yksin siellä ootushuoneessa, sinä menit saunaan”.

A: ”Nii tietysti”.

B: ”Ja minä en. Ku se kuitenkin meillä oli se kotisaunaki [...]”

A: ”Olihan meilläki, mutta tuota...meillä isäki kävi joskus ku oli pakkanen, se ei viittäny alakaa lämmitää, nii se meni sinne miesten puolelle ja minä sitten olin, kävin siellä niitä Karjalan mummoja, oli nii kiva kuunnella siellä saunassa, ku niillä oli se oma murre, nii minä tykkäsin siitä ku ne mummut istu siellä ja juttelivat [...] --”.²³⁴

Saunassa käyminen ja sen tarjoama mahdollisuus nauttia sosiaalisesta kanssakäymisestä jakoi tässä serkusten mielipiteet. Toinen naisista nautti saunassa olost ja vieraiden mummojen tarinoiden kuuntelusta ja uusista kokemuksista, kun taas toinen puolestaan tunsu jopa pelkoa saunakäynnistä. Emme muista ainoastaan asioita joita olemme oppineet tai kuulleet muilta, vaan myös niin miten muut reagoivat meille tärkeisiin asioihin.²³⁵ Tässä naiset muistavat toistensa reaktiot saunassa käyntiin liittyen.

Saunaa on aiemmin voitu pitää naisten paikkana. Saunassa on tehty erilaisia taloustöitä, jotka ovat yleisesti kuuluneet naisille. Sauna on myös ollut mukana elämän merkittävisssä tapahtumisissa; siellä on synnytetty sekä pesty vainajia.²³⁶ Sittemmin saunan käyttö on muuttunut tarpeellisesta monitoimitilasta ylelliseksi rentoutumispaikaksi. Nykyään saunaa voidaan pitää molempien

²³³ Naispuolisten serkusten käymä vuoropuhelu A: s. 1933 ja B: s. 1935.

²³⁴ Nainen s. 1933.

²³⁵ Assmann 2011: 22.

²³⁶ Talve 2012: 54.

sukupuolten paikkana ja varsinkin miehet tuntuvat ottaneen saunan omaksi paikaksi, missä voi rentoutumisen lisäksi keskustella miesten kesken vaikeistakin elämää askarruttavista asioista.²³⁷

Yhtiön saunan lisäksi Pateniemessä oli täisauna. Täisaunan tarkoitus oli ehkäistä vaatehäiden aiheuttaman pilkkukuumeen leviämistä. Keväällä 1942, jatkosodan aikaan, venäläiset sotavangit sairastuivat pilkkukuumeeseen. Tämä aiheutti kotirintamalla valtaisan toimet, joilla pyrittiin ehkäisemään taudin leviämistä siviiliväestön pariin.²³⁸ Myös Pateniemessä varauduttiin tautiin rakentamalla Porilan talojen läheisyyteen täisauna.

” -- Ja sittenhän täällä oli täisauna. Täsä ei oo enää, ku se tie on rakennettu, se oli mettää kokonaan, niin siellä oli semmonen pieni tölli. Mää muistan tuota, ko kaikki vaatteet poltettiin --”²³⁹

Sauna ei kuitenkaan ollu kovin pitkäikäinen, vaan se paloi liiallisen kuumentamisen vuoksi. Tiettävästi saunaa ei rakennettu uudelleen.

”Muistatteko te sitä, ku siihen Porilan männikköön tehtiin se semmonen parakkimallinen täisauna. Voi veljet! Ja sitte viijään sinne kaikki jolla on päässä tätä ja sitte ku ne lämmitti sitä saunaa nii kovasti, että se sauna sytty palamaan”.²⁴⁰

”Yks ainut perhe kerettiin kylvettämään siinä täisaunassa ja sitte se palo.”²⁴¹

Syksyllä 2018 suoritetuissa opetuskaivauksissa avattiin koeoja 1 vanhan rakennuksen pohjan viereen, mahdollisen täisaunan paikalla (kuva 41). Koeoja muodostui löytöjen suhteen köyhäksi; erilaisen maa-aineksen lisäksi ainoastaan kaksi laudan palaa sekä muoviruisku. Täisaunan paikka on todennäköisesti kuitenkin ollut muualla.

Saunan yhteyteen valmistuneeseen pesutupaan liittyi muutamilla haastatelluilla muistoja. Pesutupa oli täysin koneellinen. Sieltä löytyivät pesukone, kuivausrumpu sekä mankeli.²⁴² Tämä pesutupa helpotti valmistuttuaan monen perheen arkea. Pesutupa koettiin haastattelujen perusteella naisten paikaksi, sillä naisilla oli pesuvan käyttöön liittyviä muistoja tai muistoissa pesutupaa oli käyttänyt äiti.²⁴³

²³⁷ Miesten suhteesta saunaan kertoo esimerkiksi Joonas Berghällin ja Mika Hotakaisen ohjaama dokumentti Miesten vuoro, joka kertoo saunassa puhuvista miehistä. Eri seurakunnat järjestävät myös miesten saunailtoja: <https://www.seinajoenseurakunta.fi/miesten-saunailta> (luettu 1.4.2020), <https://www.vantaanseurakunnat.fi/hakunilan-seurakunta/aikuiset/miesten-saunaillat> (luettu 1.4.2020). Sauna koetaan paikaksi, jossa myös mies voi kertoa aidosti tunteistaan.

²³⁸ Laurent 2006: 6.

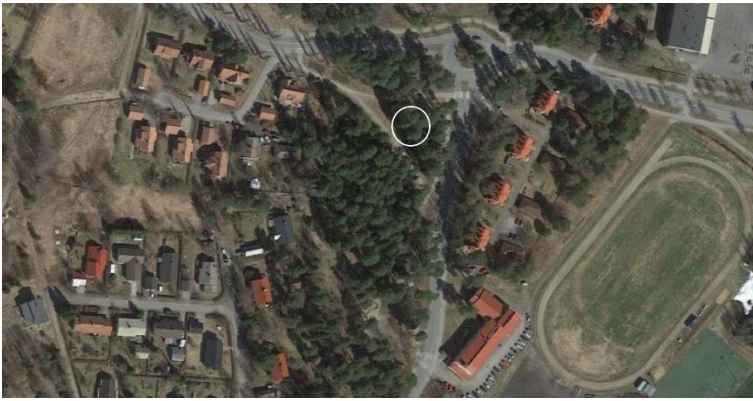
²³⁹ Nainen s. 1940.

²⁴⁰ Nainen s. 1927.

²⁴¹ Nainen s. 1936.

²⁴² Hakkeita 1952/4: 12.

²⁴³ Hakkeita 1952/4: 12, saunasta kertovassa jutussa mainittiin valmistunut laitos ”on saavuttanut perheenemäntien keskuudessa suuren suosion”. Pesutupa nähtiin siis yleisesti naisten paikkana.

” -- Ne oli kauhkaa ne pyykkipäivät mää muistan, ku siskon kans piti aina olla ja ko nelijä poikaa oli jokka pelas ja sitte vanhempi vaatteet. Voi mahoton sitä pyykkipäivää. Onneksi sitte tuli se pyykkitupa ja sauna -- .”²⁴⁴

”---Ja pyykkitupa oli siinä sitte missä äiti kävi pyykillä -- ”.²⁴⁵

Kuva 41. Koeoja 1 ympärillä merkittynä. Oikealla Porilan talot sekä Honkapirtti. Kuva: GoogleMaps 2020

Pyykkiä pestiin harvakseltaan, verrattuna nykyaikaan. Pyykkiä saattoi olla suuret määrät ja yleensä pyykinpesu jäi naisten ja tyttöjen hoidettavaksi. Uudella pesutuvalla on ollut positiivinen vaikutus etenkin naisten työtaakkaan.

Nykyään entisen pesula- ja saunarakennuksen paikan ovat vallanneet asuintalot (kuva 42). Näkyvissä ovat kuitenkin saunalle vasemmassa alakulmassa näkyvältä Tokantieltä Sahankujalle johtaneet polut, joita edelleen käytetään.

Kuva 42. Entisen sauna- ja pesularakennuksen paikka. Nykyisin saunan paikalla on asuinrakennuksia. Saunalta vasemmalle johtavat polut ovat edelleen käytössä. Kuva: Google Maps 2020.

²⁴⁴ Nainen s. 1940.

²⁴⁵ Mies s. 1950.

5.4. Navetta

Yhtiön navetta sijaitsi Sahantien varrella, sen pohjoispuolella, yhtiön pesula- ja saunarakennusta vastapäätä. Pateniemen sahayhtiö oli omavarainen maataloustuotteiden suhteen. Sahayhtiöllä oli oma maatila, jossa oli navetta, karjaa sekä viljelysmaita. Vuoden 1952 huhtikuun *Hakkeita*-lehdessä karjan pääluvuksi mainittiin 30. Yhtiön talous- ja maatalousosastolle kuului maatalouden ja karjanhoidon lisäksi tehdasalueen ulkopuolisten alueiden huoltotöitä. Yhtiön karja oli ”korkeatuottoista ja lypsyherkkää” (kuva 43). Maitoa ei kuitenkaan riittänyt vapaasti kaikille, vaan sitä myytiin eteenpäin säännöstellen.²⁴⁶ Haastatteluista nousi esille erään haastateltava muistot maidonhakureissuista:

”-- elikkä mulla oli semmonen kolmipyöräinen Jovi-pyörä. Minun tehtävä oli, varmaan viis-vuotiaasta lähtien, nii polkea sillä pyörällä tuon yhtiön navettaan, pääläri oli siinä ohjaustangossa, ja hakia maitoa. Monesti, vaikka se matka ei ollu, ku semmonen pari sattaa metriä meidän kodista siihen navettaan, nii joskus viipy [naurahtaa], viipy se maidon haku, koska tuli kaikki seikkailtua siinä välillä. -- ja minä sitte ne maidot -- toin kotiin”.²⁴⁷

Kuva 43. Yhtiön 1950-luvulla rakentunut uusi navettarakennus lehmineen. Kuva: PPM.

²⁴⁶ Hakkeita 1952/4: 7–8.

²⁴⁷ Mies s. 1950.

Lapset tottuivat tekemää töitä heille annettujen tehtävien avulla. Tässä maidonhaku vaan tahtoi jäädä toissijaiseksi, leikkimisen viedessä suuremman mielenkiinnon.

”-- Pittää muistaa tuo navetta sanoa, että sehän on tosiaan ko ne lehmät oli siellä laitumella, nii kyllähän se on ollu kans merkittävää tuossa --”.²⁴⁸

Yhtiön työntekijöilleen tarjoamat palvelut, kuten sauna, pesutupa ja maataloustuotteet, nähtiin merkittävänä panostuksena yhtiön puolelta työntekijöiden hyvinvoinnin eteen. Yhtiön tilalta myytiin maataloustuotteita, kuten eri viljalajikkeita, perunoita, heinää, sekä vasikanlihaa, -päitä ja -sorkkia sekä vasikannahkaa. Tämän lisäksi yhtiö vuokrasi maata (kuva 44). Yhtiön tilalla luovuttiin karjanhoidosta vuonna 1966, mutta perunan viljely ja heinän kasvatus jatkuivat vielä muutaman vuoden ajan.²⁴⁹

Maanviljelystuotteet:			
8	Myyty 124 kg. Ruisjauhoja	372-	
8	" 10 " Ompajauhoja	2750	
8	" 2 hl. Perunoita	95-	
8	" 100 kg. Heinää	50-	54450
Pateniemen ja yht maanviljelys.			
11	Kaup. maitohinta 2059,5 l:n 2/ - 296 l:n 1/ -	6409-	
8	Myyty 59 kg. Vasikanlihaa	226-	
8	" " Vasikanpäitä ja sorkkat	3-	
8	" " 2 hl Vasikannahkaa	75-	
8.	Peritty maanvuokria	32-	6755-

Kuva 44. Yhtiön tilikirja tammikuulta 1926. Kirjassa listattuina Pateniemestä saadut ja myydyt maataloustuotteet. Kuva: Kansallisarkisto, Oulu.

²⁴⁸ Nainen s. 1957.

²⁴⁹ Vanhala 2016: 79.

Kuva 45. Navetan paikalla olevaa koivikkoa ja vanhaa aitaa. Koivikon takana hämöttää Sahantien varrella olevat rakennukset. Entinen saha-alue sijoittuu kuvasta oikealle. Kuva: Marjo Juola

Yhtiön vanha navettarakennus tuhoutui tulipalossa toukokuussa 2011. Palon aikana rakennuksessa toimi 4H-yhdistys.²⁵⁰ Navetan paikalle on kasvanut komea koivikko. Muistona navetasta on jäljellä aidan pätkiä (kuva 45). Nykyisin tyhjälle tontille Sahantien varteen on suunnitteilla kaavamuuotos, joka jälleen muuttaisi maisemaa radikaalisti; suunnitelmissa on rakentaa paikalla uusi asuinalue, joka myötä kuvassa näkyvä koivikko katoaisi ja kasvavan asukasmäärän ja liikenteen myötä alue menettäisi nykyisen rauhallisuuden ja omaleimaisuuden.²⁵¹

²⁵⁰

<https://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/entinen-4h-rakennus-tuhoutui-tulipalossa-pateniemessa/419530/>

(Luettu 16.12.2019).

²⁵¹ ”Hankkeen kuvaus: Sahantie 10 564-2383. Asemakaava, Pateniemi. Kaavamuutoksen tavoitteena on täydennysrakentaa nykyään tyhjiillään oleva RM -tontti (matkailua palvelevien rakennusten korttelialue). Samalla kortteliin liitetään osa Lautatarhanpuistoa. Suunnittelualue on osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä (RKY), Pateniemen sahayhdyskuntaa. Alueelle mahdollistetaan viihtyisiä, vetovoimainen, hyvien palveluiden, liikenneyhteyksien ja virkistysalueiden läheisyydessä olevan asuinalueen rakentaminen, alueen arvoja kunnioittaen”. https://www.oukapalvelut.fi/tekninen/Suunnitelmat/Projektikortti_2019.asp?ID=1250 (Luettu 16.12.2019).

5.5. Nikkaripirtti

Yksi haastatelluissa esiin nousseista rakennuksista oli usealle pateniemeläiselle tuttu Nikkaripirtti, alun perin laivatelakan varastorakennukseksi vuonna 1857 valmistunut hirsirakennus. Sahan valmistuttua Nikkaripirtin toiseen päätyyn sijoitettiin verstaas, jossa korjattiin ja maalattiin sahalla tarvittavia laitteita ja niiden osia. Rakennuksen toisessa päädyssä toimi välillä pressukorjaamo, jossa kunnostettiin muun muassa tapuleiden suojaressuja. Yhtiön työntekijöiden käyttöön tarkoitama mankeli toimi välillä tässä rakennuksessa. Yhtiö muutti rakennuksen museoksi vuonna 1989 ja rakennus siirtyi kaupungin hallintaan 1990.²⁵²

Nykyään rakennuksessa sijaitsee Pohjois-Pohjanmaan museon ylläpitämä Pateniemen sahan museo, jossa yhden huoneen käsittävässä museotilassa on esillä sahan toimintaan liittyvää pienesineistöä. Rakennuksena 163 vuotta vanha Nikkaripirtti on iso, kaksikerroksinen punamulta maalilla maalattu hirsirakennus, jonka isot lasi-ikkunat ja laudoitetut ikkuna-aukot halkovat rakennuksen seiniä (kuva 46).

Tutkielmani omat haastattelut tein yhtä lukuun ottamatta tässä rakennuksessa. Mielenkiintoista on, ettei rakennuksessa oleminen herättänyt erityisemmin muistoja haastatelluilla. Tämä kertoo siitä, ettei heillä ollut läheisempää suhdetta Nikkaripirttiin. Omakohtaisia Nikkaripirttiin liittyviä muistoja oli ainoastaan nuoremmilla haastatelluilla.

”-- Samoten sitten tämä, jossa on tämä Pateniemen sahan museo, Nikkaripirtti, oli varsinkin syysiltana se oli pelottavan näkönen paikka ja tietysti sitte meillä oli tämä meidän, tota vähän vanhempi kaveri, joka meitä nuorempia pelotteli, että täällä kummittelee ja kaikkea muuta, tuota hyvin mielenkiitonen ja pelottava paikka”.²⁵³

Miksi tämä paikka on koettu pelottavana? Rakennus sijaitsee entisen saha-alueen reunalla, Sahantien päässä. Pimeinä syysiltoina rakennus on varmasti saattanut näyttää uhkaavalta ja lähellä heiluvat koivut, ja rakennuksen hirsien välissä ujeltava tuuli ovat varmasti korostaneet tunnetta. Koska saha-alueella kulku oli kiellettyä, kiinnostasi Nikkaripirtti varmasti tämän vuoksi. Rakennus on vanha, joten siihen on todennäköisesti liittynyt paljon tarinoita, joista osa tosia, ja osa valheellisia. Tämän muiston aikaan rakennus ei ollut vielä museokäytössä, mutta museoiden ja kummitusten liittäminen yhteen ei ole harvinaista. Kummitukset on saatettu liittää museona toimivan rakennuksen menneisyyteen ja osaan museoesineistä on voitu yhdistää erilaisia uskomuksia, jotka puolestaan ovat lisännet

²⁵² Suullinen tiedonanto Pohjois-Pohjanmaan museon amanuenssi Tuula Turuselta.

²⁵³ Mies s. 1950.

yliluonnollisen tunnetta.²⁵⁴ Tällainen museoihin liitetty ylluonnollisuus on nähty Oulussa positiivisena markkinointi-ideana.²⁵⁵

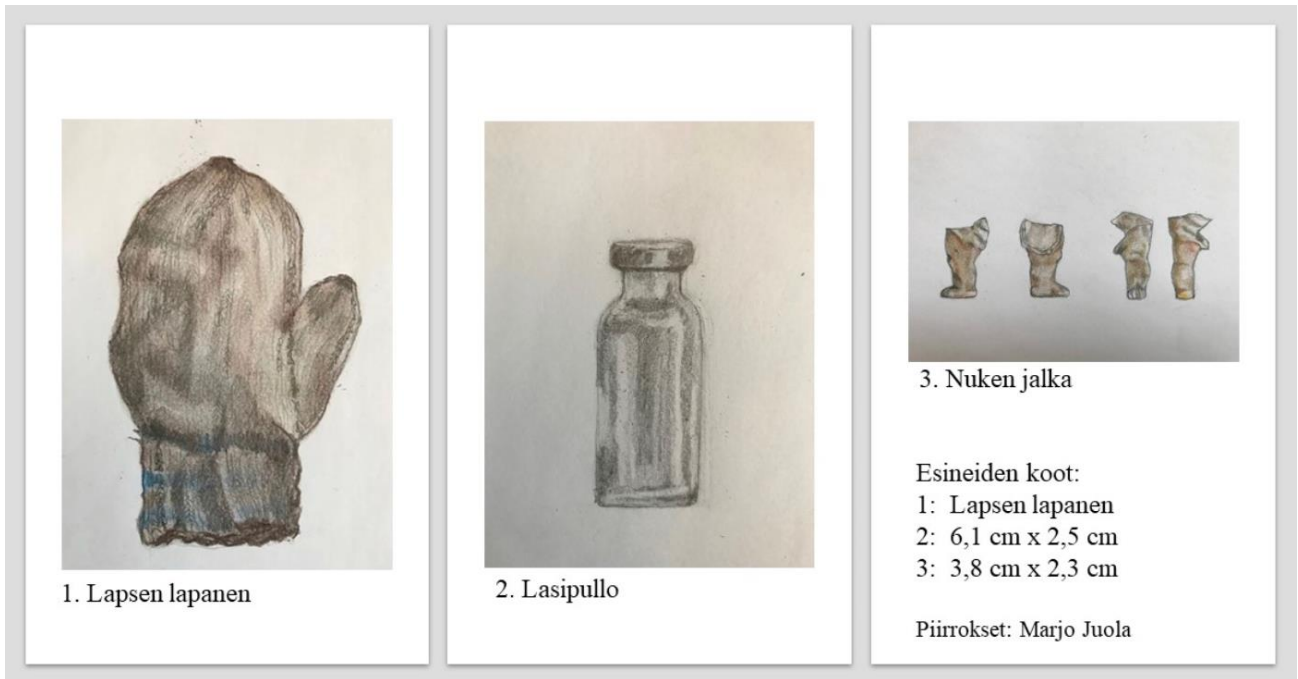

Kuva 46. Nikkaripirtti, jonka etupäädyssä Pateniemen sahan museo. Kuva: Marjo Juola.

Syksyllä 2018 suoritetuissa oppilaskaivauksissa koeoja 3 sijaitti Nikkaripirtin vieressä. Tämä jätekuopaksi tulkittu kuoppa oli koekuopista löytörikkain. Ikkuna- ja pullolasin kappaleiden, keramiikan, naulojen ja metallinpalasten sekä eläinluiden lisäksi löytyi lapsen lapanen, nukan jalka sekä pieni lasipullo metallikorkilla (kuva 47). Takaa ajoitusta esineille ei esineille ole voitu antaa, mutta todennäköisesti ne sijoittuvat 1900-luvun alkuun.

²⁵⁴ Lamas & Gimenez-Cassina 2012: 81.

²⁵⁵ Oulun Museo- ja tiedekeskus Luupin Pohjois- Pohjanmaan museossa sekä Tiedekeskus Tietomaassa on vietetty Halloween teemaisia Ällöween teemailtoja: <http://mediaoulu.fi/2015/10/alloween-tapahtuma-pohjois-pohjanmaan-museolla/> ja https://www.ouka.fi/oulu/luuppi/tapahtumat/-/asset_publisher/dB7ObNRqmoFA/calendar/id/17362879 (Katsottu 21.2.2020). Kts. myös Lamas & Gimenez-Cassina 2012: 78–79.

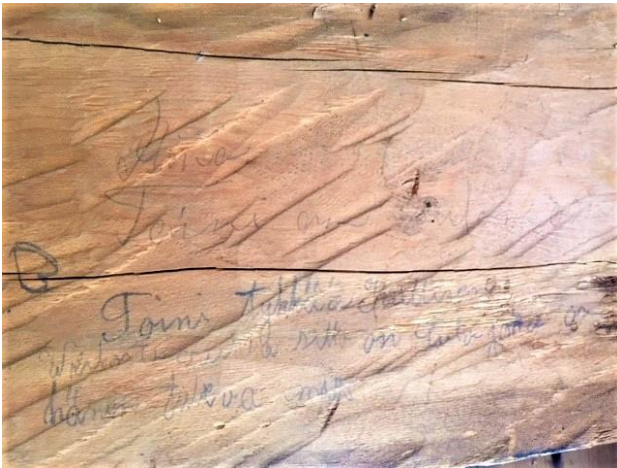

Kuva 47. Nikkaripirtin läheisyydestä löydettyjä esineitä. Piirros: Marjo Juola.

Mielenkiintoisena yksityiskohtana voi pitää Nikkaripirtin peräosassa, varastopäädyn sisäseinillä näkyvissä olevia erilaisia seinäkirjoituksia, jotka kertovat menneestä ajasta. Vaikka nämä kirjoitukset eivät ole haastateltujen tekemiä, liittyy kyseinen rakennus näiden kirjoitusten takana olevat muistot entisen sahan aikaan, nostaan samalla tämän rakennuksen merkitykselliseksi paikaksi. Kirjoitukset on tehty lyijykynällä ja kaivertamalla. Osittain niiden päälle on maalattu valkoisella maalilla. Kirjoituksia ovat tehneet todennäköisesti niin, naiset kuin miehetkin.

Seinäkirjoitukset voidaan jakaa neljään ryhmään. Ensimmäisessä ryhmässä teksteissä on erilaisia rakkaudentunnustuksia sydänpiirrosten kera (kuva 48–49). Toisessa ryhmässä on piirroksia (kuva 50–51). Kolmannessa ryhmässä on yksittäisiä tekstejä (kuva 52–53) ja neljännessä ryhmässä kirjoitukset ovat kalenterimaisia merkintöjä (kuva 54–56).

Ensimmäisen ryhmän kuvassa 48 voi erottaa ainakin sanat: ”Toini tykkää Kallisen...sillä on...joka on hänen tuleva mies”. Kuvassa 49 näkyvät sydänten kuvia ja erottuu: ”...kirjotti A.H”.

Kuva 48. ”Toini tykkää...”. Seinäkirjoitusta Nikkaripirtin seinässä.

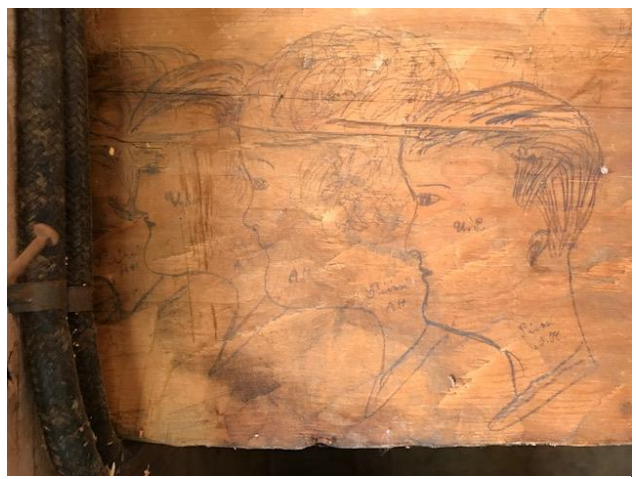

Kuva 49. ”...kirjotti A.H”. Seinäkirjoitusta Nikkaripirtin seinällä.

Toisen ryhmän kuvassa 50 on kolme profiilikuvaa ja piirrosten tekijöinä ainakin A.H. Kuvassa 51 on ainakin kaksi naisen kuvaa ja nimiluettelo, jossa nimet: *Veikko Kallinen, Toini Tuomi, ? Kallinen, Karin Östman, Unto Kallinen ja Astrid Hietala*. Kuvissa 48–50 esiintyy samoja nimiä kuin kuvan 51 nimilistassa: Toini, joka on mahdollisesti Toini Tuomi, A.H, joka on mahdollisesti Astrid Hietala ja U.K., joka on mahdollisesti Unto Kallinen.

Kuva 50. Kasvojen profiilikuvia Nikkaripirtin seinässä.

Kuva 51. Kolme piirrosta ja nimiluettelo Nikkaripirtin seinässä.

Kuvat 52 ja 53 poikkeavat muista kuvista. Kuvassa 52 näkyy kaiverrettuna vuosiluku 1956 ja kuvassa 53 on kirjoitettuna nimet *herra Unto Kallinen* ja *herra ? Kallinen*. Kaikissa nimiä sisältävissä kirjoituksissa toistuvat samat nimet. Voidaan siis olettaa, että kirjoitusten takana ovat samat henkilöt.

Kuva 52. Vuosiluku kaiverrettuna Nikkaripirtin seinään.

Kuva 53. Nimikirjoitukset Nikkaripirtin seinässä.

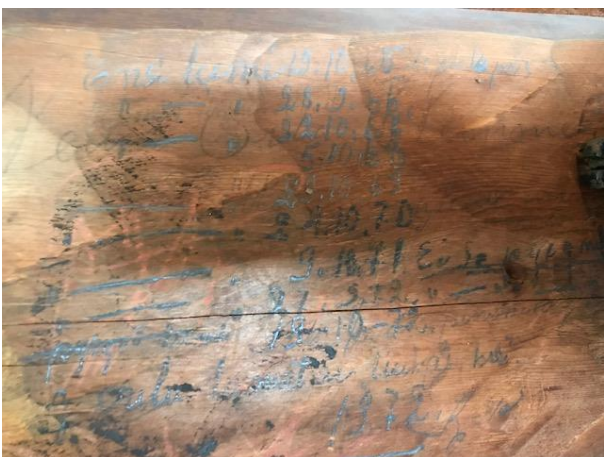
Neljännän ryhmän kuvassa 54 on merkintöjä pääskysten saapumisesta. Kuvassa 55 on tarkkailtu jäätilannetta. Ensilumen satamiset on merkitty kuvassa 56 ja laivaliikennettä on seurattu kuvassa 57.

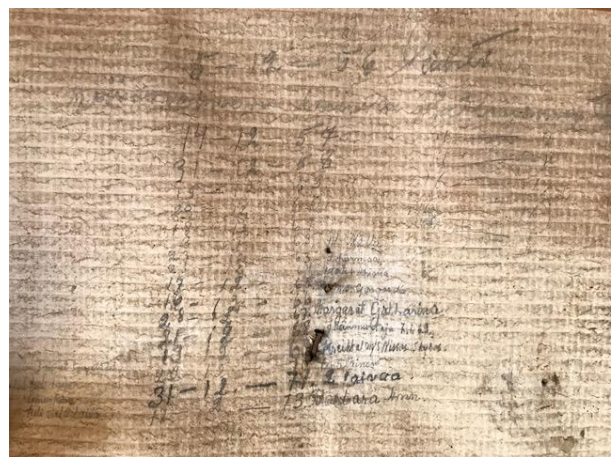
Kuva 54. "Pääskyet saapuivat" kirjoitus Nikkaripirtin seinällä.

Kuva 55. "Jäät ovat..." kirjoitus Nikkaripirtin seinällä.

Kuva 56. "Ensi lumi" kirjoitus Nikkaripirtin seinällä.

Kuva 57. Laivaliikennettä seuraavaa kirjoitusta.

Kirjoitukset on tehty 1950–1970-lukujen välillä (piirustukset ajoittuvat todennäköisesti samoille vuosikymmenille). Kuvassa 57 viimeiset merkinnät laivoista ovat 31.12.72 - 2 laivaa, sekä 17.2.73 - Barbara Ann. Mistä nämä kirjoitukset kertovat? Kirjoitukset ja piirustukset ovat osaltaan auktoriteetin uhmaamista. Yhtiön omaisuuteen on kajottu tekemällä rakennuksen seiniin merkintöjä. Vaikka kyse ei ole loppujen lopuksi isosta asiasta, kertoo se tekijöiden välinpitämättömyydestä auktoriteettia kohtaan. Osa kirjoituksista on todennäköisesti Nikkaripirtissä työskennelleiden työntekijöiden tekemiä.

Erilaisten luonnonilmiöiden havainnointiin, kuten jäihin ja lumeen liittyvät merkinnät (kuva 55 ja kuva 56) ovat osaltaan säilynyttä perinnetietoutta. Näiden kirjoitusten avulla on pidetty kirjaa vuoden aikojen vaihtumisesta. Koska yhtiöllä on ollut sahatoiminnan lisäksi maatila, ovat nämä merkinnät saattaneet liittyä maatalouteen. Merkinnät laivoista (kuva 57) on kirjoitettu ilmeisesti vanhalle pinkopahville, josta oli pala jäänyt hirsiseinään. Laivaliikenteen seuraaminen on liittynyt olennaisesti sahan tuotantoon, tai kuten muidenkin luonnonilmiöihin liittyvien merkintöjen kohdalla, taustalla on hyvin saattanut olla työntekijöiden kesken pidetyt arvauskilpailut. Tällaiset kalenterimerkinnät kertovat yhteisöllisesti koetusta ajasta ja tapahtumista, ja ne voivat liittyä uskontoon, maatalouteen tai maanpuolustukseen.²⁵⁶

Pääskysten tulon tarkkailu (kuva 54) saattaa tuntua oudolta tässä kontekstissa. Nikkaripirtin verstaalla oltiin kuitenkin kiinnostuneita pääskysten liikkeistä, ja linnut pääsivät lentämään sisään ja ulos rakennuksesta. Nykyisen museon tiloissa on katonrajassa jäljellä pääskysten pesiä. Työmiehet jopa rakensivat laudanpätkestä erillisiä telineitä pesien tueksi.²⁵⁷ Pääskysten tulon merkitsemisellä seurattiin kesän saapumista.

Ensimmäisen ryhmän rakkaudentunnustukset ja toisen ryhmän yksittäiset tekstit eroavat tyyliltään muista. Näitä tehneet kirjoittajat ovat myös saattaneet työskennellä rakennuksessa, mutta kirjoitusten tarkoitus on ollut erilainen. Rakkausrunot ja nimiluettelo voivat kertoa kaipauksesta tai tietystä ryhmästä, joidenka muistot on haluttu ikuistaa seinäkirjoituksissa. Nämä Nikkaripirtin seinäkirjoitukset ovat rakennukseen liittyviä muistoja, jotka ovat jääneet rakennuksen itsensä säilytettäväksi.

Tällaisia seinäkirjoituksia voidaan pitää Aleida Assmannin mainitsemana kulttuurisena muistina. Seinäkirjoitukset ovat jääneet unohlaan sahan toiminnan loppumisen myötä ja nyt ne

²⁵⁶ Assmann 2011: 24.

²⁵⁷ Suullinen tiedonanto museon amanuenssi Tuula Turuselta.

nousevat jälleen esille osana Nikkaripirttiin kuuluvia paikan muistoja.²⁵⁸ Tällaiset kirjoitukset ovat muistin paikkoja, ja ne pitävät sisällään entiselle sahayhteisölle merkityksellisiä muistoja.

Nikkariportin ja kahden sahan entisen toimistorakennuksen muodostaman pihapiiri (kuva 58) on säilynyt ennallaan. Rakennusten käyttötarkoitus on ainoastaan muuttunut: Nikkaripirtistä on tullut museo ja toimistorakennukset ovat muuttuneet asuintaloiksi. Rakennuksia katsellessa voi kuitenkin aistia menneen ajan ja paikan tärkeyden.

Kuva 58. Sahantien päässä entisiä pystyssä olevia sahan rakennuksia. Vasemmalla Nikkaripirtti, jonka sivulla ympäröitynä oppilaskaivauksien koekuoppa 3. Seinäkirjoitukset löytyivät rakennuksen vasemmassa päädyssä olleesta varastotilasta. Keskellä ja oikealla ovat sahan entiset konttorirakennukset, jotka nykyisin asuinkäytössä. Oikealla näkyy vaaleanpunainen entinen (uudempi) palolaitosrakennus. Kuva: Pateniemen koulu

5.6. Ruokala

Viimeiseksi muistelluksi rakennukseksi tässä tutkielmassa nousee yhtiön entinen ruokalarakennus (kuva 59). Edelleen pystyssä olevaan ruokalarakennukseen liittyvissä muistoissa palataan aikaan, jolloin yhtiön ruokalan lisäksi rakennuksessa oli kirjasto.

” No tuo ruokala pirtti mikä on vieläki pystyssä, siinä käytiin, minäki kävin syömässä, nii se on jääny jotenki mieleen, ko siinä oli taulu ja siinä oli miehen kuva ja se tarjos, tarjos tuota viinapullosta työkaverille ryyppyä siinä, nii siinä oli kirjoitus jotenki että: alkoholi on huono työkaveri. Semmonen taulu oli siinä ja liekkö se vielä, ei maha olla enää siellä. Se oli siellä seinällä [naurahdus]”.²⁵⁹

²⁵⁸ Kts. Assmann 2006: 221.

²⁵⁹ Mies s. 1924.

Alkoholin käyttöön haluttiin puuttua yhtiön puolelta, ja tällainen valistustaulu oli asetettu ruokalan seinälle muistuttamaan työntekijöitä tästä huonosta työkaverista. Tässä materiaalisen kulttuurin, taulua, avulla sitoutuu muisto tiettyyn paikkaan.

Ruokala toimi myös muun kuin ruokahuollon paikkana. Yhtiön ruokalaan, se korjauksen yhteydessä vuoden 1946 lopulla, saatiin kirjastolle uudet tilat.²⁶⁰ Kirjasto on koettu merkitykselliseksi paikaksi usean haastatellun muistoissa. Nämä muistot yhdistyvät aina siihen paikkaan, missä kirjasto on milloinkin sijainnut; ruokalarakennuksessa ja Honkapirtissä. Kirjaston lisäksi rakennuksessa on pidetty pyhäkoulua ja järjestetty yhtiön joulujuhlia, ennen yhteisötaalo Honkapirtin rakentumista, jonne myös kirjasto myöhemmin siirtyi.

” No tuo ruokala, joka tuossa oli, nii tuota se oli mulle semmonen hyvä paikka, ko siellä oli kirjasto -
- Ja minä sitte vuosikautia -- niin kauan ku se kirjasto oli siinä, nii kuljin siinä. Että siitä talosta on semmosia hyviä muistoja.”²⁶¹

Kuva 59. Sahantiellä sijaitseva ruokalarakennus nykyasussaan. Kuva: Marjo Juola.

Ulkoisesti rakennus on kokenut vähän muutoksia vuosien varrella. Nykyään rakennus on asuin- ja vuokratilakäytössä.

Näiden läpikäytyjen paikkojen lisäksi yksittäisissä, etenkin kahden nuorimman (1957 ja 1979 syntyneet), haastatteluissa nousivat esille Pateniemen useat baarit, kuten Pate- ja Eka Baarit sekä pienet kaupat, kuten Osula. Myös Pateniemen seurakuntatalo herätti yhdessä haastattelussa lämpimiä

²⁶⁰ Hakkeita 1946/11: 11.

²⁶¹ Nainen s. 1933.

muistoja vaaleana, puhtaana, väljänä ja hyväntuoksuisena paikkana. Pateniemen sahateollisuuteen liittyvää historiaa voidaan edelleen nähdä pystyssä olevissa sahan aikaisissa rakennuksissa. Nimet sitovat paikan alueen historiaan ja muistoihin. Sahalle johtavan päätien, Sahantien varteen on istutettu pylväshaapa rivistö, joka on vuosia saatellut kulkijan sahalle (kuva 60). Uusien tielinjojen myötä haaparivistö ohjaa nyt pyörätietä kulkevaa kohti entistä saha-alueetta ja autolla kulkeva päätyy kuin yllättäen haaparivistön ohjattavaksi kohti entistä sahan aluetta ja toisaalta kohti alueen muuttuvaa tulevaisuutta.

Kuva 60. Sahantien pylväshaaparivistö. Pyörätietä, josta ennen on kulkenut ajotie, alkava puurivistö johtaa Sahantien päähän. Oikealta näkyy kaartavan nykyinen ajotie. Kuva: Marjo Juola.

Tässä tutkielmassa käyttämän haastatteluaineiston kaltainen muistelukerronta sisältää usein tunnelatauksen, jossa on mukana nostalgista menneisyyden kaipuuta ja ikävöintiä.²⁶² Muistojen Pateniemen voi kiteyttää alla olevaan sitaattiin, joihin usea haastateltava ja varmaan moni muu pateniemeläinen voi samaistua:

”Mää niiko ite oon ajatellu sitä, että siksihän mä tässä istun, koska mä jotenki koen sen, että tää on aika merkityksellinen alue ollu Suomen historiassa tämä Bergbomin sahatoiminta täällä. Että -- miten on kaikki rakennettu ja miten on kuitenkin huolehittu työntekijöitten terveydenhuollosta ja koulunkäynnistä, on ollu omavaraista. -- Mää niiku jotenki aina harmittelen sitä, että tämmönen niikö sahayhteisö, että ois pitäny noi vanhat talot kaikki säilyttää ja kunnostaa, koska ne on niin osa tätä ympäristöä. Hyvä ku tuossa on kuitenkin noita vanhoja, onko ne nyt työnjohtajien taloja ja sitten tuo vanha ruokala -- tämä pihapiiri --. Mutta sittenhän tuolta on niinkö nuo vanhat puutalot, pienet puutalot, nii nehän on niikö suurin piirtein, pikkuhiljaa sieltä ne tönöt lähteny pois ku on isoja, hienoja taloja rakennetaan tilalle---.”²⁶³

²⁶² Kortelainen 2008: 84.

²⁶³ Nainen s. 1957.

6. MUISTOJEN PAIKAT

6.1. Millaisia paikkoja ihmiset muistavat ja miksi

Tässä tutkielmassa olen käsitellyt haastatteluissa esiin nousseita merkityksellisiä paikkoja. Nämä muistetut paikat voidaan jakaa kahteen ryhmään: 1) luonnonpaikat ja asuinalueet, sekä 2) yksittäiset rakennukset. Ensimmäisen ryhmän paikoista (kuva 61) ovat edelleen olemassa Porilan talot, urheilukenttä sekä meressä olevat proomut. Viidakko, kukkaniitty, kiikkukenttä, Isolampi sekä sahan tuotantorakennukset ovat sen sijaan hävinneet.

Kuva 61. Muistetut paikat: 1. Porilan talot, 2. Urheilukenttä, 3. Isolammen alue, 4. Viidakko, 5. Kukkaniitty, 6. Kiikkukenttä, 7. Sahan aluetta, 8. Proomut. Kuva: GoogleMaps 2020.

Toisen ryhmän muistetuista rakennuksista (kuva 62) ovat pystyssä vielä Honkapirtti, Nikkaripirtti, ruokala sekä koulurakennukset. Rakennukset tarjoavat meille kuvan pysyvyydestä.²⁶⁴ Ne voivat olla paikoillaan jopa satoja vuosia, kuten Nikkaripirtti.

Sauna- ja pesularakennus sekä navetta ovat hävinneet uusien ja tulevien rakennusten paikalta. Tarkasteltaessa muisteltujen paikkojen sijaintia niin, että lähtöpisteeksi otetaan yhteisöalo Honkapirtti, sijaitsevat muut kohteet noin yhden kilometrin säteellä. Poikkeuksena ovat Risuniityn ja Kuivasojan koulut, sekä meressä olevat proomut, jotka sijaitsevat Honkapirtistä etäämmällä.

²⁶⁴ Assmann 2011: 25.

Kuva 62. Muistetut rakennukset: 1. Honkapirtti, 2. sauna- ja pesularakennus, 3. navetta, 4. Nikkaripirtti, 5. ruokala ja Pateniemen koulu, yläaste. Kuva: GoogleMaps 2020.

Muistetut paikat ovat liittyneet haastateltujen eri elämänvaiheisiin. Lapsuuteen ovat kuuluneet erityisesti luonnonpaikat, kuten Isolampi, viidakko ja kukkaniitty sekä rannan alue. Rakennuksista koulut sekä Porilan talot liittyvät lapsuuteen. Urheiluharrastuksiin liittyvät paikat ovat olleet mukana niin lapsuudessa, kuin varttuneemmalla iällä. Sahalla työskentely on alkanut joidenkin kohdalla jo nuorena aikuisena, ja jatkunut joko eläkeikään tai siihen kun sahan toiminta loppui. Honkapirtti on ollut osa niin lasten, koululaisten, työikäisten, kuin eläkeläistenkin elämää; erilaiset kädentaito- ja harrastuskehot ja eläkeläisjumppakerhot kokoontuvat edelleen Honkapirtillä.

Muistot, jotka liittyivät lapsuusajan leikkeihin, olivat sukupuolesta riippumatta samankaltaisia. Erityisesti urheiluun liittyvät harrastukset olivat molemmilla sukupuolilla samoja, kuten hiihto ja luistelu. Samoin vanhimmalla naisella ja miehellä oli sotaan liittyvissä muistoissa omakohtaisia kokemuksia sodassa olemisesta; nainen oli toiminut sodassa lottana ja mies oli ollut rintamalla. Muiden haastateltujen sotamuistot liittyivät joko sotavankeihin tai lapsena koettuihin sodan kauhuihin. Sukupuolten välisten muistojen samankaltaisuuden voi osittain selittää samaan ikäpolveen kuulumisella. Muistettujen paikkojen merkitykset ovat henkilökohtaisia. Se, mikä toiselle on ollut muistojen viidakko, on se ollut toiselle kaistale hoitamaton viheraluetta.

Mikä on vaikuttanut siihen, että edellä esitetyt paikat ovat jääneet haastateltujen mieleen? Muistaminen on monimutkainen tapahtuma. Se on kyky, jonka kautta muodostamme tietoisesti identiteettiämme. Ajan ja identiteetin yhdistäminen toteutuu muistin avulla.²⁶⁵ Muistamme eri elämän vaiheissa kokemamme paikat ja mitä ne meille merkitsevät. Itse paikoilla ja asioilla ei ole muistia.

²⁶⁵ Assmann 2008: 109.

Olemme kuitenkin säilöneet niihin muistoja, jotka nousevat pintaan erilaisten muistin paikkojen, *lieux de mémoire*, kuten yhtiön järjestämien juhlien, Nikkaripirtin seiniltä löytyneiden kuvien, haastateltujen kertominen tarinoiden ja muuttuneen maiseman kautta.²⁶⁶ Aiemmin abstraktit tilat muuttuvat konkreettisiksi, mitä läheisemmäksi ja henkilökohtaisemmaksi ne tulevat.²⁶⁷

Filosofi Elina Makkosen mukaan tulkitsemme muistitiedon avulla menneisyyttämme tarkastelemalla sitä tämän hetken näkökulmasta. Olemme ”täällä”, nykyisyydessä ja muistelemme tapahtumia, jotka tapahtuivat ”siellä”, menneisyydessä.²⁶⁸ Toisin sanoen, haastattelut kertovat millaista elämä, ja etenkin lapsuus on ollut Pateniemessä entisen sahan olemassaolon aikana. Miten tuo aika on koettu, kun sitä tarkastelee nyt aikuisen näkökulmasta. Muutumme ihmisinä koko ajan, joten se mitä muistelemme tapahtuneen menneisyydessä on ollut todellisuudessa erilaista. Menneisyyttä ei säilötä sellaisenaan, vaan se rakentuu nykyisyyden perusteella.²⁶⁹

6.2. Maiseman muutos

Entisen sahan alueen maisema on kokenut suuren muutoksen tultaessa haastateltujen lapsuudesta tähän päivään. Maiseman muutosta, kuten myös yksittäisten paikkojen muutosta, voidaan analysoida topobiografian viiden erilaisen paikan muodon kautta: piiloutuva paikka, näkyvä paikka, muotoutuva paikka, muistuva paikka ja odotettava paikka.²⁷⁰ Tämän pohjalta on mahdollista tarkastella lähemmin vuoden 1921 ja 2020 kuvissa näkyvää entistä sahan aluetta (kuvat 66 ja 67). Katsottaessa vuoden 2020 kuvaa, saha-alue esiintyy piiloutuvana paikkana, joka tässä esitettyjen haastattelujen kautta muodostuu jälleen näkyväksi paikaksi. Vuoden 1921 kuvassa puolestaan saha-alue on jo olemassa, mutta se voidaan nähdä vuosien saatossa tapahtuneen teollisen kehittymisen myötä muotoutuvana paikkana. Muistuvaksi paikaksi alue nousee tässä esiin tulleiden muistojen kautta. Odottavana paikka voidaan nähdä vuoden 2020 kuvassa, jota katsoessa voidaan vaan odottaa, millaiselta entinen sahan alue tulee joskus vielä näyttämään.

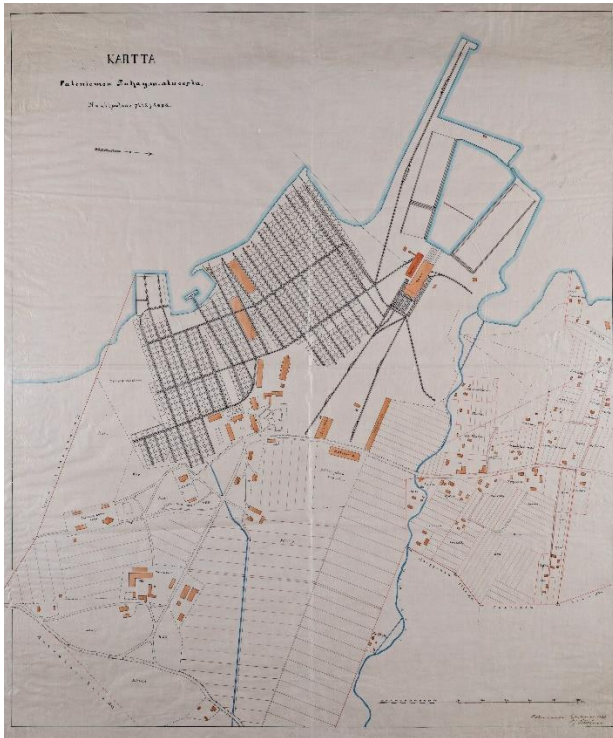
²⁶⁶ Assmann 2008: 111.

²⁶⁷ Tuan 1996: 17.

²⁶⁸ Makkonen 2009: 16.

²⁶⁹ Halbwachs 1992: 40.

²⁷⁰ Karjalainen 2006: 84–85.

Kuva 66. Yhtiön laatima kartta sahan alueesta vuodelta 1921. Kuva: PPM.

Kuva 67. Kuva entisen sahan alueesta vuonna 2020. Kuva: GoogleMaps.

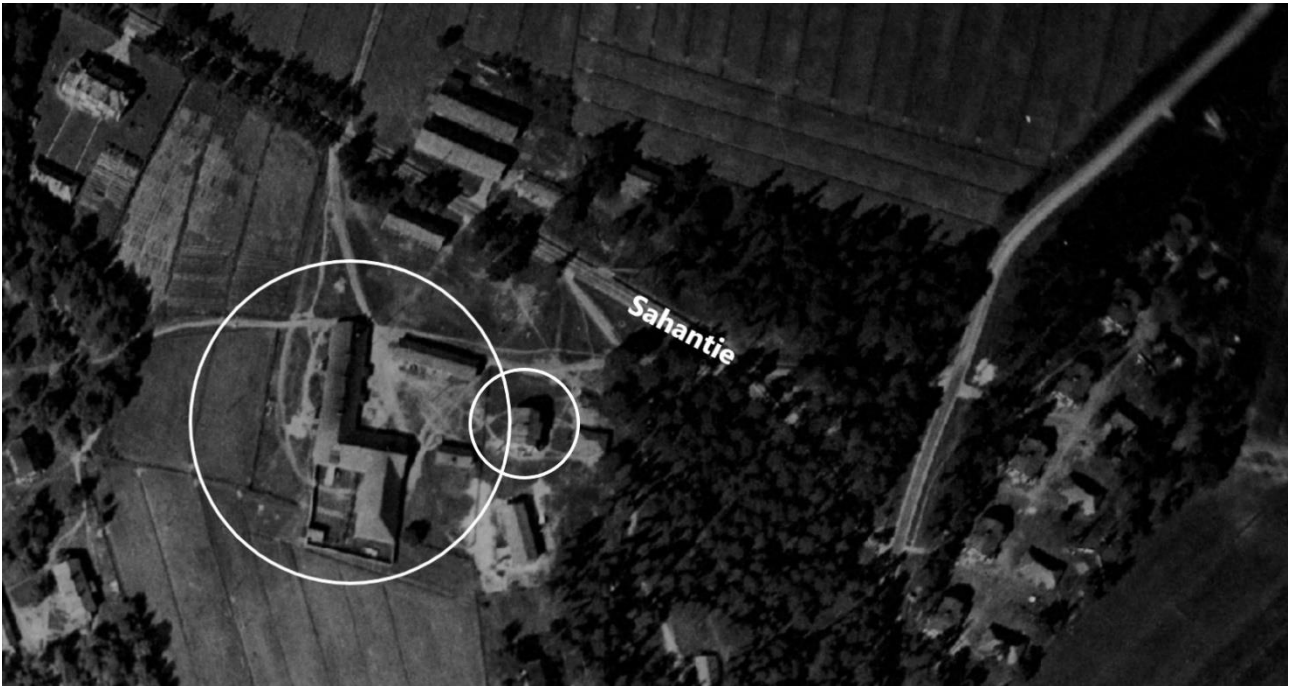
Maiseman muutokseen on yhteydessä kollektiivinen, eli sosiaalinen muisti, jota voidaan ilmaista arkkitehtuurin kautta. Kaupunkisuunnittelussa teiden ja rakennusten sijoittelulla voidaan vahvistaa tai muuttaa kollektiivista muistia. Kaupunkisuunnittelun professori Michael Hebbert liittyy muistamisen yhteyteen erilaisia tiloja (*space*) koskevat vertauskuvat sekä topografian.²⁷¹ Ihminen siis muistaa asioita menneisyydestään avaruudellisen hahmottamisen, kuten tilan, karttojen, ilmansuuntien ja maaston muotojen kautta. Tarkasteltaessa kartasta entisen Pateniemen sahan alueen rakennuksia sekä teitä, erottuvat siinä polut, jotka ovat ennen olleet pääväylinä. Muistamiseen liittyvä rituaalinen toiminta ja käyttäytyminen voi näkyä tällä tavoin vanhojen kulkureittien käyttämisellä.²⁷² Erilaiset reitit sisältävät jälkiä entisaikojen toiminnoista sekä historiasta.²⁷³

Miten eri aikakausien jäljet ja muutokset ovat nähtävissä Pateniemessä? Miten vanha ja uusi historia yhdistyvät, kun vuosien vaihtuessa uudet ruutukaavat ja, viranomaistaholta tulleet ohjeet, ovat muokanneet teitä sekä kulkureittejä? Ihmiset käyttävät yhä edelleen näitä vanhoja reittejä liikkumiseen. Sahankujan alueella on sijainnut muun muassa sahayhtiön saunarakennus, johon Tokantieltä tulevat polut aikoinaan johtivat (kuva 63). Nykyään polun korvaa pyörätie ja näin vanha kulkureitti jatkaa olemassaoloaan uudelleen päällystettynä (kuva 64).

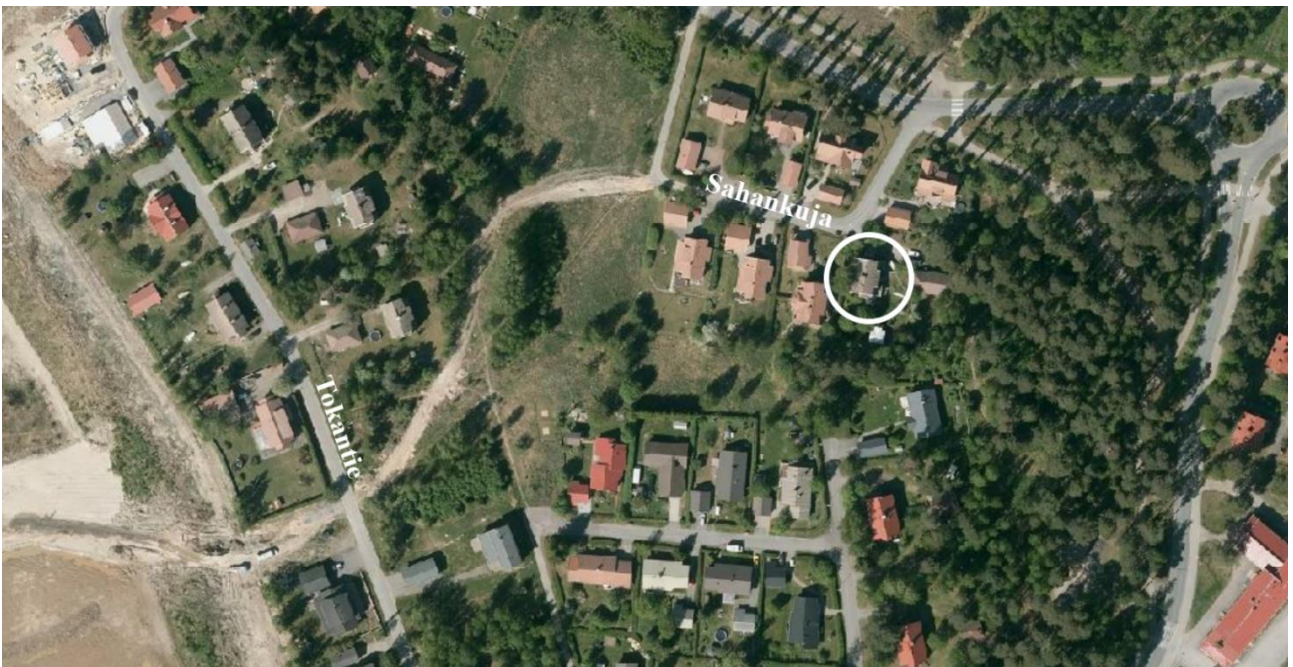
²⁷¹ Hebbert 2005: 581.

²⁷² VanDyke & Alcock 2003: 4.

²⁷³ Jones 2007: 193.

Kuva 63. Entinen yhtiön iso saunarakennus keskellä, vuonna 1939. Saunarakennukselta johtava tie jatkuu puiden siimeksessä. Kuvan ulkopuolelle vasemmalle jää Tokantie. Kuvassa pienen ympyrän sisällä asuinrakennus, mikä on edelleen samassa paikassa. Kuva: OKP.

Kuva 64. Tokantieltä johtava polku Sahankujalle, jonka alueella sijaitsi ennen yhtiön sauna. Kykyisin levä polku on päällystetty pyörätieksi. Ympyrän sisällä vanha rakennus, joka edelleen asuinkäytössä. Kuva: Google maps 2020.

Muistot entisistä kulkureiteistä määrittävät nykyistä toimintaamme; käytämmekö vanhaa oikopolkua vai asfaltoitua pääväylää. Vaikka alueella ei asuisikaan alkuperäisiä, polkuja saunalle kulkuun käyttäneitä asukkaita, toimivat polut silti paikan muistina.

Maisema voi olla kulttuurisen muistin ilmaisukeino ja siihen voi sisältyä ääretön määrä erilaisia muistoja, jollaiseen yksittäisen ihmisen muistikapasiteetti ei riitä.²⁷⁴ Pateniemen maisemaan liittyy kaikilla alueella asuneilla omia muistoja, joista osa on henkilökohtaisia ja osa jaettuja. Kaikki ne kuitenkin kertovat menneistä ajoista, eletystä elämästä entisen Pateniemen sahan alueella.

²⁷⁴ Assmann 2011: 44

PÄÄTÄNTÖ

Käytössäni olleet metodit sopivat mielestäni hyvin Pateniemen entiseen sahan aikaan liittyvien paikkamuistojen tarkasteluun. Haastattelujen tekeminen tuntemattomien henkilöiden kanssa on ollut kiehtovaa ja samalla opettavaista. Muistaminen ja muistot ovat henkilökohtaisia, joten tässä tutkielmassa ei ole oikeita eikä vääriä muistoja. Arkistoaineiston käyttäminen oli palkitsevaa, kun muistojen kohde löytyi vanhasta kartasta, tai muistot heräsivät henkiin valokuvien välityksellä.

Muistamisen on monimutkainen prosessi. Muistojen säilymiseen ovat vaikuttaneet erilaiset aistikokemukset: näemme, kuulemme, maistamme, haistamme ja tunnemme ympäröivää maailmaa. Haastateltavat muistivat lapsuuteen, erilaisiin harrastuksiin sekä työntekoon liittyviä paikkoja, jotka ovat olleet mukana heidän elämänsä eri vaiheissa. Synkemmissä muistoissa sotaan liittyvät paikat konkretisoituivat alueen metsiin, sirpalesuojiiin ja vankiparakkiin. Muistetuista paikoista on vielä rakennuksia jäljellä, jotka osaltaan auttavat muistamaan mennyttä aikaa. Paikan muisti pitää sisällään erilaisia materiaalisia ja aineettomia kokonaisuuksia. Nämä muodostavat yhteisölle kulttuurisia tunnusmerkkejä, jollaisia ovat olleet muun muassa yhtiön järjestämät tapahtumat ja haastateltujen kertomat tarinat, sekä edelleen näkyvissä olevat sahatoimintaan liittyvät teiden nimet.

Haastateltujen muistoissa esiintyivät paljolti samat paikat. Sukupuolten väliset erot eivät olleet suuria. Osa muistelluista paikoista on hävinnyt, osalla käyttötarkoitus muuttunut muun muassa asuintaloiksi ja museoksi. Yhtiö loi aikanaan yhteisöllisyyden tuntua tarjoamalla työntekijöilleen erilaisia sosiaalisia palveluja. Tunnettiin, että yhtiö piti huolta työntelijoistään. Sahan toiminnan loputtua koettiin, että Pateniemi alueena pikkuhiljaa kuoli. Tämä näkyi erityisesti palveluiden loppumisena ja kaupunkiin suuntautuvana muuttoliikkeenä.

Sahatoiminnan loppuminen on vaikuttanut alueen maiseman muuttumiseen. Aiemmin yhtiön huolehtima maisemanhoito jäi kaupungin hoidettavaksi ja nurmialueiden hoitovälit pidentyivät. Alueen sahanaikaiset rakennukset pääsivät käyttämättömänä osittain ränsistymään. Rannan alue tyhjäksi sahan tuotantorakennuksista ja autioitui. Haastateltavat kokivat alueen tulevaisuuden osittain valoisana, sillä uuden asuinalueen suunnitelman myötä alueen infrastruktuuria ja palveluita on uudistettu, muun muassa pyöräteitä on lisätty ja uimaranta on kunnostettu. Surullisena alueen tulevaisuudesta oltiin menetetyn kulttuuriperinnön suhteen; vanhoja sahanaikaisia rakennuksia on purettu tai ne ovat tuhoutuneet.

Haastattelemani henkilöt olivat ylpeitä pateniemeläisyydestään ja kokivat tiettyä hengenheimolaisuutta. Ehkäpä he toivovat uusien Pateniemeen muuttavien asukkaiden kokevan

joskus samoin. Pateniemen entisen sahan alue on kaiken kaikkiaan kokemassa suurta muutosta työläiskaupunginosasta merellisen Oulun käyntikortiksi.

Pateniemen sahan kaltaisesta tehdasyhteisöstä riittäisi työsarkaa laajemmalle tutkimukselle. Yksittäiseen osa-alueeseen, kuten eri yhteiskuntaluokkien välisiin suhteisiin voisi keskittyä tarkemmin. Syväluotaavamman tuloksen haastattelemalla saisi, jos käytössä olisi laajempi haastatteluaineisto ja kysymykset olisivat valmiiksi fokuoituna tutkimusongelmaa silmällä pitäen. Mielenkiintoista olisi myös haastatella alueen uusia asukkaita sekä kuulla heidän tunnelmiaan ja odotuksiaan Pateniemestä asuinalueena.

BIBLIOGRAFIA

Lyhenteet

PPM Pohjois-Pohjanmaan museo

MML Maanmittauslaitos

SA-kuva SA-kuva-arkisto

Painamattomat lähteet

Hyttinen, M., Ylimaunu, T., Kallio-Seppä, T. & Mullins, P. 2015: *Pienpoltto ja käsityöläisyyttä – materiaaliset muistot Oulun Pikisaaren pikiruukkiyhteisöstä*. Käsikirjoitus, Arkeologipäivät Helsinki.

Ryhtä, R. 2006: *Tiedottaminen Oulun Kansainvälisellä Lastenelokuvien festivaalilla*. Opinnäytetyö. Humanistinen ammattikorkeakoulu, Korpilahden koulutusyksikkö, Kulttuuripalvelujen koulutusohjelma: Jyväskylä.

Salo, E. & Huttunen, M. 2015: *Oulu Pateniemenrata kaavamuutoshanke, Arkeologinen vedenalaisinventointi*. Pintafilmi Oy Vesilahdella 17.3. 2015.

Äikäs, T., Ikonen, T. & Juola, M. 2020: *Pateniemen sahayhdyskunta, Koululaiskaivaukset historiallisen sahayhdyskunnan alueella 27.–31.8.2018*. Julkaisematon kaivausraportti, Arkeologia, Oulun yliopisto: Oulu.

Haastattelut:

Juola, M. 2017: *Haastattelu Pateniemen saha-alueen historiasta, muutoksesta sekä elämästä alueella*. Haastattelut elokuu 2017. Alkuperäiset haastattelut Pohjois-Pohjanmaan museon arkistossa. Arkistolähde: ”Pateniemeläisten haastattelut” Pohjois-Pohjanmaan museon arkisto PPM SSR1: 1–5.

PPM SSR1: 1 Mies s. 1924

PPM SSR1: 2 Nainen s. 1940

PPM SSR1: 3 Nainen s. 1933 ja nainen s. 1935

PPM SSR1: 4 Mies s. 1950

PPM SSR1: 5 Nainen s. 1957

Yksi haastattelu haastattelijan hallussa: nainen s. 1977

Pateniemen koulun videohaastattelut tehty 2013

Sanoma – ja aikakauslehdet

Hakkeita, Oulu osakeyhtiön henkilöstölehti, vuodet 1946–1947, 1950–1952 ja 1985

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Oulun toimipiste:

Uleå Oy:n Pateniemen sahan (Haukipudas) II arkisto. IIICb:9 Debet-kassa (1923–1928)

Kartat

Pohjois-Pohjanmaan museo, Pateniemen sahan museon kokoelmat. Pateniemen sahan aluekartta vuodelta 1921 ja 1929

Valokuvat

Kansallisarkiston, Oulun toimipisteen valokuvia Oulu Oy:n valokuvakokoelmasta:

SY tunniste: 13 Oulu Oy:n valokuvakokoelma/Oulu Oy:n valokuvakokoelma.

Sijaintipaikka:405/102/V-103/VI, Ac:11Valokuvia Pateniemen satamasta 1930-1950)

Sijaintipaikka:405/102/V-103/VI, Ac:2/1-16 Esittelykuvia Pateniemen sahalta (1960-1970)

SY tunniste: 12 Oulu Oy:n valokuvakokoelma/Oulu Oy:n valokuvakokoelma.

Sijaintipaikka:405/102/V-103/VI, Ac:3/62 Vanhoja kuvia Pateniemen sahalta (1930-1950)

Tutkimuskirjallisuus

- Ahvenainen, J. 1984: *Suomen sahateollisuuden historia*. WSOY:n graafiset laitokset: Porvoo.
- Alanne, A. 1985: *Näin sen näin*. Kustannusyhtiö Pohjoinen. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva: Oulu.
- Assmann, A. 2006: Memory, Individual and Collective. Goodin, R.E. & Tilly, C. (eds.), *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*: 211–224. Oxford University Press: New York.
- Assmann, J. 2011 [2007]: *Cultural Memory and Early Civilization, Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press: New York.
- Assmann, J. 2008: Communicative and Cultural Memory: 109–118. Young, S.B., Nünning, A. & Erll, A. (authors): *Cultural Memory Studies, An International and Interdisciplinary Handbook*, Medien Und Kulturelle Erinnerung, Vol. 8. De Gruyter: Berlin 2008.
- Asunmaa, M., Ervasti-Julku, L., & Viironen, H. 1986: *Haukipudas*: 26. Gummerus Oy: Jyväskylä.
- Ayan, S. 2006: Laughing matters, seeing the bright side of life may strengthen the psyche, ease pain and tighten social bonds. *Scientific American Mind*, April/May 2009: 24–31.
- Brandon, J.C. & Davidson, J.M. 2005: The landscape of Van Winkle's mill: Identity, myth, and modernity in the Ozark upland south. *Historical Archaeology*. 2005, 39 (3): 113–131.
- Carlton, R. & Roberts, I. 2014: Archaeology and Oral History in Northumberland. *Historical Archaeology* 48 (1) : 46–59.
- Connerton, P. 2009 [1989]: *How societies remember*. Cambridge university press: Cambridge.
- Connerton, P. 2008: Seven types of forgetting. *Memory Studies*, Sage Publications 1(1): 59–71.
- Delle, J.A. 2008: A tale of two tunnels: Memory, archaeology, and the underground railroad. *Journal of Social Archaeology* 8 (1): 63–93.
- De Sousa, C. A. 2003: Turning brownfields into green space in the city of Toronto. *Landscape and Urban Planning* 62:181–198.
- Fentress, J. & Wickham, C. 1992: *Social Memory, New perspectives on the past*. Blackwell publishers, Oxford UK & Cambridge USA.
- Gallagher, M., Kanngieser, A. & Prior, J. 2017: Listening geographies: Landscape, affect and geotechnologies. *Progress in Human Geography* 41 (5): 618–637.
- Halbwachs, M. 1992: *On Collective Memory*. Coser, L.A. (ed. & translated by). The University of Chicago Press: Chicago.
- Hankkila, E. 2006: Tulta päin! Pateniemen sahapalokunnan vaiheita: 181–190. Hiltunen, M. (toim.). *Laivoista lankkuihin, Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura. Bookcover: Seinäjoki 2017.
- Harley, J.B 1988: Maps, knowledge, and power: 277–312. *The Iconography of Landscape I, Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cosgrove, D. & Daniels, S. (eds.). Cambridge University Press: Cambridge.
- Harrison, R. 2013: Forgetting to remember, remembering to forget: late modern heritage practices, sustainability and the 'crisis' of accumulation of the past: *International Journal of Heritage Studies*, 2013 19 (6): 579–595.
- Hautala, K.1982: *Oulun kaupungin historia V, 1918–1945*. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva: Oulu.
- Herva, V-P. & Lahelma, A. 2020: *Northern Archaeology and Cosmology, A Relational View*. Routledge: United Kingdom.
- Hiltunen, M. 2006: Puutalotehdas, 120–121. Hiltunen, M. (toim.). *Laivoista lankkuihin, Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura 2006. Kirjapaino Bookcover Oy: Seinäjoki 2017.
- Hebbert, M.,2005: The street as locus of collective memory. *Environment and Planning D: Society and Space* 23: 581–596.

- Hemminki, N. 2017: *Vöyrin pirujen akat ja kersat, naisten ja lasten elämää 1800- luvun ruukkiyhteisössä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, Historian, kulttuurin ja viestintätieteiden tutkimusyksikkö, arkeologia: Oulu.
- Hyvärinen, H. 2016: Pateniemen yleisurheilun parhaat vuosikymmenet: 327–336. Historiaryhmä (toim.) *Rannoilla ja raitilla, Pateniemen historia II*. Pateniemi-Seura: Oulu.
- Ingold, T. 1993: Temporality of the landscape. Conceptions of time and ancient society. *World Archaeology* 25 (2): 152–174.
- Jones, A. 2007: *Memory and Material Culture, Topics in contemporary archaeology*. Cambridge University Press: New York.
- Kallio-Seppä, T. 2013: *Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä: Arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittymiseen 1600-luvulta 1820-luvulle*. Väitöskirja. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys: Rovaniemi.
- Karjalainen, P. T. 2006: Topografinen paikan tulkinta: 83–92. Knuuttila, S., Laaksonen, P. & Piela, U. (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.
- Karvonen, O. 2016: Höyryhinaajia ja -aluksia Haukiputaan ja Oulun vesillä: 327–336. Historiaryhmä (toim.) *Rannoilla ja raitilla, Pateniemen historia II*. Pateniemi-Seura: Oulu.
- Kortelainen, K. 2008: *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys, Muistitietotutkimus*. Väitöskirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Hakapaino Oy: Helsinki.
- Koskinen-Koivisto, E. 2013: *A Greasy-Skinned Worker, Gender, Class and Work in the 20th Century Life Story of a Female Labourer*. PhD Theses. Department of History and Ethnology. University of Jyväskylä: Jyväskylä.
- Kymäläinen, P. 2006: Paikan ajattelun haasteita: 203–217. Knuuttila, S., Laaksonen, P. & Piela, U. (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.
- Lamas, M., Giménez-Cassina, E. 2012: Super ghost me. Stories from the ‘other side’ of the museum. *Museological Review*. A Peer-Reviewed Journal edited by the Students of the School of Museum Studies. Conference Edition Issue 16: 77–92.
- Laukka, P. 2003. *Laivoista lankkuihin*. Pro gradu -tutkielma. Historian laitos, Oulun yliopisto: Oulu.
- Laukka, P. 2006: Pateniemen laivaveistämö ja saha 1857–1990: 15–179. Hiltunen, M. (toim.). *Laivoista lankkuihin, Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura. Bookcover: Seinäjoki 2017.
- Launonen, E. 2016. Koulujen kehitys Pateniemessä. Historiaryhmä (toim.) *Rannoilla ja raitilla, Pateniemen historia II*: 126–246. Pateniemi-Seura: Oulu.
- Laurent, H. 2006: *Suuri täisota, Pilkkukuumeen torjunta Suomessa jatkosodan aikana 1941–1944*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Talous- ja sosiaalhistorian: Helsinki.
- Lefcourt, H., Davidson, K., Shepherd, R., Phillips, M., Prakchin, K. & Mills, D. 1995: Perspective-taking humor: Accounting for stress moderation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 14 (4): 373–391.
- Lowenthal, D. 2015: *The Past is a Foreign Country*. Revisited. Cambridge University Press.
- Makkonen, E. 2009: *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Väitöskirja, perinnetutkimus. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 58. Joensuun yliopisto: Joensuu.
- Manninen, T. 2003: Oulun sotavankileiri 1941–1944: 145. Turunen, H. (toim.) *Olaus Magnuksen jäljillä, Oulun Historiaseuran 70- vuotisjuhlakirja*. Scripta Historica 30, Oulun Historiaseuran julkaisuja. Raahen Kirjapaino Oy.
- Matinelli, K., Asunmaa, M. 2005: *Merestä noussut maa, Tyrnävän historia 1800–2000*. Tyrnävän kunta: Tyrnävä.
- Mikkonen, A. 2016. Pateniemen Vesa: 280–292. Historiaryhmä (toim.) *Rannoilla ja raitilla, Pateniemen historia II*. Pateniemi-Seura: Oulu.

- Metsäranta, T. 2006: Leipää, asuntoja ja vapaa-ajan toimintaa, sosiaalitoimi sahayhdyskunnassa: 191–236. Hiltunen, M. (toim.). *Laivoista lankkuihin, Pateniemen historia I*. Bookcover: Seinäjoki 2017.
- Moshenska, G. 2007: Public history, oral history in historical archaeology: Excavating sites of memory. *Oral History*. Spring 2007: 91–97.
- Moshenska, G. 2010: Working with memory in the archaeology of modern conflict: *Cambridge Archaeological Journal* 20 (1): 33–48.
- Mrozowski, S. A. 2006: *The Archaeology of Class in Urban America*. Cambridge University Press, Cambridge: United Kingdom.
- Naarminen, N. 2018. Naurun voima, Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä. Väitöskirja. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. Hansaprint: Turenki.
- Nora, P. 1996 [1992]: *Realms of Memory, The Construction of the French Past, Volume I: Conflicts and Divisions*. [Les Lieux de Mémoire] (Translated by Goldhammer, A.). Columbia University Press: New York.
- Nyysönen, U. 2016: Pateniemen Naisvoimistelijat ry.: 311–323. Historiaryhmä (toim.) *Rannoilla ja raitilla, Pateniemen historia II*. Pateniemi-Seura: Oulu.
- Ohenoja, L. 2018: *Martinniemen saha kulttuuriperintöprosessin rattaissa*. Pro -gradu tutkielma. Oulun yliopisto, Historian, kulttuurin ja viestintätieteiden tutkimusyksikkö, arkeologia: Oulu.
- Pohjamo, U. 2014: *Esikaupunki moniäänisenä kulttuuriperintönä, Oulun Hietasaari*. Väitöskirja. Taidehistorian seura, Taidehistoriallisia tutkimuksia 43. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- Pöysä, J. 2006: Matkalla kaupunkiin ja aikuisuuteen, Nuoren joensuulaisen kirjoitettujen paikkakokemusten lähilukua: 156–170. Knuuttila, S., Laaksonen, P. & Piela, U. (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.
- Ruchatz, J. 2008: The Photograph as Externalization and Trace: 367–378. Young, S.B., Nünning, A. & Erll, A. (authors): *Cultural Memory Studies, An International and Interdisciplinary Handbook*, Medien Und Kulturelle Erinnerung, Vol. 8. De Gruyter Berlin: 2008.
- Šnē, A. 2009: Society, identity, and memory - Memories of the past in archaeological remains: 17–28. Šnē, A. & Vasks, A. (eds.). *Memory, Society, and Material Culture*. Interarchaeologia 3, Papers from the Third Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE). Held at the University of Latvia, October 5–6, 2007.
- Sonntag, S. 2002 [1977]: *On Photography*. Penguin Books: London.
- Symonds, J. 2006 [2002]: Tales from the city: Brownfield archaeology, a worthwhile challenge: 235–248. Green, A. & Leech, R. (eds.). The society for post-medieval archaeology monograph 3, series editor David Barker. *Cities in the World, 1500–2000*. Papers given at the Conference of the Society for Post-Medieval Archaeology, April 2002. Society for Post-Medieval Archaeology. Maney 2006.
- Talve, I. 2012 [1979]: *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 514. Hansaprint Oy: Vantaa.
- Tuan, Y-F. 2001 [1977]: *Space and Place, The Perspective of Experience*. 8. Printing. University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Tuan, Y-F. 2006: Paikan taju: aika, paikka ja minuus: 15–30. Kaski, L. (käännös). Knuuttila, S., Laaksonen, P. & Piela, U. (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.
- Van Dyke, R. M. & Alcock, S. E. 2003: *Archaeologies of Memory*: 4–5. Van Dyke, R.M. & Alcock, S.E. (eds.). Blackwell Publishing: Oxford.

- Vanha-Similä, M. 2017: *Yhtiöön, yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla*. Väitöskirja. Kansantieteellinen arkisto 58, Suomen Muinaismuistoyhdistys: Helsinki.
- Vanhala, J. 2016: Monipuolista liiketoimintaa sahan varjossa, Pateniemen elinkeinot ja yritykset 1800-luvulta vuoteen 1990: 58–117. Historiaryhmä (toim.) *Rannoilla ja raitilla, Pateniemen historia II*. Pateniemi-Seura: Oulu.
- Virtanen, S. 2003: *Nuottasaaresta Wall Streetille, Oulun metsäteollisuus kauppahuoneista Stora Ensoon*. Stora Enso Oyj, Oulun tehtaat: Oulu.
- Ylimaunu, T. 2007: Aittakylästä kaupungiksi, arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä. Väitöskirja. Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys: Rovaniemi.
- Ylimaunu, T. & Koponen, T. 2017: Hävitettyä ja luotua materiaalista muistia, Näkökulma eräisiin SA-kuviin jatkosodan ajan Karjalasta. *SKAS* (1): 15–37.
- Ylimaunu, T., Mullins, P.R., Symonds, J., Kallio-Seppä, T., Heikkilä, H., Kuorilehto, M. & Tolonen, S. 2013: Memory of barracks, World War II German 'Little Berlins' and post-war urbanization in Northern Finnish towns. *Scandinavian Journal of History* 38 (4): 525–548.
- Äikäs, T., Ylimaunu, T., Kuokkanen, T., Anttila, E., Ikonen T., & Malinen, A. 2014: Sosiaalinen näkökulma teollisuusarkeologiaan. Tapausesimerkkeinä Varjakan ja Pateniemen sahat Oulun alueella. *SKAS* 2015 (4): 18–37.

Elektroniset lähteet

- Herva, V-P. 2014: Understanding the cultural impacts and issues of Lapland mining: A long-term perspective on sustainable mining politics in the North. *Arctic Academy Programme (ARKTIKO)2014–2018.ProjectDescriptions:3*.
http://www.aka.fi/globalassets/32akatemiaohjelmat/arktinen/aineisto/arktinen_hankkeiden-esittelyt-avajaisseminaariin-yhteensopivuustila.pdf. (Luettu 18.3.2020)
- Immonen, V., Mäki, M., & Taavitsainen, J.-P. (2018). Tutkimuksen ja kulttuuriperinnön jännitteitä: Teollisuusarkeologian historia Suomessa: *Tekniikan Waiheita*, 36 (3): 22-38. Noudettu osoitteesta: <https://journal.fi/tekniikanwaiheita/article/view/82367> (Luettu 17.3.2020).
- Nora, P. 1989: Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. 7–24. *Representations*, (26) Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring 1989). University of California Press. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2928520> (Luettu 17.4.2020).
- Rossi, L. 2010: Yksilöllä on väliä Ympäristön kannalta, miten voisi tutkia Yksilön elinikäistä Ympäristösuhdetta. *ElorE* (ISSN 1456-3010), vol. 17 (2): 2010. Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry. http://www.elore.fi/arkisto/2_10/rossi_2_10.pdf (Luettu 18.12.2019).
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. 2006.: KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja].
<https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/> (Luettu 5.4.2020.)

LIITTE 1: Museon haastattelukysymykset

1. Nimi, ikä, osoite (nykyinen ja Pateniemen sahan aikainen)?
2. Mikä yhteys teillä on sahaan tai Pateniemeen?
3. Oletteko itse työskennelleet sahalla? Entä vanhempanne? – Millaisissa työtehtävissä?
4. Millaisia lapsuusmuistoja teillä on? – Millaisia leikkejä leikitte? – Seikkailut sahan alueella?
5. Onko teillä muistoja tietyistä henkilöistä?
6. Onko teillä muistoja kansainvälisyydestä?
7. Merimiehet ja heihin liittyvät muistot? – Kuskaamiset, leikit ja pelit?
8. Laki ja järjestys – poliisi ja poliisiaseman tulo? Minkä niminen poliisi ja missä asui? Vartijat? Miten viinaa hankittiin laivoista? Entä pirttu?
9. Onko teillä muistoja sota-ajasta ja vankileiristä?
10. Tuntuivatko ja näkyivätkö luokkaerot miten?
11. Näkyivätkö uskonto ja politiikka miten?
12. Onko teillä muistoja suojeluskuntatoiminnasta tai työväenyhdistyksistä?
13. Onko teillä muistoja erityisistä paikoista tai rakennuksista? – Navetta, satamaruokala, satamakonttori, sauna, pesutupa, mankeli? – Tiet, polut? – Rautatie – oliko sahan asuntoa pääradan lähellä?
14. Miten kuntaliitos tuntui, vai tuntuiko?
15. Tunsitteko kuuluvanne yhteisöön? – Pateniemi, Haukipudas, Oulu vai mikä?
16. Miltä teistä tuntui silloin ja tuntuu nyt olla pateniemeläinen